

ATIF KUJUNDŽIĆ

TEŠANJ između nas

ATIF KUJUNDŽIĆ / TEŠANJ IZMEĐU NAS

BIBLIOTEKA »GRADINA«
Knjiga 34.

IZDAVAČ:
Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj

ZA IZDAVAČA:
Selim Brkić

POGOVOR:
Vojislav Vujanović

DTP: SM*art* Tešanj
Štampa: »Planjax« Tešanj
Tiraž: 600

Atif Kujundžić

TEŠANJ IZMEĐU NAS

Tešanj, 2003.

SADRŽAJ

KULTURALNA SAVJEST GRADA TEŠNJA
(Umjesto uvoda)

melek je spustio obavijest u moju
umrtvljenu dušu: o ibrahime! ovo je vijest:
ljudi ne postoje. tebi se pričinja da ih vidiš.
postoji samo ono što je između njih.
(Ibrahim Kajan: *Ovo je vijest*)

Sivo nebo iznad Tešnja ogromni je raspršivač vodene izmaglice. Rosi sitna, sitna i blagotvorna, rodna majska kiša. U miru zasićenog proljetnog podneva i difuznog svjetla vlaži svijetlozelene široke listove platana. Skuplja se u kapi koje krupnjaju. Kad oteščaju, prignu list i line potočić do drugog lista. Izgleda kao da se lišće platana od vremena do vremena otresa i cijelo stablo stresa u malom pljusku. A kišica i dalje rosi i natapa. Radujemo se zbog usjeva i gljiva. Dugotrajna majska suša katastrofalna je. Pitamo se: nije li kiša okasnila.

U Tešnju, ispred Centra za kulturu i obrazovanje, ispod velikog četvrtastog suncobrana, u lijepo osvježenom danu, sjedimo uz kahvu i mineralnu vodu. Amir Brka, Franjo Bratić i Avdo Rakić. Priključi se i Miralem Begić, dopisnik *Oslobođenja*.

Amir varniči bez zastoja. Bocka u svim smjerovima. Čini se: dobro znamo i volimo njegov način duhovnog gimnasticiranja i pomjeranja stvari u središtu. Jer, kao pjesnik - u jeziku i okrenut njemu - ne posustaje. Pa, ko se nađe - nađe.

Pričamo o medijskoj halabuci i teroru do rigidnosti nesmiljene diferencijacije ideologiziranih medija. O neprofesionalnosti

frustriranih i hrđavo odgojenih novinara. Neki to žele proglasiti *medijskim ratom*... Pominjemo preosjetljivost i sujetu ušuškanih i nadobudnih *autoriteta* čije se pozicije ljuljaju, jer postaje očito da su stasale nove snage. Apostrofiramo moralno urušavanje društva koje je producira/l/o rat. Autoritarnost palanke. Lijepo nam je i ugodno, pa pomalo i zanivljamo.

Franjo Bratić pohvali *interview* predsjednika BZK "Preporod" u BiH dr. Šaćira Filandre, dat *Danima*...

- Tako treba govoriti o Bosni i Bosancima - kaže Franjo.

Zgledamo se. Ušutimo.

Amir reče kako je u istom broju *Dana* Ervin Hladnik Milharčič dao izvrstan *interview*, težišno o ovom trenutku odnosa SAD - svijet.

Prijeđosmo na knjigu Saliha Karahodžića *Karahodžići iz Tešnja* koja se u izdanju CKO Tešanj pojavila 2002. godine, i o kojoj sam pisao. A onda, na uistinu samo njemu svojstven način, Amir se obrati meni:

- Mogao bi ti napraviti knjigu od tekstova koje si do sada pisao, a vezani su za Tešanj.

- Kakvu knjigu?! - upitah, zatečen.

- Znaš li koliko si tekstova pisao o slikarima, piscima, knjigama? - upita.

- Ne znam. Tri-četiri, možda...

- Evo, reći ću ti! - dodade, te posegnu za olovkom iz džepa moje košulje... Na papir koji je bio na stolu hronološkim slijedom popisa sve što sam pisao, kazao na promocijama, ili kojekuda objavio u posljednjih pet-šest godina, a *tiče se* Tešnja.

- Imaš devet tekstova. To je, koliko znam, šezdesetak stranica formata A-4. To je već knjiga. O još tri-četiri pojave ionako trebao bi pisati. Uradi to. Na radost i veselje Tešnja i Tešnjaka. Objavit ćemo knjigu u Centru za kulturu i obrazovanje - reče.

* * *

Amir Brka je neuporedivo djelatan duh. Ne zna šta je prazan hod. Nisam se ni razabrao, a on mi izgradi koncepciju knjige kakvu bih mogao samo poželjeti. A znam i o kome/čemu bih još trebao pisati.

- Čovječe!... Ne samo da *in continuo* kulturno djelaš i proizvodiš kulturna dobra već pravovremeno organiziraš i njihovo trošenje. A to je cjelovita kulturna produkcija i reprodukcija. Daješ događajima zamah, ubrzanje. U stvari, zar ne, tako bi trebalo raditi i drugdje?! Ne samo u Tešnju. Raditi tako, pa da se stoljeća sustižu i ruše uz zveket činjenica i prosvjede aktera...

- Misli na to - reče Amir.

- Dogovorili smo se. Ali, molim te, pogledaj koliko je Ibrahim Kajan u pravu. Mogao sam imati i stotinupedeset tekstova o Tešnju, njegovim stanovnicima i okolini, i, da nije tebe - nikad od toga knjige! U stvari, knjiga je postala ono Ibrahimovo: *između nas* - kažem.

Na svoj dobri i iskreni način, Amir se nasmija. Doduše, pomalo sjetno, ako ne i gorko.

Uvijek zna puno više nego što ima običaj reći.

* * *

Došavši doma, otvorih novi *file* u koji ću za početak unijeti tekstove hronološkim redom nastajanja. Odjedanput, postadoh svjestan kako je stvar (barem za mene) umnogome složenija od same zamisli. Tekstovi pisani *povodom koji je prestao postojati*: predstavljanje knjige, katalog za izložbu, otvaranje izložbe, prikaz..., ne funkcioniraju najbolje u knjizi i jedan pored drugog. Naprotiv. U suštini, njihov prost zbir je *visoko proturječan*. Da...

A Virginia Woolf je u *Svojoj vlastitoj sobi* rekla: *Kad je predmet visoko proturječan..., ne možemo se nadati da ćemo kazati istinu. Možemo samo pokazati kako je neko došao do uvjerenja koje podržava. Možemo jedino dati čitateljstvu priliku da izvuče svoje vlastite zaključke promatrajući ograničenja, predrasu-*

de i odbojnosti govornika. Jer u pitanju poput ovoga do istine možemo dospijevati jedino izlažući jednu do druge mnoge inačice zablude.

Evo, to je ova knjiga. Bez pretenzije da bude *jedino istinita*, ali sa željom da čitatelji provjere koliko to eventualno ove *inačice* - jesu. Ili, barem, slika iza njih.

Zatim, kad nâs ne bude, knjizi je još uvijek *dato* da - kao *ono između nas* - traje. To je misao kojom sam tronut. Jer uistinu mi je stalo do Amira, Tešnja i brojnih Tešnjaka... Kao i inače do Bosne i dragih ljudi kakvi su Nedžad Ibrišimović, Ibrahim Kajan, Salko Čevra, dr. Muhidin Džanko, akademik Muhamed Filipović, Džemaludin Latić, Vojislav Vujanović, Zejćir Hasić, Željko Grahovac, Mirsad Bećirbašić... Ova knjiga će *onim između nas* svjedočiti kakvi smo bili jedni prema drugima. Zauvijek.

Da. Nasuprot nama, knjizi je *dato* i da stvarno postoji. Opstajući u svojoj rogobatnosti kulturni čin i fakat, ona nesmiljeno troši sve što je zahvatila i time *sažima naše vrijeme* u prostor između svojih korica. Pojavljuje se kao iščekivanje slijedećeg koraka, akta i fakta. Same sebe. Očiju čiji će pogled na nju pasti. Skoro zastrašujuće je šta sve ova knjiga, u ovome času, ali i inače - u ovome miljeu može značiti. Uzdam se: sve osim Zla.

Pa, opet, mislim kako je dinamiziranje kulturnoga života najprogresivniji vid duhovnog djelovanja, razvoja i rasta. I pretpostavka svakom razvoju uopće. Potom, u rasponu između stare tvrđave i darovanim zlatom izgrađenog Centra za kulturu i obrazovanje (krojač Safet Hadžihasić, Tešnjak, darovao je 15.5.1975. godine Tešnju 3.981 zlatnik, ili 27.840 kg zlata, uslovljavajući svoj poklon izgradnjom doma kulture u gradu), Tešnju je dato da i sociološki gledano stalno funkcionira kao duhovno i kulturno djelatan i *živ urbani prostor* koji se otima svakoj recepciji.

Prirodno, opstaje u svojim ljudima, prije svega.

(21.5.2003.)

I.

DEMIURG PJESNIČKOG SVIJETA
Pjesništvo Amira Brke

I.
O knjigama *Prirodni redoslijed* (1996), *Bjelina paspartua* (1997) i *Zavičajni muzej* (1998)

S nedoumicom da riječi koje ispisuje postaju ispovijed pred neznanim i nepojmljivim JA, da, stvarajući legendu, pisac u njoj sahranjuje sama sebe - govorio je Miguel de Unamuno, negdje ranih tridesetih godina prošlog vijeka, a *Henri Miler*, počinjući svoju trilogiju Ružičasto raspeće: *Sexus*, *Nexus* i *Plexus* - istih godina napisa: "U trideset i trećoj godini Krist je bio raspet, a ja sam još uvijek razmišljao kako da napišem svoju prvu knjigu... Nije bilo trenutka vremena u kojem ljudi nisu mislili istu stvar. Mislili o svojoj smrti. Razmišljali kako da je nadžive".

* * *

Uvodnim zapisom *Circulus vitiosus ili O poetici* i s neskrivenom nedoumicom o tome kako će pjesma, još nesigurna u sebe, poći da se dokazuje sama, te očito s podugačkim spiskom egzistencijalnih pitanja u tridest i trećoj godini - Amir Brka objavljuje svoju prvu knjigu pjesama pod naslovom *Prirodni redoslijed.* Dragocjena je pjesnička spoznaja sadržana već u činjenici da *Priodni redoslijed* samjerava i usklađuje vrijednosti - kao snaga koja ih nadilazi po prirodi stvari. U tome je sadržana i stvaraočeva tajna spoznaja: da je vrijeme činilac koji mu ide naruku, makar na kraju zjapi kao otvoren grob. Paradoksalnost

ove pozicije neprekidno bdije nad poetskim stvaranjem i životom Amira Brke - kao takvim.

Pjesnik je čovjek koji sebi ne taji očiglednost stvari. Prihvatanje prirodnog redoslijeda, nakon trideset i tri godine života, za pjesnika Amira Brku predstavlja mudro određivanje stajne tačke. Pošto je ista nesumnjivo pjesnička pozicija, u svojoj prvoj knjizi on se, kao prvo, vraća, doduše *U snu* i *Ponekad* - do avlije roditeljske kuće, da vidi oca kako ogradom od pruća kuću i avliju odvaja od bespuća. Ali: *avlija sve manja biva / i san sve kraći / i sve ga rjeđe snivam...* No, pjesma je istodobno i lijek protiv zaborava, sjajna mogućnost za čuvanje snova i opetovano iščitavanje vlastitog sanovnika. Jer sve što jeste mora biti tu od samoga početka i ne može biti nigdje drugdje, ni u zabludi.

Strašna činjenica da u čovjeku pjesniku moraju umrijeti sanje i stvari da bi živjele u pjesmi čini pjesnika čovjekom koji lebdi nad provalijom samoće, a nerijetko i najusamljenijim bićem u kozmosu. U narednim pjesmama - *Slika* i *Povratak* - Brka proširuje milje svoga polazišta, ali, oduhovljujući ga, tu mogućnost doživljava kao prorastanje korijenjem. Otac postaje tek slika Don Kihota, a u ozarju osjećanja za tek rođenoga sina - unuka, kome ne može ne reći: *ruj požarnog dneva / zavest će mladost tvoju / uznikom tuge ju načinit...* (u pjesmi *Doći će potom ljeto*).

Da, a *Iza duga sna* slijedeći krug pjesničkih spoznaja otvara se stihom: neko bi sa mnom još morao biti... Amir Brka vrlo vješto i konzistentno gradi svoju prvu knjigu, jer iz tog posljednjeg stiha nije se moglo roditi i razviti ništa prirodnije u artikulaciji pjesničkog stava - od naziva ciklusa: *Somnambulna nostalgija*. Pjesnikova svijest tako nastoji odrediti poziciju vlastite podsvijesti. Naime, pjesnikov svekoliki otpor zadatostima dobija smisao igre u kojoj pristaje (*Pristani*) na samoga sebe i odustaje od bezizglednog nastojanja da ostvari iskoračaj do zvijezda, zadovoljan već time što, kao somnambul, više u tami ne vidi mrak. Naravno, nema mraka tamo gdje svijetli pjesnička spoz-

naja. A rezultat te spoznaje jesu sve pjesme koje slijede u knjizi *Prirodni redoslijed*. Pjesme koje je omogućilo pomirenje i izjednačenje s najprostijim ili višim redom stvari (svejedno) koje pjesnika okružuju i određuju.

Zahvaljujući tom trenutku, nastaju izvrsne pjesme, kao *Željenog sjeme, Pratim taj kret, Bijeli putnik, Sebi uzimam kost, Smrt u Tešnju, Somnambulna nostalgija,* i tako redom. Pjesnik je spoznao bit: rijeka je tu da protiče, nasuprot besmislenoj iluziji u kojoj priželjkujemo da nâs ipak bude i da, sa nama u središtu, sve zauvijek stane. U metafizikom ozračenoj tmini - sija zvijezda pjesnikove svijesti kao zrno istine koje poništava svenadiruću unutrašnju prazninu i svaki besmisao.

A kad se već dođe do toga da je u pjesničkoj spoznaji sve relativno, pjesnikova duša ogledalo je cijeloga svijeta i ukupno pređenog čovjekovog puta i sve tajne se same sobom gonetaju, sve slike sijaju svojim sjajem, a smisao je samo Jedan (pjesme *Zavičaj, Mujezin, Hafiz*). Upravo zato, ispred vrela pjesnik pristaje da istakne bijelu zastavu. Pristaje da bude tek kuka pismèna. Pjesnik je prešao put na kojem je od bjesomučnika došao do toga da utočište ište linijama sroka.

No, proces pjesničkoga uspravljanja ne završava tu. Knjiga Amira Brke *Prirodni redoslijed*, kao rijetko koja prva knjiga, daje cjelovitu sliku tog puta. Njegovo pjesničko razumijevanje svijeta i pojava nastavlja se kao nedvosmislen dokaz, sada - pjesničkoga trajanja i opstojanja kojemu u pročelju svijetli spoznaja o ovozemnom redu i poretku: *Pred Ćatićevim mezarom, Dug* i *Pada snijeg* - koju mislimo da je uputno navesti u cijelosti: *Bijela Božija tišina / umiva / svijet... // moju dušu / blagošću miluje... // O da / nestanem / da se / skupa s njim / istopim / i Tebi vratim... Ili, bez naslova: Kažiprst kojim mi prijetiš / uprt je k Nebu / K Njemu?*

Tako se dođe do trenutka u kojem pjesnik, pjesnik kao Amir Brka, može i da predviđa: *U snu Foča, Znamenja* i druge pjesme. Njegovu pjesničku pojavu posebno potvrđuju pjesme *Bo-*

sanski šehidi, Kritični trenuci, Sjena Velikog Ništa, Ovdje u ovom gradu. Da, može da predviđa, kažemo, jer je pjesma Amira Brke forma njegove svijesti u komunikaciji s istinom na samoj granici između provalije vječne tišine i opažajnoga svijeta.

* * *

Kako primjećuju recenzenti Enver Kazaz i Ferida Duraković, u knjizi *Bjelina paspartua* pjesnik Amir Brka pravi uklon do pomjeranja granica zadatih i zatečenih konteksta. Tako se ovaj pjesnik u samoj suštini pjesničkoga poduhvata primiče sam sebi, ali i postaje prihvatljiviji za druge, pa mjesečev sjaj na somnambulnom putu iskri i blagom svjetlošću zvijezda koje su izgledale tako daleko. U stvari, kako i naslov knjige kaže - pjesnik je odlučio da svojim pjesničkim opservacijama i sredstvima omogući, priušti bjelinu paspartua. To je prvenstveno spisateljska odluka koju je iznjedrila pjesnička samosvijest i lična kreativna hrabrost: da se tematsko-motivski kompleks pjesme izdvoji i konačno učini nosiocem literarno-estetskog znaka karakterističnog za samoga pjesnika. Tako pjesnik i pjesma prilaze univerzalnom, biću općeg, postajući i sami topos.

No, bjelina paspartua steže i pjesnika samog, nemilosrdno, kako to već pjesnička samosvijest čini i može. Paspartu je, u stvari, optika za koju se pjesnik opredijelio kao za mogućnost da provjeri pojedinačnu vrijednost stvari i pojava, kao slika - kojima slikar tek bjelinom paspartua i odgovarajućim okvirom daje konačan smisao. Prirodno, ishod je pojačano nemilosrđe koje se na pjesnika obrušava sa svih strana, tako da pjesnikova samoća poprima kozmičke razmjere i hladnoću. Pogledajmo nekoliko stihova iz pjesme *Ovdje*: *(...) ujutro, po pravilu sunca / ustajem iz noći / i liježem u lijes dana / Na ulicama me iz svakoga lica / gledaju moje rascvjetale oči / U svakom prolazniku / svoje smrti brojim // Predugo već sam ovdje / gdje jedino kao svjedok / vlastitih leševa postojim.*

Druga knjiga pjesnika Amira Brke javlja se, dakle, kao zakonomjernost njegovoga pjesničkog razvoja i rasta, i imanentna je putu koji je pjesnik odabrao i prethodno prešao. To je knjiga koja u jednakoj mjeri preispituje, potvrđuje i odriče, knjiga u kojoj je pjesnik - instanca - arbitar, a njegov pjesnički senzibilitet i njegovo pjesničko iskustvo jesu ona mjera stvari koja konačno odvaja suštinu pjesničkog i duhovnog od profanog. Ishod je neupitan literarno-estetski doseg i kvalitet.

U pjesmi *Dani moji* Amir Brka kaže: *Danju ne uspijevam ništa / što hoću / Dani su moji atlantide / za kojima tragam noću.* Ali ta optika, stegnuta bjelinom paspartua, čini pogled sve više staklastim. Taj pogled jednoga dana gleda grafeme kojima je ispisano pjesnikovo ime - kao sasvim tuđe značenje. Čak se javlja pitanje: Tako se, zar, zovem...? I reagira svijest: ali, to je naziv za te kosti i to meso. I pjesnik precrtava svoje ime, jer ono više ne označava stanje njegovog duha. Pjesnik precrtava to što u svome tijelu - kostima i mesu - vidi kao najobičniji ovozemaljski talog nesuvisle želje i pukoga sna. Snaga pjesničke vjere, doista, jeste snaga poslanja, jer je neizmjerna. Da li je to pjesnički uspjeh ili tek takvom poslu imanentan rizik? Smrtni pečat? Je li pisanje doista od Boga dar ili tek šejtanski posao? Je li to poraz ili pobjeda? Da li je potrebno da čovjek piše pjesme da bi došao u takvo stanje? Naravno, nije. Nije, jer svima je određen put i dan. Ali, to jeste i ostaje sjajan primjer i dokaz davanja sebe pjesmi i drugima...

Amir Brka, dakle, pjesnik je suvremenoga senzibiliteta, lijepih znanja, uistinu šire kulture i stvarne načitanosti, pa svojim pjesničkim izrazom i rezultatom svjedoči o čovjeku kao takvom, kao pojavi. Njegova pjesnička ostvarenja amalgam su šireg pjesničkog iskustva koje baštini, u kojem i sam pjesnik evidentira Česlava Miloša, Tomaža Šalamuna, Juliana Kornhauzera, ali - nesumnjivo bi mogao i H. M. Encesbergera, Vislavu Šimborsku, rok-poeziju i starog bošnjačkog pjesnika koji bi mogao napisati i ovakvu pjesmu: *Ja sam, zapravo, samo sjena /*

onoga koji bješe, / i to što pišem krzotine su eha / okultne pjesme. Baštineći njih, Amir Brka postaje i sam dio te baštine, u najboljem smislu i značenju. A sve ovo utoliko prije što njegova pjesnička samosvijest traje uzemljena činjenicom da je progutan od crne rupe - maloga mjesta u kojemu živi, što se dogodilo već u času njegovoga začeća.

Amir Brka doista ne želi biti nešto što već nije. Zato, sâm, svoje blistave trenutke pjesničkoga uzleta svaki put označava kao visinu s koje će još jedanput pasti. Moramo dodati: i ustati nakon pada, jer njegova stvaralačka energija nadilazi snagu kojom ga pokušava osvojiti i posvojiti ovaj svijet. Pjesnik se ne da, jer ima ravnotežu u onostranom.

* * *

Dakle, to što je najavio svojom prvom pjesničkom knjigom - Amir Brka dosljedno realizira drugom i trećom. Njegova pjesnička, ljudska i stvaralačka samoća raste, kao i njegov pjesnički učinak. Ali, poezija izopćava svoga stvaraoca - pjesnika. Dođe čas u kojem se pjesnik osjeti kao stvaralac paralelnoga svijeta. Svijeta luđaka. Kao proslov svojoj trećoj knjizi Amir Brka piše pjesmu *Dragi moj!*: *Luđaci, u stvari, jedan drugome pišu epistole. / Evo - ja kažem: Kad se pomjeri moja ruka, / zanjiše se svijet! / Homo faber ionako spava. Srećom. / S poštovanjem. Tvoj.*

Taj stav o udaljenosti od praktičnoga uma pjesnik svodi na ljudsko iskustvo u ravni prolaznosti, mada je svjestan da će poezija opstati kao svjedočenje o tome/njemu. Pa piše: *Rilke: Da, čemu još uvijek pjesništvo!? / Adorno: Da, zaista, stih jeste iskustvo. / Ali vlastito: svako svoju mora osvojiti smrt.* (*Anakroni dijalog*)

Tako, u svekolikom iskustvu ovog pjesnika poezija postaje fakat o praktično-teorijskom odnosu spram svijeta. Inventarišući mogućnost osvajanja (svoje) smrti, pjesnik kreće u obilazak poznatoga - zavičajnoga muzeja, kao da misli da se na istom

mjestu mora nalaziti i njegova šansa da izbjegne neizbježno. On prebire slike poznatih smrti: dječak iz djetinjstva, mrtvi vojnici, slika smrti koju je sam smislio njegov otac (mada: smrt je smrt!), smrt sugrađanina, smrt psa zgaženog na cesti, opća zabluda ili zaluda životom koji traje kao mogućnost vječnog - tek večera sa prijateljima nedostaje - uzvikuje pjesnik i ne prihvata to, jer mu je, uprkos svekolikom obilju života, puno bliža Helderlinova sentenca: *Čovjek, bog kada sanja, / a jedva prosjak kada misli.* Nasuprot onome što vidi i razumijeva, Amir Brka ne pristaje da sanja, makar bio prosjak. A Helderlin je ili pjesnika vidio kao prosjaka, ili čovjeka tek kao sanjara...

Brka ne samo da prihvata već u sebi i podstiče najtežu opciju odnosa sa svijetom. To je opcija koja opstaje kao granična vrijednost: na najtežem mjestu. Kao čitatelji, možemo dosta jednostavno razumjeti: tako se pjesnik izjednačava sa životom i svojom pozicijom u njemu, a njegova poezija doista živi. Tako, Amir Brka postaje demiurg - graditelj stvarnog/svoga svijeta. Pjesnikove riječi postaju sveobuhvatne i čiste kao beskonačnost i prostranstvo neba. On nije sanjar i ne može biti prosjak. On ima sve.

A pjesme i zapisi koji slijede jesu *Zipka na vjetru*, jesu ljuljuškanje i opserviranje u optici ostvarene spoznaje, kognitivna kušnja u pokušaju da se provjere instrumenti artikuliranja. Tako je Venera Miloska jasan znak Tvorca, vjerom se sve može, pa i oživjeti kamen. Kad čovjek spozna smrt - kao Ćatić - onda smrti zapravo i nema, kako je govorio Jedan Drugi Pjesnik. Potom, vidi se da pjesnik sve što takne pretvara u pjesmu, makar to bile i najbanalnije priče o vječnim temama koje vlasti maloga mjesta pričaju žiteljima, ili sličice iz netom minuloga rata. Pjesnik u svakom potezu dokazuje da ima moć, jer je izgradio vlastitu mjeru. Vjerujući mu bez traga sumnje, čitatelj mu priznaje vjerodostojnost čina i pozicije. A kako i ne bi kad Amir Brka ljudsku ništavost iznuđenu i nametnutu silom vidi kao avet koja proždire samu sebe. Kad na tragu ljudskosti nepopustljivo istra-

java kao na jedinom mogućem tragu pjesme. U sveopćoj tmini to su zvjezdani znaci jedne čiste čežnje i težnje za obasjanjem zagonetne strane postojanja i vječitog nadmetanja Dobra i Zla.

Kao što se u bjelini papira za moga prijatelja akademskog slikara Nijaza Omerovića kriju sve slike svijeta, rođenjem Amira Brke rodile su se sve njegove pjesme zatečenom svijetu nasuprot i sve to što svijet nudi - u pjesniku već postoji. Nije u pitanju ogledalo i njime uhvaćeni odraz. To što se u mome pokušaju osvjetljenja pjesnik izjednačava s bjelinom papira, nadam se, samo je valjana usporedba i iole dobra slika za odsjaj njegove pojave koji pokušavamo uhvatiti.

U formalnom smislu, Amir Brka piše slobodnim stihom. Pjesnik pažljivo odabire jezički materijal. Namire svaku riječ. Pjesnikova pažnja s kojom radi u jeziku skoro je kao elementarna nježnost raspolaganja samim sobom. Pjesnik pažljivo budi riječi u njihovom smislu i značenju. Svojevrsnim i uistinu nesmiljenim poetskim redukcionizmom, on djeluje u pravcu naglašavanja leksičkog i semantičkog kvantuma svake riječi koju ugrađuje u stih i pjesmu. Sve što ostaje izvan stiha nije ni u jeziku, i usnuli je smisao koji je nadvladala pjesma. Takav postupak pridonosi vrlo slobodnom i preciznom grafičkom sječenju stiha i racionalnoj upotrebi interpunkcije, do njezinoga izostavljanja.

Pjesme Amira Brke jesu nedvosmislene slike čije se metaforičke eksplikacije i literarni ukrasi - kao ironija, sarkazam, persiflaža, paradoks - vraćaju i završavaju u samome autoru. On je precizan u svojoj pjesmi, kao da misli da je sve što nije dobro u svijetu koji ga okružuje i pjesmi koju pravi morao i ranije shvatiti, razumjeti, reći. U formalnom smislu, njegov osnovni stav isti je kad piše pjesmu i kad bilježi prozni poetski zapis. Nad ostvarenjem bdi ista pjesnička i literarna mjera, ista metafizička uznesenost, ljudskost i odgovornost.

U svome osnovnom pjesničkom stavu, kao i u svojim poetsko-literarnim eksplikacijama, Brka je baštinik svekolikog dobra i ljudskosti uz čiju vertikalu opstaje ovaj svijet. Valja reći da

je u toj vertikali bitna komponenta bosansko-bošnjačke duhovnosti i da je pozitivna energija Brkine poezije u mnogo čemu na tragu kulturnocivilizacijskog iskustva koje uz sve ljudsko, može nositi atribut i bosansko. U osnovi te duhovnosti jesu otvorena vrata spoznaje o pravcu kretanja između dvije udaljene tačke koje se mogu naći na istome mjestu: u čovjekovom srcu - kao Božijoj kući. U štedrom obasjanju bošnjačke duhovnosti, Amir Brka jasno razaznaje svoj PUT. I pokazuje ga svojim čitateljima.

(U znatnoj mjeri izmijenjen, tekst je objavljen u časopisu Kabes, *Mostar, VI/1998, 35-36, 72-75.)*

II.
O knjigama *Antikrist u jeziku*, 1999. i *Na pergameni lica* (izbor 100 pjesama, 1990-2000.), 2001.

Ove dvije knjige integriraju ne samo njima obuhvaćene pjesme, uključujući i naslov prvoga i najobimnijeg ciklusa u knjizi *Antikrist u jeziku - Na pergameni lica*, po kojem je druga knjiga i imenovana. Ove dvije knjige drži u istoj ravni i ujednačen literarno-estetski domet i uopće: osnovni pjesnički odnos i kvalitet pjesama koje donose. Riječ je o istom nemilosrđu koje odasvud nasrće na iskru pjesničke svijesti i pojave, na proplamsaj razuma i njegovu svjetlost. One tako manifestiraju sustavno i generički ujednačeno narastanje koherencije kao snage reproduciranja silnica energetskog polja koje smo doživjeli i u tri prethodne pjesničke knjige Amira Brke. Riječ je, dakle, o autoreferentnom i u svemu imanentno kreativnom procesu Brkine pjesničke pojave.

Brkina pjesnička busija ne propušta niti jedan nasrtaj stvarnosti već ga razbokorena sačekuje. Sasvim zakonomjerno uvjetima i svome razvoju, Amir Brka postaje sinonimom za svekoliko pjesničko suočavanje s imenovanjem svijeta u prostoru i ovom trenutku Bosne i Hercegovine. Napose u nivou bošnjač-

kog duhovnog znaka i korpusa. To ne možemo razumjeti ako bošnjaštvo nismo prihvatili kao kulturnocivilizacijski amalgam i iz njega emanirajući kvantum tolerancije izgrađene višestoljetnim suživotom bez kojega će svijet, u odsustvu humanizma i moralnih skrupula i bez uvažavanja drugačijeg, konačno odletjeti u vražiju mater - gdje mu, takvom kakav jeste i kakvim se pokazuje, jedino i može biti mjesto.

Uistinu, riječ je o paradigmatičnoj pojavi u svakom promišljanju duhovno-inventivnog i kreativnog miljea ovoga vremena i prostora, o njegovoj ljudskoj i pjesničkoj savjesti par excellence. Taj dobri svijet, u čijoj se supstanci amortizirala svekolika tragedija i rascijepljenost producirana zlobom susjeda i frustracijama mučnog višestoljetnog zlokobnog iskustva, napadnut je u samom nukleusu. Vrag je došao po svoje u jezik, u samo biće koje je od postanka čuvalo zajedničku dobrotu bivanja. Razularen i bezobziran - kakav jeste, antikrist će ustuknuti pred samom esencijom Dobrote. Pjesma će ovlaš registrirati šejtansku pojavu kao začudan nesmisao nasuprot svakom ljudskom naumu instaliranom u prirodi i supstanci jezika koji (htjeli - ne htjeli!) svjedoči kako smo opstali.

Odredivši mjesto zlokobnog rastakanja samoga bića jezika, Brka unosi integrirajuću snagu pjesme: *Pokušati biti krajnji, // govoriti tako: / i smrt, / i grob, / i raspad, / i Vrag... // U jeziku Antikrist, / tako sniti. // I šta će onda, / šta li će, / šta će, / šta može uopće biti? // Jer ako sve u jeziku je, / ako je, dakle, / jezik mjera - /ne znači to, / i niko te na skromnost / ne tjera. // Ništa te ne priječi / sve reći. // I, gle, / rezon logičan: / pa onda šutjeti treba, // jer iz svega, / zapravo, / ništa vreba.* (*Antikrist u jeziku*). Ovu stravičnu sliku sunovraćivanja u sebe radi dolaska na ljudsko počelo, radi dosezanja stvarnosti jezika i iznevjerenih načela, radi ponovnog osvajanja smisla ljudskosti - mogli su artikulirati samo blistavi dar i sjajna pamet Amira Brke.

Brka ne inzistira eksplicite na nekom programu, ali ne možemo napraviti previd i ne osjetiti/uočiti strašno mjesto nastajanja

njegove pjesme, njegovu interferirajuću riječ na samom vrhu strahotnog vala svekolike razorne netrpeljivosti, tragedije i zloupotrabe čovjeka i čovjekoljublja. Tako zapažamo: Brka se suptilno suprotstavlja tek označavajući svoje mjesto bljeskom humanističke spoznaje koja, poput svjetla daleke munje i jeke, sluti oluju, ali i blagovremeno upozorava. Razložnost njegove suvisle misli i snaga njegove pjesničke riječi uspravljaju se. Primjerenost pjesničke forme, sadržaja i poruke, i kad bismo htjeli, ne možemo mimoići. Naprotiv, jer, ušavši u taj svijet, bivamo umreženi u njegov smisao, pa nam postaje važno da budemo dio tog sazvučja. Naime, snažan je osjećaj kako, pridonoseći tom skladu, smirujemo kakofoniju bezumlja i agresije.

U stvari, čitajući Brkinu poeziju, prelazimo na njegovu stranu, jer nas ista oslobađa mučne sumnje i orijentira pozitivno. Zatim, to je intelektualno propulzivna strana koja varniči oduhovljenjem i spoznajom kao istinski ljudskim prkosom i suprotstavljanjem bezumlju, a mi imamo baš takvu potrebu. Riječ je o neuporedivo prirodnoj, iz jezika nadolazećoj mudrosti i superiornosti duha.

Čini se neophodnim razumjeti: Brkina zdrava i snažna ljudska priroda raste brzo i nezadrživo. U cijelosti, za relativno kratko vrijeme oblikuje se u postignuću onoga što pjesnici manjega dara i znanja, uz slabiji ishod, izgrađuju cijeloga života tek do blijede, ovještale slike sazdane od naznaka. Brkina pjesnička riječ postala je neprijeporna vrijednost, gotovo pa meritum svake smislenosti ovoga pjesničkog trenutka i kulturnoga prostora, a tako i njegova suština s našim odrazom u ukupnoj slici. Pa osjećamo kao radost: tom čovjeku je do čovjeka, a tako i do nas, najviše stalo.

No, to je svakako i sasvim naša i izvanjska mjera. To u pjesništvu i pojavi Amira Brke ne funkcionira kao kriterijum ili pokretač, ni u tragovima. Ne. Njegovo pjesničko jastvo nije za kriterijume o kojima znamo, jer ih u svemu nadilazi i ne uočava kao vrijednosnu kategoriju. Jasno je: prethodna ocjena je ono

što po inerciji i izlizanoj praksi pokušavamo identificirati kako bismo se lakše snašli u vlastitim opskurnim nazorima spram uistinu nesvakidašnjeg kreativnog bića i pjesničke pojave Amira Brke. A naš skroman dojam tek imanentan je tom sklopu.

Brka ne samo da ne traži nego i odbija svaku mogućnost da bude izdvojen, jer zna: ionako, sve je samo i neslično, i izdvojeno već postanjem. Svako inzistiranje i posredovanje radi posebnosti pogubno je po ono najvrednije u pojavi, pa makar i ako pjesnička jest. To što možemo prepoznati nema ni neki značaj, makar bilo i svjetiljka pored puta. Pitanje jeste: šta to ne vidimo, jer smo preblizu ili u samom središtu, u kovitlacu, tj. njegov dio? Ili je to, možda, ponajbolja opcija našega prisustva? A pjesnikov najveći uspjeh? I naše stvarno mjesto?

Amir Brka moćna je pjesnička pojava, makar i zbog toga što je shvatio kolika laž kruži ovim prostorom o ljudskim i pjesničkim vrijednostima. Kao malo ko, on dobro zna kako je proziran i izlizan predložak na kojem istrajavamo, kako je mala snaga kojom se držimo za oslonac koji smatramo suštinom. Kako je sve mišljenō kao puka prevara smišljeno, a koja će omogućiti još jedno piće, još jednu laž, još jednu sitnu korist ili ljubav na brzinu, još jedan nesmisao umjesto smisla i posrtanje do pada u zaborav, kao u grobnu raku i kaljugu vječnosti. Njemu je tako očito kako strašna i velika praznina odjekuje iza taštine koju u sebi podržavamo. Zna: rado se naslanjamo uz stvarno vrijedne pojave kako bismo izgledali veći. A i tuđa nesreća dobro nam dođe...

Ovovremen je, a mi nepotrebno, besmisleno i poražavajuće anakroni. Njegovo djelatno sučeljavanje sa životom ne dolazi iz predatosti mislima o bolesti i smrti, iz bilo kakvoga malodušja ili spoznaje o neminovnosti kraja, redoslijedu i prolasku. On zubima zdrave misli i njezine životvorne snage grize supstancu života preoblikujući je prema svojoj kreativnoj mjeri u vrijeme koje označava sobom. U ono što će se po njemu zvati. Jer samo život i stvaran dar to još uvijek mogu. Osim svega, on ne pristaje

da se zamlaćuje. U stvari, on se u svome pjesničkome tekstu uspravlja kao sama esencija ljudskog bića na prostoru koji je prije razbojište jedne kulture nakon njezine ideološki oktroirane dezintegracije negoli njezin kulturni kontekst.

Strašno je i kad samo pomislimo koliko je sitno i lično to za šta smo se držali i koliko nas je muke stalo kad je trebalo rastati se od puke gluposti. Još strašnije je kad shvatimo zbog čega smo se za nju tako grčevito držali. Tek kako bismo duboko u sebi stradali zbog toga. Treba samo jedan zdrav, normalan i moralan čovjek.

* * *

Nakon čitanja Brkine knjige poezije *Na pergameni lica*, zatečeni smislovima i značenjima njegove pjesme - poezije u sebi, pomišljamo kako je pjesnik najsuvislije i najrealnije poimanje svijeta u kojem štedro i isto sijaju život i smrt, realno i onostrano, znano i nespozanto, pa tako i naše sopstvo, malenkost ili veličina. Naravno, naša muka je ista, ali naša mjera je različita i ne možemo ostati ravnodušni kad nas tako jasno kaže drugi čovjek. Makar i bio pjesnik, a mi imali predrasude. Makar i mislimo kako mu je to dato. Mada je, očito, morao dobro potegnuti da to dohvati...

Ali, njegova *lucida intervalla* traje kao bistrina i prozirnost svega. San je već napustio i našu misao i naše oči. Život ide dalje. Od dijalektike u bilo kojoj opciji čovjek dobija ili vrtoglavicu, ili stvarnu mučninu. Da bi bio išta što ljudsko jest, čovjek/pjesnik mora da voli. Tada, ima sve što mu treba za njega i druge ljude. Nije mu važno gdje je, jer u središtu je svijeta. *Ovdje u ovom gradu*, njegova pjesma *Za Idu*, može biti sjajan i pravi početak i kraj svega što možemo misliti i reći o Amiru Brki, čovjeku i pjesniku: *ovdje u ovom gradu u kojem sam rođen / hiljadama kilometara daleko od Teherana / od Pariza također / uvijek ću moći danju imati noć / uvijek ću moći imati decembar poslije januara / uvijek ću morati misliti o Casamarisu / i o Fati-*

hu / uvijek ću iznova razumijevati / da rijeka dijeli obale / i nadati se da ona jednom / poput mora razlit će se mojim tijelom / naša će kućna ptica uvijek biti / dnevna sova / ali uvijek ću znati pronaći tvoju ruku / kojom ćeš proći kroz moju umornu kosu / i to će uvijek biti prilika / da se sastavim / ovdje u ovom gradu u koji sam / prognan sa svih strana.

Njegova poezija iscrtava jasnu liniju razgraničenja koje otvara prostor i vrijeme dolazeći jednostavnim i pouzdanim postupkom na vrata ne(s)poznatog. Nepretenciozno, a odlučno propituje i definira vlastiti ljudski, intelektualni i pjesnički habitus, iskustvo i usud - čisti i bistri prostor u kojem na osami susrećemo Brku i njegovu pjesmu o nama u sebi. Ostajemo sa njim nasamo i počinjemo voditi razgovor koji odavno začinjemo sa sobom, ne umijevajući ga niti nastaviti niti privesti kraju. Možemo se i lecnuti pri pomisli kako je opet riječ o beskraju koji ne možemo dosegnuti, jer nemamo vlastito rješenje kojim ćemo se uvijek moći sastaviti.

Promišljeno pišući pjesmu, nedvosmislen, istinoljubiv i iskren, Brka poseže za samoironijom kao autoreferencijalnom opcijom svoga uvjerenja kojom izlaže najosjetljiviji dio sopstva, ali i otvara/snaži mogućnost i stvarnost višestrukog uspostavljanja komunikacije sa čovjekom. To podrazumijeva krajnje ljudsko poštenje i povjerenje prema potencijalnom čitatelju - čovjeku, ma kakav da je, jer je čitatelj iznad svega. Pjesnik ne zazire što se na taj način izlaže nesmiljenom i svekolikom nemilosrđu intelektualnog ozračja u kojem njegovi čitatelji postaju sudionici i nesmiljeni kritičari ne samo njegovoga doživljaja svijeta nego i cjeline njegovih unutarnjih psiholoških procesa i raspoloženja. Dajući im povod i priliku da postanu svjesni sebe, daruje im trenutak u kojem mogu pristati ili odricati Pjesnikovu Istinu. Stvarnost nagrade koju nudi, ma koju opciju izabrali, čini ga vrhunaravnom, elementarnom pojavom koja će svakako odigrati svoju i njemu sasvim jasnu rolu. I nema toga ko, prila-

zeći s osmijehom Brkinom liku, u končini neće prepoznati sebe. Svoju sreću i tragiku.

Opredjeljujući se za pjesmu kao mogućnost određenja svoje pozicije i kontinuirano redefiniranje svoje spoznaje o sebi i svijetu, Amir Brka pristaje na igru kao opciju u kojoj nema šta izgubiti. U stvari, odavno je već kako, osnažen pjesmom, ne vodi računa o tome ko gubi, a ko da dobija. Ne zato što je tek hazarder, već što kao pjesnik zna koliko je ljudski baviti se vlastitim zabludama i kako je čovjek uvijek na gubitku. Potom, pravovremeno gubeći, on je dobio što mu je najpotrebnije. Tako, uistinu, svome meditativnom i refleksivnom, djelatnom duhu nudi i osigurava najbolju mogućnost angažiranja u bremenitom prostoru koji emanira kao granična vrijednost svega što podrazumijeva čovjekovo istrajavanje na samosvijesti - kao opsesivnom vidu prisustva i osobnom znaku. *Crna rupa*: *Idi, kaže mi / jedan stariji, iskusan čovjek / nesumnjivo prijatelj // Idi, kaže, što prije / nije za tebe ovaj mali grad / ova crna rupa u svemiru // vidiš onoga: / njega je progutala, kaže / bit ćeš kao on / za tebe je veliki grad // Ali šta // što veći grad - to manje Bosne / a više manjega grada u Bosni // to veća i crnja rupa / koja me progutala, kažem / kad sam začet.*

Brka se ljudski i humanistički, intelektualno i pjesnički uspravlja cijelom svojom figurom u svijetu u kojem ljudi, manje--više, tako nesuvislo i bezizgledno glavinjaju i hode. U kojem lutaju i gube nadu. U kojem sagorijevaju kao baklja kojoj je to isključiva namjena. U kojem ih, unezvijerene nasrtajima beznađa i nesmisla, spopadaju očaj i klonuće, malodušnost i brzo starenje. Jer nemilosrđe se sasipa iz svih smjerova i nasrće na njihovo ljudski slabo, otkriveno srce... Na krhku nadu kako sve ipak mora imati drukčiji, makar i nespoznat smisao. Jer nije pravedno završiti tek - tako. I misle: to bi barem moralo imati i jasniju i izdvojeniju sliku... I griješe. Tek, ljudi kao Brka znaju: izuzeci se sami čine.

Ovdje imamo naprosto situaciju da je estetsko način koji Brkina pjesnička pojava podrazumijeva kao stavku pjesničke odgovornosti za jezik i njime artikuliran sadržaj primjereno vlastitoj unutrašnjosti ne zadajući mu formu unaprijed. Riječ je o pjesmama koje oblikuje sloboda i mjera Brkine pjesničke vizije ovaplоćene u njegovom suptilnom osjećanju jezika, ali na tragu odista zavidne invencije i značajne obaviještenosti. Kao njegov prvi zahtjev, pjesma je brižljivo pletivo jezika čiji kraj i smislenost uvijek drži pjesnikova neumoljiva misao. Tako se i događa da je estetsko imanentna stvarnost Brkinog pjesničkog teksta, a to implicite znači da on gradi pjesmu, ali i jezička arhitektonika pjesme - njega.

Za naše prilike, Brka je iznimno kultivirana i konzistentno u svim aspektima izgrađena ljudska pojava u čijoj pjesničkoj mjeri u istom opsegu vladaju i opstaju sve pojedinosti i mogućnosti pjesničkog obraćanja, u šta pjesnik ulaže snage bez ostataka. On ne pristaje na ovlašna i nedovršena literarna rješenja ili tek nagovještaje. Posao obavlja do kraja. Opće mjesto može biti samo poprište nemilosrdnog razobličavanja nagomilanih zabluda. Tako topos dobija suvislo konkretno pjesničko značenje. A Život prestaje biti šala. Ili, barem, postaje jasno kako to nikada nije ni bio.

Estetsko nije apriorizam i u prilazu pjesmi, ali je dio stalne autorske predstave o prilici i smislu igre što se opredmećuje kao nevjerovatno visok nivo odgovornosti za duh i sluh, za oči suigrača, suvremenika i potencijalnog čitatelja uopće. Tako, vlastito pjesničko učešće postaje relevancija na koju se suvremenici naslanjaju da bi i u sebi osjetili i sebe odredili, pa makar i kao neodredivo, dok ih eufonija, na kojoj pjesnik brižljivo radi, dovodi u nedoumicu, zasjenjuje porijeklo pojave i u odsustvu iskustva i prisustvu želje - odvodi tragom slutnje i sna o ljepoti. Spletena oko moćnog vibrantnog zvuka svoga bića, pjesma u šumu svoje školjke čuva stvaran zvuk snage i dubine mora i postaje zahtjevna za najosjetljiviji sluh.

Na tom mjestu uočavamo intelektualnu uspravnost i nepotkupljivost Brkinog darovitog, izgrađenog i formiranog ljudskog korpusa i, prvenstveno, pjesničkog duha. Njegovog oslobođenog pjesničkog uvjerenja da se bude: ne po vlastitoj želji nego po snazi opetovano provjerene i potvrđene samosvijesti u činjenicama kojima barata. Brkina istinoljubivost ogromna je i ravna onoj koju susrećemo kod pregalaca u području egzaktnih nauka. On ide do kraja i sljedstveno: namiruje trošak i plaća cijenu. Naravno, on tako briše svaku sumnju, a snaži sebe i svoju vjeru u izvjesnost pjesničke avanture i opravdanost čitateljeve zainteresiranosti za njegovu opciju bogatu svakovrsnim događanjima.

U prostoru poetskog kontinuuma naš pjesnik se kreće kao Ulix, a pjesma mu, odista, u poticaju i ishodu opstaje kao trajna i duboka čežnja za životnom zbiljnošću, itakom vječnosti, i tek u ishodištu pouzdanim osloncem - vjerom u Penelopinu odanost. Poezija i jeste najodanija čovjekovoj potrebi.

Tako, kao pjesnik, Brka nudi stvarnost nade čitatelju i postiže neupitan, nesumnjiv uspjeh. Snagom svoga uvjerenja pomjera granice poznatog: i kognitivnog i senzibilnog. Uočavamo kako snaga tog čovjeka opstaje i na mjestu koje nismo znali da postoji. Tamo gdje smo ga oduvijek smatrali slabim. Jer *znati* znači i *vladati sobom*. Biti neupadljiv na brisanom prostoru i tako očiglednom mjestu za svačiji pogled. Shvatiti se i zlobu ostaviti bez povoda, a raditi dobro.

Brkina pojava od onih je koje može odnjegovati samo usud strašne samoće suočen s visokim intelektualnim i moralnim zahtjevima koje je čovjek zadao sam sebi, a producirao i nametnuo karakterističan odgojni znak. Kako se to dogodilo? Porodično, lično, ljudski, generacijski? Kako, kad sve je drukčije izgledalo, a projekat o tome nije nudio ni naznaku, niti slutnju? A generacija se razišla kao rakova djeca.

Danas slobodno možemo reći kako u prostoru bosanskog jezika i bosanskohercegovačkog pjesništva Amir Brka svojom

pojavom, poetskim pregnućem i rezultatom, svojom poezijom - pomjera granice kognitivnog, senzibilnog i poetičkog - ka čovjeku ovoga vremena, tj. našoj književnoj budućnosti. Jer, objektivno, taj čovjek, tj. naš čovjek u posljednjih deset godina, zatečen, čak i zatočen događajima, ostao je neiskazan i onemogućen u nastojanju da se kaže. Sada za njega progovara svjetlo poezije Amira Brke.

Tako Amir Brka, na egzistencijalnim pitanjima bošnjačkog prisustva kao općeljudskog kardinalnog znaka, otvara vrata generacijama pjesnika čije će djelo ne samo moći nego i nužno potvrđivati njegovu kreativnu hrabrost i dosljednost, njegovu stvarnu intelektualnu snagu i pronicljivost. Davati mu za pravo.

Potom, on zna da i odricanje ima isti smisao i mjeru - na Strani na kojoj opstaju Čovjek, Stvoritelj Svega i Njegova Dobrota. On pristaje na takvo rješenje. Ne izbjegava nikakav vid djelatnog sučeljavanja i provjere svojih stavova. Izlaže svoju misao i svoje nezaklonjeno srce. Svoj san i javu. Vjerovatno, čini to u najgorem trenutku, ne taktizirajući, otvoren za svaku dobrotu i ljudski boljitak. Ali, nažalost, i za svaku zlobu.

* * *

Uistinu, ove dvije knjige su u značajnijoj mjeri negoli je to vidljivo u prvi mah esencija dosadašnjeg životnog, spoznajnog i književno-pjesničkog iskustva Amira Brke, a kao dijelom već nam poznate (izabrane) i neobjavljivane pjesme - svjedočenje koje anticipira izglede poezije na prostoru širem od bosanskohercegovačkog. Jer poezija jeste ona vrsta intelektualne energije koja se, zakonomjerno svome kapacitetu, prenosi i mimo stiha i pjesme, kao doživljaj i osjećanje svijeta. Jedanput osvojena i puštena u prostor i vrijeme, neuništivo traje. Njezino prisustvo može biti različito shvaćeno, ali ne i previđeno. To znači: riječ je o iskustvu koje mijenja ne samo pjesnika i njegov svijet. Riječ je o snazi koja sebi imanentnom mjerom mijenja sve čega se takne. Energetski kvantum pjesničkog doživljaja, osim sebe sa-

ma, sadržava i poticaje prenošenja smisla i spoznaje, kao zdravo osjećanje života koje širi prostor sugestivno i energično projicirajući u njega i svoju sliku.

Brkina vjera u poeziju takva je, tako velika i snažna da bi ponekad, za račun jedranja tijela pjesme, možda, mogao i zatomiti impuls vlastitog osjećanja snage i jasnoće, a za račun smisla i estetske vrijednosti postupiti samjerljivije, stati ispred riječi od koje puca, umjesto da se rodi plod. Takva mjesta doživljavaju se kao izdvojena u brižljivo građenoj arhitektonici pjesme i knjige i njezinoga dosega. Doduše, to jeste najčešće ljudsko iskustvo pregnuća: prekid, ispad, pad. Sama pojava za čitatelja i ne mora imati naročit značaj, jer će je prihvatiti ili odbiti, hajde, recimo: kao i sve drugo u pjesmi. Ali, riječ je o tome što po našem uvjerenju na mjestu tog i takvog događaja, ipak, pjesnik sebi zatvara vrata kreativnog prostora i postupka. Osim svega, to što čitamo, odjedanput nismo sigurni kako je baš to ono što je pjesnik uistinu želio reći. Neusporedivo uvjerljiv dovodi nas pred dilemu koju nije lahko savladati. A znamo kako blistavim smislom opkoračuje mučne situacije na koje nailazi pjesma. Na primjer, *Ulica Muse Ćazima Ćatića*: *Kako je divno bila osvijetljena / ta ulica / kada je sve bilo jedno // Kada bi iznova moglo / tako da svijetli svejedno //(Vjetar odvlači lamentoso / tom ulicom)*

No, razumno je shvatiti kako je naspram okruženja i njegovih provokacija koje i od Brkine pojave traže reagiranje, ako ne i izrijekom: odgovore, razgovor/dijalog, Amir Brka uistinu dobri, intelektualni, moralni i kreativni gorostas koji (možda, ponekad) naprosto previdi snagu i moć svoje riječi, silinu poetskog iskaza. Ili, u ogorčenju koje traje, u svome pravednom bijesu, više i ne nalazi motive za brižljiviji odnos. Ta stvar, svakako, može biti takva i on na to ima pravo. To smo dužni shvatiti i braniti kao svoju slobodu. U ovome času samo želimo reći kako je i takav život bolna pojava, a čovjek i u najgore zlo ogrezao - tek ranjivo biće. A pjesnik, ma kako dobar i veliki, ma koliko jasno vidio, definitivno: nije tu da bi dijelio pravdu... *Izbjeglica:*

(...) I gdje je danas / mogućnost za bosanskog pjesnika / da, na poljski način barem, / angažiran bude, / a da bude pjesnik, / i da bude čovjek? // Pišam se na pjesnika bosanskog, / uostalom.

Zašto inzistiramo na ovom mjestu u Brkinoj pjesmi, koje je u nemogućnosti da bude fakat - persiflaža tek? Figura, dakle.

Zato što je danas mogućnost za bosanskog pjesnika da angažiran bude - upravo to što Brka čini. I ta mogućnost je za nas i bolja i značajnija od poljskog načina - koji se u književnom, dakle i u svakom drugom smislu i značenju, pouzdano, uglavnom s obzirom na društveni kontekst pojavljivanja, i iscrpljuje u pojavama Tadeuša Ruževiča, Zbignjeva Herberta i njihovom pjesništvu, ili traje u Vislavi Šimborskoj i Julianu Kornhauzeru i njihovom djelu. Ali i zato što je kao takvo sasvim dovoljno i Poljacima i Bosancima. Zato što se dogodilo već. Potom i zato što više ne možemo bez Amira Brke - koji se događa nama.

STRIKAN - PJESNIČKI SVOJ

I.

Ivica Budulica Strikan: *Šuma Strikanova (izabrane pjesme)*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002.

Nakon dvije knjige pjesama: *Šuma bez drveta* (1996.) i *Kolebanje magle* (1997.), te knjige pripovjedaka *Božija janjad* (1999.) i romana *Ubijanje vremena* (2000.) - Ivica Budulica Strikan (1957.) u izdanju Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj objavljuje knjigu izabranih pjesama *Šuma Strikanova* koju je priredio i predgovor joj napisao Željko Grahovac.

Govoreći o knjizi *Šuma Strikanova,* priređivač Željko Grahovac će reći i: "Svaka se knjiga poezije sklapa sama, usprkos uvjerenju pjesnika - autora da on sam drži stvar pod kontrolom - pa čak i usprkos živoj nadi priređivača - redaktora da je u sastavljanju izbora iz nečijega opusa, njegov doprinos od presudnog značaja." Nešto dalje u predgovoru Grahovac će progovoriti o tome kako je u prirodi pjesničkog djela i pojave, nakon što su se udomili u našem sluhu, da spontano rekreiraju *energiju samookupljanja* - koja nas upućuje k određenom kompozicijskom rješenju. Krećući se obično od jedne pjesme kao jezgre okupljanja više njih u kompozicijsku cjelinu do sklapanja cjelokupne knjige - i autor i priređivač nađu se u istoj poziciji.

S obzirom na to da je priređivač ove knjige i sam pjesnik, dakle čovjek koji ima dar sluha, usko i nužno svezan uz dar daha (*srca-i-uma*), a na tragu vječitog obnavljanja Božanske Milosti - imamo razloga i *a priori* misliti kako je posao dobro obavljen, u šta se čitanjem možemo i uvjeriti. S obzirom na ljudsku i pje-

sničku prirodu I. B. Strikana, na uslovni ankronizam njegove pjesničke pojave - neoromantičarski pathos i jesenjinski *spleen*, ovaj izbor je mjera stvari suvremenog pogleda na njegovo pjesništvo i procjenu njegovih izgleda kao čovjeka od ovoga svijeta i, naravno, živućeg pjesnika.

Pjevati na Strikanov način znači biti zatočenik poezije u najtežoj, u najbezizglednijoj opciji. Riječ je o začaranom krugu ljepote i sna o ljepoti. Riječ je o prihvatanju karizmatičnog lika, donkihotski konzistentnog programa i svega što to producira u čovjeku i okruženju. Vjetrenjače su uvijek tu i vjetar puše nekud i odnekud. I uvijek to neko pažljivo gleda, a gledatelje se ne smije iznevjeriti u iščekivanju. Samo jedno iznevjeravanje poništava sve postignuto i cijeli projekat gubi smisao. Pokušaj da se sve uradi na drugi način - ima isto značenje.

U suštini, riječ je o prihvatanju poznatog obrasca življenja, ponašanja i stvaranja - koji svi znaju. A oni koji znaju - ne daju se prevariti, čak ni na čas. Dobro znaju kako sve mora izgledati na tom putu kojim prolazi pjesnik. Kakva mu mora biti pjesma, put i kraj. On jeste bohem i po tome slobodan, ali po svemu drugom: on je za njihov račun rob svoga načina života i zato predvidiv do u najsitniji detalj u životu i smrti. To je tako, barem što se tiče očiju koje ga budne prate.

Naravno, riječ je o pojavi koju artikulira interakcijski odnos pojedinca i sredine na dugo znanom referentnom mjestu romantičarskih shvatanja. Riječ je o proizvodu duhovnog miljea kojemu je, za razliku od vremena prije stotinu i više godina, samo produžen život, jer su teške bolesti poput tuberkuloze i sifilisa gotovo iskorijenjene, a alkoholna pića su kvalitetnija i životni standard neuporedivo viši, pa tako i životni vijek pjesnika duži.

Na teškom životnom i putu do pjesme Budulica postiže puno više nego je uobičajeno sresti, ako je prethodno rečeno tačno. Budulica piše ljubavne pjesme blistave ljepote ili, barem, zavidnom vještinom. On uspijeva reći i dio slike koju podrazumijeva i iščekuje okruženje. Na taj način, ozbiljno mu podrža-

va/ugrožava značaj koji želi imati i od kojega, u suštini - živi. Budulica, dakle, svojim osjećanjem i inteligencijom, svojim stvarnim darom i pjesničkom vještinom nadilazi zadatosti kruga. Pjesma *Prava svrha* kaže: *Jedino smrt još ima svrhu pravu / (...) Zatim zavoliš oči neke čedne / I sav ti razum zaokupe one / U zabludu drugu skačeš iz jedne / A zvona o jednu stranu zvone // Ti ne čuješ ih. Sav si u trku / A panj već čeka na tvoju glavu / I sjekira je visoko u zraku / Ti juriš, juriš u svrhu pravu.*

Ivica Budulica Strikan nije samo odan mogućnostima pjesme, on je pjesmi fatalistički odan i kao mogućnosti jedinoj unaprijed žrtvovan - do krajnosti prepušten. To je pozicija koja odiše ukletošću jedine mogućnosti, iluzornošću želje i životnog izgleda uopće. Pjesma *Trajanje: (...) // Zurim u prazno / Ne vidim ništa / Pčela i prazan cvijet / Gospodo draga / Sve će što blista / Zgasnut i mrijet // Ta zašto onda / Videći moru / I rosu plačne noći / Ne ispiti se / U ranu zoru? / Dan će svejedno proći.*

Podjednako načinom pjevanja, inverznim sintagmama, pretežno unutar tradicionalne forme katrena i naizmjenične, pravilne rime, kao i odabirom motiva, Ivica Budulica Strikan istrajava u začaranom krugu svoga doživljaja svijeta, neizmjenjivošću svojih pjesničkih sredstava čini ga konačnim u svakom pogledu, a na svako pitanje dobije uvijek predvidiv odgovor, uvijek poznatu sliku.

Tačno je, svijet opstaje u oduvijek poznatim kategorijama nestajanja i zanavljanja, ali je u pjesništvu Ivice Budulice Strikana nestajanje uzeto kao dominanta. Otuda naglašen sentiment. Otuda osnovni ton: udaranja u jednu stranu zvona, što bi rekao sam pjesnik. On opstaje u neizrecivom bolu zbog neizrecivosti takvoga svijeta. U pjesmi *Bez buke* kaže: *(...) Pusti svoju bol među ptica jata / Zaboravi plamen, svu toplinu juga. / Tišinom ljubeći kaži svakog sata: / Stanica je mnogo. Beskrajna je pruga. (...). Ili u pjesmi Udala se krasna Ana: (...) U tom selu te je noći / Što sva bješe uspavana, / Na prozoru žedne oči / Napajala krasna Ana. / (...) Domaćine, šta je tebi? / Zar ne čuješ*

straže lavež? / Al' domaćin nij' pri sebi. /Kroz san psuje pseći davež. // Probudiv se zora rana, / Zaleleka sa svih strana: / Udala se krasna Ana! / Ukrala se za Cigana!

Takav kakvoga ga vidimo - zatičemo u njegovoj pjesmi, Ivica Budulica Strikan je za današnje vrijeme gotovo pa začudna pojava. I ma koliko ga prihvatali, odobravali u suštini, ne umijemo mu sagledati i odrediti koordinate opstajanja u ovom trenutku svijeta. Kao da je iz davnine (koju mi nismo imali) stigao u ovaj čas. To o čemu piše - događalo se, događa se, događat će se. Ali to kako piše - čini nam se odveć poznatim, jer smo sebi smislili i utuvili osjećanje da smo taj način prepoznali i već negdje odložili i da smo pronašli drugi, drugačiji, u kojem i sami funkcioniramo - sada.

No, čarolija koju Budulica plete pred našim očima i naša zetečenost njome opovrgavaju pređašnje, uvjeravaju nas kako sve samo još uvijek u istom trenutku traje. Osim svega, Bosna je u tome posebna. Neiživljena i nesređena, produžava taj trenutak paralelnim doticajima i utjecajima. Neovisno i koji je to put po redu, u njoj je to uvijek prvi put. I ma koliko nam to izgledalo kao anakronizam, u samoj suštini to je civilizacijski uvjetovana zakonomjernost događanja i pojavnosti.

Ako je ovakav uvid pokriven najboljim u pjesništvu Ivice Budulice Strikana - a jeste, kao i mnogo čime drugim što sada nećemo nabrajati, ozbiljno su upitne uspostavljene sistematizacije i razgraničenja i sljedstveno - predstavljaju naopskurniju moguću optiku za uočavanje i sagledavanje pojava. Potom, duboko su nehumane i suprotstavljene svim mogućim ljudskim slobodama - pravima rađanja i stvaranja - posebice. U recepciji i interpretaciji pojave i djela predstavljaju nerazumna i rigidna ograničenja, odriču elementarni humanizam, bilo da negiraju pojavu i djelo, bilo da se naspram njih drže dobrohotnim. Što, naravno, više govori o uvjetnoj vrijednosti sistematizirinja, a odriče mu svako pravo na obogotvorivanje. Jer samo malo odmaknut od vječnih pjesničkih tema i motiva, Budulica postaje

samoosviješteni autoritet strašne energije koja neće ustupiti ni za ič. Naslanjajući svoje pero na početak ratnih zbivanja u Bosni i Hercegovini, u pjesmi *Prestupni narod* Budulica piše: *Devedeset i druga / Godina prestupna / Narode, jadan ti Bog. / Oduvijek si sluga / I tko te zastupa / Privij se uz prvi glog. // Demokracija ti je / Ti imaš sva prava / Uzmi pušku, idi u rov / Kuća to zasad je / Zdrava i čitava / Samo je narušen krov // Djeca ti na moru / Neka u podrumu / Neka su roblje već / Jedna u šatoru / Druga na umoru / zemljanu puneći peć, (...).* A takve su i pjesme: *Crta, Na liniji, Život između dvije granate, Kornjače,* te *Eli! Eli!* Dakle, nakon potpunog otapanja u emulziji erotskog, ljubavi prema ženi, potreban je samo čas u kojem će se izjednačiti s nemilosrđem i postati tvrd i varničiti poput kremena. Jer Budulica uistinu jeste pjesnik i tako neupitno čovjek od ovoga vremena. To se najljepše vidi u pjesmi *Nimia sapientia obest - silom beskućniku*: *Na pergameni lica* njegova / *Zavičajni muzej* snova, / naborana *Monografija grada*: // *Prirodni redoslijed* padova, / uspona, snova i nada. // *Antikrist u jeziku,* / ako / šutnjom pruža riječima nadu - / čemu li pjeva umorna statua? // Prevelika mudrost smeta gradu / kao *Bjelina paspartua.* Takvo razumijevanje koje funkcionira i kao najdublja suljudska sućut, ne bi funkcioniralo bez ovovremlja. Možda je i bolji primjer pjesma *Tešanj kišnog ponedjeljnog jutra* (sa posvetom: *Amiru Brki - naravnim slijedom*): *Isprano ozračje i drum što drijema / proteže se, a ljudi hrle / na radna mjesta trpnoga stanja. // Svako malo - bljesne lijepa žena / s očim koje još uvijek grle / sinoćnja milovanja. // Na licima im još uvijek ljubav, / ushit i nada, zgrčene sjetom, / na licima im ljubav - čak! // 'bro jutro, Bog, Sabah hajrola - / pozdravlja svijet se sa svijetom: / autobusu doručak. // Kroz suze na staklu i misli uz lozu, / u prozoru krčme, / uramljen u vrijeme, / pjesnik ispija jutarnju dozu, / a s tornja, / u kiši, / sahat tuče stari. // Mjeri vrijeme, / a za nj ne mari..*

Donoseći na kraju knjige *Otužno pismo u nevolji Strikana fra Iliji, banu plemenitom* - od priređivača neuvrštenu dužu pje-

smu s epistolarnim odlikama srednjovjekovne književnosti, da je možemo odrediti gotovo kao spjev - Strikan se samo dodatno pjesnički pokazuje svojim na svom.

II.
Ivica Budulica Strikan: *Domovini samo hrana*, pjesme, 2002. (recenzija rukopisa)

Ivica Budulica Strikan svakako je puno više negoli tek talentiran čovjek. Utoliko prije što ga njegovo nedvosmisleno opredjeljenje da piše bitno čini i ostvaruje u formi pjesme ili proznog teksta - takvim i predstavlja. Tako, to što nikad ne uspijevamo definirati, već živi kao čovjek i knjiga, kao biće koje misli na način zapisivanja pjesničke ili prozne forme. Tako se i pojava u cjelini otima recepciji i opstaje po svojoj mjeri u kompliciranoj interakciji čovjeka i okruženja, njegovoga živog mišljenja i napisanog djela okrenutog čitatelju koji opstaje kao inkognito. To ponajbolje dokazuje novo djelo ili, definitivno, kraj puta. Ovo prije svega zato što pisac ne samo da ne može izbjeći susret sa svojom pojavom već što, pišući o onome što misli i zna, što doseže kao spoznaju, nužno, u istoj mjeri anticipira svoj usud i projekciju svoga djela, i to u času dok stvara dalje.

Strikan je ona vrsta ljudske i pjesničke figure koja *par excellence* odriče sve što smo identificirali i imenovali posežući za ljudskim djelom i pamćenjem, ne zato što to nipodaštava već što to baštini ne praveći pitanje od svoje namjere, prava, mogućnosti i pozicije. Ne. On zna što je potrebno znati. Varijacije i tako nisu upitne, jer uvijek su moguće, ali ne mijenjaju suštinu o kojoj riječ jeste.

Strikan je, *de facto*, bohem. Pušta da mu se u staklastom pogledu smjenjuju iste slike do časa u kojem će se same obesmisliti, a njegovo *a priori* uvjerenje o životu, ljubavi i smislu dobiti još jednu potvrdu: da je u pravu. Sve se ponavlja, samo treba imati strpljenja da se to i vidi, zar ne? Prijatelji i neprijatelji.

Izbori. Ljubavi. Smrti. Nepodnošljivosti. Dan i noć. Snovi. Progres. Afirmacija. Uzaludnosti. Prešućivanje. Odricanje. Sve. I samo zato što postoje obični ljudi koji će povjerovati u to što im govori političar, pjesnik, prorok. U istoj mjeri postoje svi radi običnih ljudi, kao i ovi radi njih, i, pouzdano, to se i neće nikad promijeniti. A ako je to konstanta, postoji li uopće pogreška i šta bi to moglo (ne)biti naša zabluda?

Riječ je o opako uslovljenoj ravnoteži koja remeti i uslovljava svako promišljanje o progresu čovjekove misli i suvislosti ljudske nade. Sve što čovjek misli već mišljeno jest. Sve čemu se nada obesmišljeno je njim samim, njegovim iskustvom i končinom. Varijacije su tek omaglica koju čovjek, obeznađen, smišlja sam sebi pokušavajući da zaštiti i sačuva svoje uvjerenje, svoj san. To je mjesto na kojem je pjesnik sinkretičan i pragmatičan, a na kojem svaki drugi čovjek griješi, posebice ako misli da nešto zna bolje nego drugi ljudi, jer nikome nije kao njemu što jest.

Može li san o životu biti cilj življenja čovjekova? Živjeti da bi se sanjalo? Cilj ne, ali oblik opstajanja da. Šta bi to moglo biti stvarnija zamjena? Je li san stvarniji i od života? Nije li san i najstvarniji životni dio koji proizvodi najviši organizirani oblik materije, iliti: Čovjek kao živi Božiji Stvor?! Je li sanjati najviše što čovjek uopće može, ili san odriče samosvijest? Kako da ne. Čovjeka odavno nema, a njegov san u muzičkom djelu, na slici, u pjesmi i priči - traje i opstaje kao blistav vatromet...

Veliki san mnogih ljudi je domovina. Čovjek je cijeloga svoga vijeka, ma gdje bio, neodvojiv od domovine. I tako spregnut u svome životu i snu, najčešće previđa da domovina uistinu opstaje u njemu kao ideja o toploti majčine utrobe u koju nema povratka. I domovine ima tek onoliko koliko je ima u čovjeku. Pa čovjek, konačno, opstaje samo kao hrana svoje domovine, koja tako postaje samohrana. A predstava o toj velikoj nadi i izmaštanom smislu čista je fikcija, jer živi tek toliko koliko Čovjek i njegovo Djelo. Naravno, ako već čovjek nije shvatio svoju po-

javu kao pretakanje materije u kozmičkom poretku sila vječnog i beskonačnog i tako sebe do beznačajnosti malog.

Strikan pristaje na stvaran sadržaj zadate slike, a to je i bolja i jača strana njegove pojave. Zna: energija koja bi mogla vratiti stvari na početak susreta sa svijetom ne bi mogla zobići to sa čim se sreo. Ne bi mogla promijeniti poredak i uspostavljenu hijerarhiju vrijednosti. Vidi: najveća je mudrost u miru pogledati istini u oči, a ispred svojih nogu na životnom putu ceste makadamske, laži, ne male i damske i poražavajuću sliku čovjeka u hodu prema lijesu, obeznađenog sasvim do svedenosti na gmižuću bojažljivost. Zato, Budulica nije ni gorak kad kazuje to od čega nam nije dobro.

Pjesnik vidi razorene i srozane vrijednosti kao izmicanje tla ispod čovjekovih nogu. Opću nesigurnost kao konstantu obrušavajućeg nesmisla na svaki vid istine i Jednoće. Sve nepotrebno i multiplicirano nasrće na život kao pojavu, na smisao koji se samo u miru plodi. Pozicija mislećeg je da razumije i shvati, radi toga da se osvrne oko sebe, pogleda unatrag i unaprijed i konstatira pojedinosti. Pjesnika napada huj i bruj vremena, sjetna intonacija, epsko osjećanje smisla i prisustva i on smireno, inverzno i digresivno, počinje pjevati: *Ja sam majke Bosne dijete.* Izjednačavanje s usudom svoje zemlje djeluje kao izjednačavanje s usudom njezinih ljudi. Budulica sve više ima u vidu proticanje, a njegova pjesma dobija narativan diskurs. No, on ostaje kod pjesničke forme, varirajući slobodan stih, sonet, ponekad inzistirajući na rimi i katrenu - dolazi do dužih pjesničkih oblika koji se, uslovno uzeto, razvijaju kao pjesničke pripovijesti: *Vječito hrana, Dojeci vremena, Adamu, Kad um mi pomrači se...*, mada je razumno uočiti efektnost Budulicinih kraćih pjesničkih iskaza...

Budulica vidi koloplet u kojem sve funkcionira ovdje i sada: ljubav i neprijateljstva, opća tragedija i lična sreća, zapis i misao, smisao i nesmisao. Instalirajući se u općenitost, Budulica dobija prokrvljenu sliku usuda kojemu ne može umaći:

zar nisam ja u bodljikavoj žici
porukama Višnjeg umirao mlad
zar nisam ja koga su hici
lovaca Božijih sveli u Had

hrane hrane i samo hrane
i mene hoćeš pa evo zini,
uvijek su meso kidale vrane
stoljeća tvojih na tratini

Naravno, tada se već glasa historija i pjesnik, potopljen u emulziju vremena, amorfan u silovitosti i projekciji događanja, sve jasnije razaznaje *Dojeke vremena* koji se nižu u rasponu od biblijskih slika, personifikacija i alegorija, do ovovremenih zareza u krv i meso. Sada su to katreni otčitani s površine vode, kao odrazi koji kriju dubinu i stvarnost dna rodne rijeke koju u svemu pjesnik savršeno dobro zna, kao detalj u kojem može otčitati sve: baš kao s lica Bosne. Pjesnik je romantičarski zanesen. Sve što vidi i zna modulira mu stih i sjetnu intonaciju niza. A on zagazio u pjesmu bezizgledno...

Nitko da ruku pruži. Nitko.
Pas jedva zalaja prost,
A onda repom mahnu, svitkom
I ode žvalit vječitu kost.

(...)

Pričini mi se i ti, Usoro,
Te noći kao da plakala si,
Nad dolinom a i što zorom,
Doznah zašto mutnija si..

Pjesnička konstanta i suština pjesničkog bića Ivice Budulice Strikana je ljubav prema ženi. Mada to njegova pjesma ne nosi kao baklju, ne ističe kao vrhunaravni zahtjev, nije moguće izbjeći tu spoznaju. Ona je kao njegova istina utoliko stvarnija, a kao ljudska mogućnost utoliko poraznija, jer žena je jedini izlaz koji se uistinu odaziva čovjekovom duhu. I tu, u njezinom dahu i biću, može se izgorjeti bez ostataka, a Budulica traži takvo mjesto cijeloga svoga vijeka, u grozničavom pregnuću pristaje da bude Kastor, tamo gdje se Kranjčeviću smiče slika u socijalni milje, Budulica opstaje s nedvosmislenim ljubavnim namjerama i huli, huli sve što se ljubavi protivi kao prvoj stavci u mogućnostima dosezanja Jednoće...

Sve drugo je tek umišljena mogućnost. Fikcija do koje nam je stalo ili s kojom ne znamo šta činiti, a da nismo ni pomislili da je to o nama riječ.

O svemu bitnom Budulica razgovara sa rijekom kao osnovom i potkom, metaforom svekolikog proticanja. Rješenje dosegnuto dugom slutnjom u samoći svjetlošću svijesti funkcionira kao opći plan na kojem pjesnik ima sagovornika za svako pitanje i nedoumicu: romor vode je šutnja ili odgovor, otkrivanje ili odnošenje tajne, valovi su u nestalnosti stalni, pjesnik je uskočio u karuce vječnosti.

SVOĐENJEM NA SUŠTINE

Umjetnost se rađa samo iz života,
ali kroz prethodnu umjetnost.
(Andre Malraux)

Franjo Bratić (*Usud, hud,* pjesme, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj & HKD "Napredak", Usora, 2001.) razabran je čovjek i njegova svijest o sebi i drugima zrela je kao u polju povijen klas. Kako puhne vjetar vremena, sasipa zrelo zrnje i niču nove vlati. A Franjo Bratić iznad svega je i sve gleda, na vjetru se klati i rađa pjesmu za pjesmom o usudu. *Dilema*: *Da li sam / postaja / pojavna, slučajna / ili jesam / pojava / zaludna / zabludna / da mi je da znam / da li sam / ili jesam.*

To je dilema koja Franji Bratiću čuva budnu misao o Bosni u Pousorju i u njoj. I sluti: to je huda mogućnost i Bosni i Pousorju. Ali neće, ili ne umije gledati drugačije. Mada se pita i propituje o svome stojištu i motrištu iz te tačke. I o tački nadzora. Sav je pretvoren u vizir i neće mimo njega pogledati. *Usud, hud*: *iskorak / uporedno uzvodno / prijetnja brzacem / ukorak nizvodno / opasnost / naporedo.*

Usora se muti i bistri i teče kroz njegov san. Jer, *Začudo: korak / nikad / bez mirisa pelina / i ovaj san / ništa mi se ne događa / namjerno.*

Nema sumnje: odavna već suvremenost je nasrnula i ozlijedila, nagrdila moderno biće pjesnika Franje Bratića. Osjećajući suvremenost kao dramu nasilja i nemilosrđa koje se obrušava odasvud prema njegovoj pojavi, Bratić uočava i sav jad čovjekove pozicije. Začuđen čovjekovim nesmislom otčitavanja

svoga stojišta, čovjekovom potrebom da sebi priskrbi aureolu značaja koji mu i ne pripada, koji ne može imati, Bratić postaje cinik, njegova ironija postaje usijana persiflaža. Jer čovjekov položaj u strašnoj je nesrazmjeri s njegovom uobraziljom i slici o njoj mjerenog života i svijeta. Zemlja se osipa u more i kopna je stalno manje. Načete projektilima artiljerijskih oruđa, ruše se zidine starih gradova. Zlodusi pale galerije i biblioteke i sužavaju vidokrug pamćenja. Brutalnim zločinima hoće smanjiti supstancu naroda. U ispušnim plinovima sagorijeva volumen zemljine kugle. Poeziju zabranjuju i spaljuju. Na čelu s fašiziranim vođama vojne hunte ubijaju djecu, nedužne ljude i pjesnike. Nema Pabla Nerude. Nema Jakova Jurišića. Osipa se suština Svijeta u moralnom sunovratu.

Dobri i veliki Bože! Pomozi da shvatim u čemu su čovjekovi izgledi i šta može biti smisao tako hudog/jadnog usuda čovjekovog?! *Trijumf*: *Da si u vrhu / duboko dovoljno / pokazat će / zategnut / konopac.*

Na tom mjestu detektiramo i suvremenost kao usud poezije i pjesnikovo otkriveno srce. Tu prepoznajemo i stvarnost njegovoga dara. Postupak dobijanja pjesme koji bismo mogli odrediti kao poetski redukcionizam. Riječ je o svođenju stvari na suštinu - svođenjem izraza, sintagme, stiha i pjesme na najmanji broj riječi koji se uvijek zaustavlja na kardinalnom mjestu sraza, kao negativan predznak po čovjeka i njegovu misao o sebi, za poruku koju se želi odaslati. *Pred porušenim stablima*: *U šumi sami / obakoljeni / režimo / ugr / oženi / tražeći opravdanje / pred porušenim stablima / za krč.* Treba obratiti pažnju na riječ *obakoljeni* - koja je, očito, lokalizam koji to u pjesmi prestaje biti, kao i na sječenje riječi: ugroženi - *ugr / oženi* - koja, u stvari, zvučno podupire i pojačava prethodni stih - riječ: *režimo*.

Dio tog potentno pjesničkog odnosa jeste sadržan i u onoj odlici doživljaja svijeta i mišljenja koju uobičajeno nazivamo mladalački pesimizam. Jer pjesme obuhvaćene ovom knjigom nastajale su prije petnaestak godina. No, sučeni s pjesničkim

promišljanjem crno na bijelo, teško da ćemo povući kontrapotez, smisliti i iznijeti argument koji će pjesnikovom iskazu promijeniti predznak. Istinitost njegovoga doživljaja ne može biti dovedena u pitanje, mada o njegovoj opsjednutosti ima smisla i svrhe promišljati. Pa opet, doći ćemo i u vlastitom pamćenju do vremena ispunjenog istim slutnjama. Konačno, to što se potom dogodilo, potvrdilo je sve najcrnje pomisli. *Lov*: *bilo je Jutro / i ja u Jutru / obično Jutro i Ja // dobili smo / Nebo i Pticu / Obično Nebo i Pticu // došli su oteli nam Jutro // živjeli smo taj dan / Ja Ptica i Nebo / gotovo obično živjeli // onda su / pucali u Pticu / ubili Nebo // obično Nebo?*

Tragajući za pjesmom u svakoj životnoj situaciji, Franjo Bratić iznimno kreativno artikulira i varira postupak kojim će oblikovati plod - tijelo pjesme. Referentno mjesto je izmjena vlastite pozicije prema leksičkom značenju i poetskom impulsu, a inventivan rad s jezikom i u jeziku, oslobođenost stiha, asocijativne ekskurzije i grafička mjera - daju izvanredne rezultate. Bratić zna šta hoće i to postiže. Doduše, usprkos zavidnom pjesničkom umijeću, ponešto od toga možda bi mogao realizirati i u nekoj drugoj književnoj formi za račun čuvanja esencijalno poetskog, kao prvenstveno humanističkog i estetskog. U tom smislu, na prvom mjestu riječ je o dominantno negativnom predznaku čijim oblikovanjem pjesnik u pohodu zaustavlja sam sebe. Kao da je to jedino što uopće traži ili može naći. Kažemo ovo iz razloga što uočavamo kako i u pjesniku u formi pitanja nadolazi nedoumica. Jedna od posljednjih pjesama u knjizi je *Ćutim prostor*, a navodimo je u cjelini: *da li je baš / svrha / otići do vrha / i gdje / je / to / nije li to / i na dnu?*

Posebnu pažnju i isticanje zavređuje Bratićev odnos prema jeziku. Riječ je o rafiniranom osjećaju i smislu za leksičko i semantičko značenje svake riječi koja uđe u pjesmu. Bratić pjesme mahom i gradi tako što neumorno i iscrpno obrće, preplića i upliće svaku riječ i što je pojava svake naredne lekseme uistinu - produkt značenja i smisla prethodno ugrađenih riječi. Tako i

OČI GLEDAJU UPRTE U JEZU

Poezija je misao koja se otrgla. Poezija je misao koja se nametnula. Poezija je proces u kojem misao nastojimo disciplinirati. Poezija je snaga koja nas uzima pod svoje *uzimajući* nam svaku vrstu mjere čini nas svojim poslušnim robom, e da bi nas rekla i kako nam nije drago. Poezija nikako nije šećerlema, lizalo, slatkiš. Poezija je smrtonosno sučeljavanje sa sobom i svijetom - naizvrat. Poezija jest ono najviše što može čovjekova jadna pamet kad ima u vidu svoju majušnost, a da opstane nestajući u sebi zakonomjerno, imanentno. Sve što nismo dužni ocu i majci - dugujemo poeziji. Poezija je baš kao Život. Čista nemogućnost u kojoj uporno i svemu usprkos opstajemo. Ipak.

Još dok znamo *ništa* - poezija se čini *sve*. Jer između *ništa* i *sve* uvijek je samo i jedino *poezija*. Poezija je sve ono što niko nema u vidu, što niko ne može razumjeti osim onih kojima se događa kao suština. A suština je čista *jeza*. **Jezu** ne ističemo zato što je riječ o citatu ili izvrnutoj slici već stoga što jedna mlada osoba, žena k tome, naslovljava svoju knjigu dominantno ljubavnih pjesama sintagmom *Oči uprte u jezu* (Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002.).

Riječ je o Daliborki Brković. Riječ je o tome da Daliborka Brković ima pravo što tako misli i tako naslovljava svoju knjigu. Ona je tako shvatila poeziju. A poezija joj daje za pravo. Daliborka Brković pametna je i kuražna mlada žena. Pamet joj ne dopušta da postupa drugačije. Pamet joj nalaže da shvati *jezu* koja se na nju obrušava odasvud. Ovdje riječ *jeza* predstavlja zamjenu za istinu i suštinu, ponajprije za poeziju. Od istine se uvijek možemo naježiti. Iz čista mira. Potom, Daliborka Brko-

vić *uprla* je *oči u jezu*. Shvatila je nužnost sučeljavanja s istinom koja joj pripada po mjeri prisustva u ovom raščovječenom i goropadnom svijetu. U svijetu u kojem je teško biti čovjek/žena, a pametna žena još teže.

No, ma kakva da je - istina nas nadilazi. Kao snaga i suština *svega*.

Potom: *ruši se drvo borovo pod kojim sam/je bolo'vo...*

Ta, mlada žena piše pismo.

Voljeni! / Ti pamti; U toj sobi plamti / Zidina tebi, odstojanje svijetu. / U tvojim rukama - kormilo, ja... / Sred mračne šume, lajala psetu. //Slutio nisi... (...).

Poezija je ostajanje sa samim sobom, svojim najvećim dušmaninom. Poezija je više narav nego karakter. Daliborka Brković je sve to shvatila ranije, ona to jeste. Pristala/postala je poezija i objavila knjigu pjesama *Na gredi zbilje, 2000.* A izgleda, kada neko objavi knjigu pjesama - više mu nema uzmaka ni spasa. Pisati pjesme i odlagati ih u ladicu moguće je bez posljedica. Objaviti ih, u knjizi posebice, znači, konačno, pustiti otrov u krv. Žigosati se sam i krenuti svijetom sa tim znakom.

Poezija je, dakle, usud koji pjesnika pronosi svijetom, e da bi pronosio poeziju. Naravno, postoji puno mogućnosti i neki pjesnici uistinu su vješti, pa od svoga očajanja naprave slavu. Očajnu slavu, prirodno. Čak i ako misle kako očaj tako nadvladavaju. Možda, tek, krećući u svijet s takvim prtljagom u dvadesetprvoj godini života znači: o tome ne misliti, ako ne i nikad ne saznati. Utoliko prije ako je barem jedna od tih knjiga ljubavna poezija. I to s naslovnom pjesmom: *Pismo tebi*. Kako smo citirali naprijed. To je životni očaj koji traje. Želja za ljubavlju neutažena cepti. Izgledi nikakvi. A pisma donose opake tekstove, neizmjenjive naravi.

Tako dolazimo na posve jednostavnu dosjetku prema kojoj u životu i poeziji Daliborke Brković ljubav od davanja postaje

borba za identitet naspram datog/ugrađenog u svoju ljubav, instaliranog u drugog čovjeka. Daliborka se ne predaje patnji i tlapnji, ali se otvoreno pita: funkcionira li to, uopće? Mjesto njezinoga ljubavnog uviranja postaje *priključak* za pjesničku komunikaciju, uporište spoznaje, oslonac samosvijesti. Pa, najprirodnije je da se i ljubav razvija barem do slike u kojoj čovjek može vidjeti sebe nakon blistave vrtoglavice kao impuls od kojega se krenulo u neizvjesnost istraživanja, na putanji zvjezdanog susretanja dvoje ljudi i njihovih otvorenih duša. Želja i snova.

Brkovićeva je pouzdano dobro zaključila kako će pisma, dnevnički zapisi, pjesme i kontinuitet ljubavnog promišljanja sebe i *boljeg dijela* - biti stvarniji negoli i život i san. U koricama knjige oni to, definitivno, jesu. Kako kaže: *Smrska se prozor sretnih godina. // Obrve su lažno iscrtane. // Sad duhovi, / koljenima potonuli, / mole, / naučeni. // Vi, ranjeni, plačite! // Mudre glave, smijte se!*

Daliborka Brković je kao elementarna nepogoda. Mogućnost da se kaže pjesmom pretvara u erupciju i pjesnički izliv u kojem sagorijeva sve što joj je pokrenulo i dinamiziralo misao. Taj pjesnički *perpetuum mobile* nemilosrđa koje se ustremilo na njezino žensko srce pretvara u prah i pepeo sve što nije njegov sastavni dio i funkcija kontinuiteta, postajući tako *perpetuum stabile - vječita stalnost*, što bi rekao književnik Stanko Šimić. Ovaj pjesnički i ljubavni *modus vivendi* na pjesničkom primjeru Daliborke Brković pokazuje se uspješnim. I istinitim, ma koliko mučan dojam na nas ostavljao pjesnički iskaz i ukupna pjesnička slika. Jer Daliborka Brković svoju ljubavnu i pjesničku mogućnost doživljava unaprijed kao deziluziju. Nespremna da moli, spremno se sučeljava sa sobom i neljudskim u čovjeku na kojeg je upućena srcem. Prihvata svoju poziciju kao cijenu koju je unaprijed platila sobom. III.: (...) *I visoko letim, / a znam, i ptice padaju: / i krila umornih, i bez njih, dakako, / u sjaju nebeskom. // Dođem li do dna, / s grudvama se stopim, / ne, ja*

žalit neću, / znadoh da letim. (...) U stvari, ona postaje borac koji, ne odričući se fizioloških zahtjeva, insistira na duhovnoj vrijednosti kao imanentno humanističkom sadržaju.

Mehanizam koji je Daliborka Brković smislila produciran je koliko njezinom *ženskom pozicijom* i negativnim društvenim naslijeđem prema ženi toliko i bolnim rastajanjem od ideje o *platonskoj ljubavi* kao čistoj duhovnoj mogućnosti odnosa polova u kojoj je žena muškarčeva *kutija,* u koju pohranjene sve muške nepodopštine, definitivno odlaze sa njom u grob, dok u suštini caruje *plot*. Dakle, o razočarenju jest riječ.

Daliborka Brković je snažna osoba koja intenzivno susreće sebe i svoj život, savlađuje svoju nepomirljivost, plemenito pati, ljudski i pjesnički raste. O tome svjedoči ova knjiga.

ESAD KRESO, ENERGIJA KOJOM NAS JE DOTAKNUO

Skica za hommage

Osmoga marta 2001. godine u osam ujutro poštar mi uruči pošiljku iz Tešnja. Amir Brka, dobri i dragi čovjek i spisatelj, šalje svoju knjigu proze *Monografija grada*. Otvorim da pogledam, pa počnem da čitam. Nakon pola sahata skinem jaknu, jer sam u času kad je stigao poštar bio krenuo vani. Namjestim se bolje da nastavim čitanje, ali se poče događati ono što mi se dešava samo iznimno: od vremena do vremena štivo me prinudi da knjigu spustim, da ustanem i da prošetam po kući kako bih se oslobodio jeze, trnaca i mravaca zadovoljstva i ljepote, kako bih sačuvao odnos prema knjizi, tekstu i prijatelju. Pa opet. I tako gotovo pet sati.

Nešto iza trinaest sati nazovem Amira. Kažem: primio sam pošiljku. Pročitao sam knjigu. Uzbuđen sam njezinim sadržajem i čisto književnom ljepotom. Pomjeren sam njegovom autorskom snagom, ljepotom stila i nebrojenim mogućim *konotacijama* koje sam kroz knjigu ovlaš i bilježio. Knjiga je ostvarena kao jedinstvena ironično-cinična i alegorijski višeznačna parabola koju ispisujemo svojim ljudskim prisustvom u rasponu od vizije do paradoksa i apsurda. Mislim, rekao sam, kako dobra književnost jasnije govori o životu od života samog ili slabe dokumentaristike. Čestitao mu i zahvalio.

Kasnije, u nekoliko navrata imali smo priliku, neopterećeni promijeniti, pokoju o *Monografiji grada*. Kako god smo postavljali stvari, ta knjiga jeste sve to što kažemo i nikako nije, jer je *samo knjiga*. U stvari, jedno isključuje drugo, pa kako nam

volja. Baš kao što je sama knjiga rezultanta autorske namjere i postmodernistički koncipiranog pregnuća Amira Brke, a naše mišljenje i naša raspredanja o njoj - naša stvar.

U jednom od prvih razgovora o *Monografiji grada* i eksplicite upitam autora u kojoj mjeri je *stvarna priča* koju donosi u jedanaestoj cjelini po redu i je li u osnovi i povodu, ipak, riječ o sudbini Esada Krese, profesora muzike, kompozitora i dirigenta koji je živio i radio u Doboju, u gradu u kojem je ostao i nakon prvoga maja 1992. godine. Amir reče da o Esadu Kresi zna. Da ga nije imao čast i sreću upoznati. Da se dijelom *priča* može smatrati interpretacijom autentičnoga, onoga što se profesoru muzike Esadu Kresi u Doboju dogodilo, a potom prepričavalo. Ali da se ni ovaj dio *Monografije grada* ne može gledati drugačije nego kao literatura. Naravno, rekoh.

U tom razgovoru, ni jedan ni drugi nismo krili potresenost usudom Esada Krese. Osim svega, u razgovoru sa Amirom Brkom nije potrebno puno riječi. Tek onih nekoliko koje i tako emaniraju iz *svega*. Sve druge vibrantno žive cijelim organizmom sugovornika, pa je dovoljan pogled ili gesta. U razgovoru sa Amirom nije teško osjetiti se čovjekom i izvan sebe, što je ljepota koju proizvodi osjećaj ljudskog ispunjenja i sjajnog duhovnog blagostanja koje, inače, teško i rijetko dosežemo. To je čisti sjaj i Njegovo Milosrđe. A moguć je jedino *između* dva čovjeka.

* * *

U subotu, 21. Ševvala, 1422. h. g., ili petoga januara o. g., uzmem da i detaljnije pregledam i pročitam 145. (56.) broj *Mosta*, misleći pri tom kako bi bilo lijepo da ovih dana dođe i novi broj. Mada sam svjestan da niko živ ne zna kako to Alija Kebo i njegovi saradnici uspijevaju! *Most* je kulturni fenomen koji opstaje sasvim po istom principu po kojem opstaje Bosna i Hercegovina! Naime, sve su okolnosti protivne njegovom/njezinom opstajanju, a i jedno i drugo su naprosto tu. Kao da žive samo od

ljubavi onih kojima je do njih stalo. I gle čuda: kao da im je ta ljubav dostatna!? Da, mada ne želimo smetnuti s uma da je ljubav najviše što Čovjek uopće *može*. U stvari, uopće uzevši, kultura je takva i to je njezin smisao i kad nema Maja, Acteka, starih Latina... I kad se ne zna koga će biti.

U rubrici *Književnost,* pročitam i pjesmu Ferida Čehića: *Opomena s nebesa*. Iskreno: i ne pokušavam se prisjetiti *ko je* autor. Ali, čitajući *pisma čitatelja i saradnika*, pročitam i pismo izvinjenja gloduru *Mosta* Aliji Kebi: *...što Ti nisam poslao prilog o Esadu Kresi, Tvom Mostarliji, a mom velikom jaranu...*, potpisano: *Tvoj Ferid.* Tada se i dosjetim da je riječ o istom čovjeku, autoru pomenute pjesme i pisma: Feridu Čehiću, novinaru, predratnom dopisniku *Oslobođenja* iz Doboja, čovjeku kojeg sam nekom prilikom 1990. godine upoznao u Doboju, u kući književnika rahmetli Kasima Derakovića kojemu sam, tada već dobro bolesnom, došao u posjet.

Tako se opet prisjetim Esada Krese, ali i fragmenta iz romana *Monografija grada* Amira Brke. Bože, što je snaga Tvoga dara u čovjekovom umjetničkom djelu. Brka je, lično ne poznavajući tog čovjeka, napisao nešto što meni, koji sam Esada Kresu poznavao, sada toliko znači, jer toliko neupitno na njega liči! Pa nazovem Amira i kažem mu to. Predložim da taj fragment - cjelinu teksta datu pod rednim brojem 11. u romanu *Monografija grada* pošaljemo gloduru i Redakciji *Mosta* i predložimo da to *Most* objavi, kao *hommage*. Amir se saglasi i obradova me. Jer sve vrijeme ispred mene lebdi nasmijano i lijepo lice Esada Krese. Čovjeka koji je svoj život nosio s toliko intelektualne uspravnosti i superiornog duha, kao malo ko koga poznajem. Čovjeka koji je živio s neuporedivom ljudskom žrtvom i nepokolebljivom samosviješću, istodobno. Čovjeka blistave inteligencije i sjajnog muzičkog talenta. Čovjeka pred čijim su visprenim i lucidnim umom ustuknuli mnogi nadmeni i nadobudni, a poluinteligenti su od njega naprosto bježali. Vitkog i visokog čovjeka koji se kretao s toliko neponovljive elegancije u koraku

i gesti. Čovjeka koji je ironijom i cinizmom, sjajnom persiflažom, znao pržiti kao bacačem plamena. Čovjeka koji nije kalkulirao i koji je u svakoj prilici - uspravan, samosvjestan i pregnantan - rekao svoje, ma o čemu da je riječ.

Esada Kresu, ako me pamet služi, upoznao sam s proljeća 1977. godine u *Novinskoj i radiodifuznoj ustanovi Glas komuna* Doboj. Kao, dobio sam nagradu za ciklus od sedam pjesama pod naslovom *Nadrastanje*, koji sam poslao na konkurs emisije za mlade koju je naslovljenu kao *Poplit*, uređivao i vodio Mirko Jeleč. Eso je bio član žirija. Poslije smo išli na piće i od tada sam znao što trebam znati: Ma gdje i ma kako se se sreli, Esad Kreso je *onaj isti*: svoj. U svemu što kaže i čini. Uistinu, slika samog sebe. Uvijek s dobrim procjenama i nepogrešivim rezonom. U prvom koraku već otvoren i dobrohotan prema meni, pomogao mi je da ga brže shvatim i bolje razumijem, više cijenim i volim.

Ne znam koliko put smo se sreli i bili zajedno, ali znam: jedanput - prvi put - u *Glasu komuna*, drugi put u *Narodnoj biblioteci* Doboj, treći put na promociji knjige pjesama *Crna tipka* Jasmina Mehičića, a svaki ostali put u kafani. Znam da sam zbog Esinog duha, njegove nevjerojatne pameti i eglena, poželio i piti sa njim. Ali, nažalost, naprosto: ja nisam taj čovjek. No, Eso nit je zahaterio, nit je što rekao. Ne. Naprosto, samo je radio *svoje*. I inače, malo je ljudi koji su mogli da ga adekvatno prate. A pred njegovom emotivnom i intelektualnnom zrelošću ništa nije predstavljalo teškoću.

* * *

Književni klub *Ivo Andrić* u Doboju, 1985. godine, objavio je *Prvi album kompozicija za mješoviti hor a cappella,* koje je, pod naslovom *Mi znamo sudbu*, napisao Esad Kreso. Kao suizdavači pojavili su se i Samoupravna interesna zajednica kulture Doboj, Radnički univerzitet Doboj i Kulturnoumjetničko društvo *Ismet Kapetanović* Doboj. Sveska je išla u tiražu od 1.200

primjeraka. Riječ je o 18 kompozicija za četveroglasni hor koje su organizirane u tri ciklusa: *Mi znamo sudbu*, *Zvuci narodne lire* i *Veče na školju*. Radi se o kompozicijama pisanim na tekstove Alekse Šantića, Milana Apiha, Jovana Dučića, Željka Štengera, J.J. Zmaja, Vojislava Ilića, obradama poznatih narodnih pjesama iz Makedonije, Dalmacije, Slovenije, te i o vlastitom tekstu za kompoziciju *Doboj grade*.

Album je opetovano skrenuo pozornost cjelokupne jugoslavenske muzičke javnosti na pojavu kompozitora Esada Krese, iako se već desetak godina unazad o njemu dosta znalo. Ovo utoliko prije što je riječ o deficitarnoj muzičkoj literaturi kakvu i inače mogu pisati samo uistinu daroviti, obrazovani i u radu sa mješovitim (četveroglasnim) horovima verzirani dirigenti i kompozitori istančanog osjećaja i velikog iskustva. Taj album jasno je govorio da Esad Kreso na najbolji način ulazi u svoju ljudsku i kreativnu zrelost. Bio je ime koje se potvrđuje u prostoru vrlo ozbiljnog muzičkog posla. Uspješan rad sa mješovitim horovima i pisanje kvalitetne muzike za njih oduvijek su bili na izuzetno visokoj cijeni. Uspjeh u tom poslu obavezno je donosio nemjerljiv profesionalni ugled.

* * *

Pet godina prije pojavljivanja pomenutog albuma Esada Krese, Radomir Petrović, kompozitor i profesor Fakulteta muzičkih umetnosti u Beogradu, u razgovoru sa Z. Grgurevićam na seminaru muzičkih pedagoga Jugoslavije u Cavtatu 1979. godine za *Glas komuna* od 21.2.1979. reče: *Kompozicija* Laku noć, *koja je pisana na tekst Vojislava Ilića, poseduje jedan pastoralni štimung. Esad Kreso je vrlo dobro psihološki nadgradio ili obradio taj tekst muzikom, vrlo je dobro protumačio i izabrao je dobra sredstva, dobre muzičke elemente da bi taj tekst došao što više do izražaja. Ja mislim, sudeći po ehu koji je kompozicija danas imala među dirigentima i muzičkim pedagozima Jugoslavije, da će ona biti vrlo dobro primljena i da će postati*

repertoarski komad u mnogim horovima širom Jugoslavije. Kad god biram kompozicije za seminare, za obradu sa nastavnicima muzike i dirigentima, uvek se rukovodim prevashodno kvalitetom kompozicije. Bilo mi je vrlo drago da sam došao do ove kompozicije, jer sam odmah video da je to jedna dobra kompozicija i da će ona moći da se lepo plasira na jednom ovakvom seminaru.

* * *

U prikazu Koncerta djela jugoslavenskih kompozitora u izvođenju Simfonijskog orkestra Mostar, pod dirigentskom palicom Borisa Papandopula, muzički kritičar Đorđe Šaula u dobojskom časopisu za kulturu i umjetnost *Značenja* broj 2 od aprila 1983. piše: *Prvo djelo programa,* Orkestarska priča *Esada Krese, doduše, nije po svom govoru nepoznat glazbeni idiom, ali, naravno, novo je djelo koje zahtijeva i više izvođačkog angažmana, utoliko više što se radi o jednom pitkom, poletnom nizu melodije, motiva i ritmičkog pulsiranja, s duhovitim obratima, što sve zahtijeva upravo jasnoću, preglednost i lakoću samog sviranja, odnosno dirigentskog poticaja, kako bi zvučalo na pravi način svojom neusiljenom vedrinom i spontanom lakoćom i pristupačnošću. A to nije čest slučaj u današnjih kompozitora, pomalo i otuđenih često i forsiranim traženjima modernosti, pa zaboravljaju na ipak dobru i ljudski blisku srdačnost i jednostavnost onog za nijansu čovječnijeg govora tradicionalne muzike kojoj se u ovom djelu priklonio Esad Kreso.*

U istom povodu Boris Papandopulo za *Glas komuna* od 8.3.1983. reče: *To nije, mislim, komplicirano djelo. To je jedno dopadljivo muzičko djelo, više na neoklasičan način pisano, ali je napisano solidno i efektno. U svakom slučaju: Esad Kreso je talentiran kompozitor, ima volje i zna puno...*

Za isto glasilo i Bruno Bjelinski kaže: Orkestarska priča *Esada Krese, to je jedna kompozicija koja je od svih današnjih dje-*

la, koja su ovdje izvedena, zazvučala najljepše i najdraže, ne samo meni, nego i publici...

Pišući recenziju za *Album kompozicija za mješoviti hor* Mi znamo sudbu, Slavica Bjelić kaza: *Izuzetan po emocionalnoj i misaonoj zrelosti, po dubini i snazi doživljaja, po čistoći i specifičnosti izraza* (Napon), *Esad Kreso vješto izbjegava da se povede za bilo kojim od pomodnih muzičkih pravaca i izgrađuje svoj moderan izraz, posvećujući veliku pažnju muzičkim elementima riječi* (Veče na školju). *Pišući muziku na stihove J. J. Zmaja, V. Ilića, A. Šantića, ali i dobojskog suvremenog pisca Ž. Štengera* (Možda - *kompleks intimnih dilema i sumnji*), *te djevojčice Kate Cilić* (Oda Titu) *Kreso u neku ruku potvrđuje teoriju o paralelizmu vremena koje je neizbrisivo i neuništivo, jer nepomično stoji u trajanju. Kreso uvijek i u svemu traži dublji smisao, povezujući život i muziku u nersakidivu cjelinu, u kojoj je muzika djelo oslobođene imaginacije i uslov slobode čovjeka. Njegova muzika je često izraz opredjeljenja za svijet malih stvari, tišine i subjektivizma. Njegove kompozicije ne djeluju poput otkrića, one nas u najboljem slučaju ponesu, zahvaljujući prije svega dopadljivoj muzičkoj arabeski* (Sjećaš li se, Majčin govor). *Posmatrane izdvojeno, ostavljaju utisak da je svaka od njih samo uvodna kompozicija u jedan širi muzički opus. Sve imaju prirodan tok i slušalac se o njih ne sapliće. Poslije jednog slušanja svako će poželjeti da se vrati na pojedine dijelove kompozicije, da uživa u njihovoj ljepoti i skladu* (Laku noć). *Listajući ovu zbirku kompozicija, ne možemo se oteti utisku da Kreso u svakoj kompoziciji ističe ljepotu ljudskog življenja, muzikom podvlači humanistički smisao tog trenutka upozoravajući nas da živimo u jednom vremenskom prostoru i da nas vrijeme neće da čeka* (Mi znamo sudbu). *Ova zbirka je literatura i za amaterske i za profesionalne horove i obogatit će njihov repertoar najkvalitetnijim muzičkim govorom.*

U svojoj recenziji *Albuma* Munevera Jukić piše: *Sve kompozicije u ovom albumu odlikuju se originalnošću, prepoznat-*

ljivošću autorovog pristupa najraznovrsnijim temama, sve su pisane na vrijedne književne tekstove. One muzički prate njihove osnovne motive i teme i predstavljaju dragocjena, originalna djela horskoga pjevanja. Pored drugih osobenosti, njihova pjevljivost, izražena je specifičnom mješavinom homofonog i polifonog sloga, što predstavlja karakteristiku ovih kompozicija, koje će izuzetno dobro doći mnogim horovima i doprinijeti bogatijem repertoaru i kvalitetnijem horskom pjevanju.

* * *

Esad Kreso, čovjek i kompozitor, profesor i dirigent, kultna ličnost u gradu na ušću Spreče i Usore u Bosnu, smještenom oko željezničkog čvorišta i raskršća putova, nije htio izaći iz zatvorenog i okupiranog Doboja. Esad Kreso nije bio prevrtljiv čovjek, koji bi svaki čas mijenjao mišljenje i donosio drugačije odluke. No, nakon niza peripetija, ipak je izašao. U stvari, osim svega i poprilično narušenog zdravlja, izgnan je i izbačen kao i hiljade drugih Bošnjaka. O svemu tome, ne znam dovoljno. Svakako, puno više zna Ferid Čehić, na primjer. Najviše znaju oni koji su Esi Kresi činili zlo. Esad Kreso umro je u Holandiji aprila 2000. godine.

(Objavljeno u časopisu Most, *Mostar, XXVII/2002, 147- 58 NS, 97-101.)*

II.

KATARZIČNA VRIJEDNOST SPOZNAJE SVIJETA I SLOBODE STVARANJA

Slike Ahmeta Hundura

Progonjen željom da uzleti i da se ugradi u Vječnost, da dosegne ono što bi mogao prihvatiti barem kao dio svoje nade i svoga sna o Vječnom Životu, čovjek poseže za bliskim i dostupnim njegovom poimanju svojih mogućnosti i pružene prilike uopće: radi, gomila novac i bogatstvo, gradi i ruši, stiče znanja i zvanja, bori se za mir i vodi ratove, mrzi i voli, organizira se i izdvaja, žari i pali, glumi i pjeva, piše i komponira, slika i režira, podiže porod i odgaja, radi i sanja, vjeruje i sumnja... Nerijetko, čovjek radi pogrešno i ubrzava svoj kraj. Često, čovjek ne radi dobro i ono u čemu bi mogao biti dobar, uspješan i značajan. Ono u čemu je potencijalno najbolji. Svaka djelatnost u životu pojedinca i njegovoj praksi - ima svoj obol i karakterističnu poetiku, osnovu i potku, autorski znak i ozračje koje djelo isijava mjerom svoje snage. Sve na ovome Svijetu, Jedini i Svemoćni stvorio je samo jedanput. I niko i ništa nije nikome i ničemu suprotstavljeno. Tek: Dobru je suprotstavljeno - Zlo. Istini - laž. Redu - Nered. Radu - Nerad.

Stvaranje je razumijevanje Dobra i Dobrota. Riječ *stvaranje* stavljamo pod navodnike, jer smo Stvoreni i, u suštini samo rasipamo štedro nam darovano Njegovo Neograničeno Milosrđe. Doduše, za Dobrotu je potreban stalan i veliki napor. Nerazumijevanje je Zlo. Šuhva - pomutnja. Stvaranje je red i kada ruši. Stvaranje nužno sadržava i destruktivan odnos spram postojećeg i etabliranog za račun uspostavljanja Njegovog Znaka kao Novog i Boljeg. Stvaranje je u cjelini svjesna i promišljenja dje-

latnost. Nered je haos i kada po svaku cijenu nastoji održati postojeći poredak stvari, jer se protivi toku stalnih i neumitnih promjena. Zlo je nepotrebno, pa dolazi samo. Biti na strani Dobra znači u svakom koraku pobjeđivati. Biti na strani Zla, makar na tren, znači trajno biti poražen u tom gestu. Ni najmanje opredjeljenje za Zlo ne može nikad i nikome donijeti Dobro. To je Istina. Drugo je glupost i omaglica. Biti na strani Dobra, znači biti na Njegovoj strani. Dobro nema alternativu. Zlo podnosi sve. Dobro samo Dobrotu.

Prepoznavanje svoga mjesta u vremenu i prostoru nudi ključ za razumijevanje smisla svoga prisustva i mogućnost određivanja Cilja, te Slobodu u izboru sredstava za njegovo postizanje, kao poputbinu. U to spada i preuzimanje odgovornosti za svoje prisustvo i ne/djelovanje.

RAZUMIJEVANJE SVOJE POJAVE I PRISUSTVA

Ahmet Hundur je shvatio. On razumije sebe i svoju ljudsku želju da se ugradi u Vječnost. Razumije i svoj slikarski dar, pa tako i svoje Poslanje. On zna, Ahmet Hundur je - Jedan, kao što je jedan dragi Bog. A po daru od Boga je - slikar. Dar je dobio kao izraz Njegove beskrajne ljubavi, Dobrote i Milosrđa. Jasno mu je da će slijedeći taj dar kao svoj *vox interiori* - unutrašnji glas, slijediti Njega u sebi i tako, svojim radom i poslanjem - ostaviti trag o svome prisustvu u vremenu i prostoru. Posvjedočiti o Njemu. A Ahmet Hundur to želi i hoće, jer to shvata kao svoju suštinu.

Ahmet Hundur *shvata* svoju priliku i slobodu stvaranja kojom raspolaže - ma šta činio: slikao, ili tek čekao da mu isteče vrijeme i prođe život na periferiji rodnoga Tešnja. On slika, jer želi biti na strani Dobra i Stvaranja. Tako je shvatio svoje prisustvo. On zna: ako to što vidi i što može naslikati - ne naslika, to će ostati nenaslikano! On zna: samo to što je njemu dato i što ne pripada nikome drugom njegova je jedinstvena prilika. Njegova mogućnost neograničene slobode. Vječnoga života. Njemu

je sasvim jasno zašto mnogi nikad neće dohvatiti Vječnost, osim kao prah iz kojega su se na tren digli i u koji se vraćaju zauvijek, a da pritom nisu osvijetlili život ni kao iskra. Barem na čas. Ili, oprosti nam dragi Bože - nismo razumjeli svoje/njihovo prisustvo.

DRAMATIKA ŽIVLJENJA KAO REFERENCA UMJETNIČKOG STVARANJA

Ovu ogoljenu spoznaju o sebi i jedinoj prilici koja mu je data/ostavljena Ahmet Hundur transformirao je do smisla svoga prisustva, a svoj dar do oblika svoga poslanja. Tako se rodio po drugi put. I stvarno je postao slikar. Našao je svoj put. Hundurovo razumijevanje svoje pozicije, jeste Dobrota Stvoritelja u svome elementarnom vidu. Konkretno svjedočenje o tome sadržano je u dramatici njegovih slikarskih motiva. Dramatsko u životu jeste demiurg svjedočenja o ljudskoj i neljudskoj mogućnosti kao obliku iskušenja.

Svakako, zanimljiva je spoznaja i činjenica po kojoj čovjeka sve što čini i ne čini u istoj mjeri vodi kao njegov Usud - Sudbina i to u jednako mjeri: to što se čovjek Usudu opire i što mu se svim silama želi približiti! Svaki detalj ima samo smisao učvršćivanja konačnoga ishoda. Ne postoji slučaj, ni kao stjecaj okolnosti. Radi se samo o tome da li smo shvatili, razumjeli o čemu je riječ. Na tom mjestu, po svome daru i ličnom izboru, Ahmet Hundur sinkretički srasta sa svojim slikarskim poslom i opredjeljenjem na način uistinu blizak samo umjetnicima, pjesnicima posebice.

Shvativši to kao nultu poziciju i aproksimativno: kao mogućnost djelatne slobode, Ahmet Hundur je u relativno kratkom razdoblju od nekoliko godina napravio zaista lijep broj slikarskih ostvarenja koja svjedoče o njegovom spoznajnom, zanatskom i umjetničkom sklopu/habitusu i usponu. Riječ je o crtežima i slikama ostvarenim različitim tehnikama, a tematsko-

MISAO O POČETKU I KRAJU

Snaga Hundurovog dara ne zazire od sučeljavanja s izazovom lokalnog mita o *Kudret-vodi*. Tako je naslovljen prvi ciklus od četrdesetak Hundurovih slika i crteža rađenih akrilnom bojom, olovkama u boji, bajcom, perom, uljem, na papiru i platnu. *Kudret-voda* je za grad Tešanj kao i *Kudret-sahat*. Na mjestu preliva ona će se oglasiti zvonkim padom kapi, prije nego što krene. Ona ne hiti. Ona se noću čuje ispod poda i podruma u temelju svakog doma, dok ovlaš zapljuskuje podzemne lagume. Kao što se kudret-sahat čuje u zidovima svake kuće i duvaru svake sobe. *Kudret-voda* će doći kad bude htjela. Duboka. Bistra. Bešumno nadolazeći. Neumoljiva i elementarno - nezadrživa. To će biti Potop. Iznad svega, ostat će tešanjska kula koja će, poput Nuhove lađe, omogućiti da se sačuva demiurg života i da sve može krenuti ispočetka.

Mučno i lijepo. Baš kako je težak i lijep samo veliki i jedini Život koji svi živimo. Ali i *Kudret-voda* je lijepa, kao najveće iskušenje koje će život učiniti još ljepšim, dragocjenijim i značajnijim. Većim. Ona će se pojaviti i nadoći, neznano otkuda. S Neba ili iz Zemlje. Kako je i Zemlja nebesko tijelo, svejedno je. I isto tako će se, kad kucne sahat: povući. Nestati. Tada će svima postati jasno kako život opstaje o tankoj niti. O Njegovoj Svemoćnoj Volji. Kako ga lahko može biti i ne biti. I, kako je to malo, tanko i lagahno, a ipak dovoljno za takvo čudo. I kako je veliko to malo, ako je Njegova Volja da život opstane. Kako je slaba i varljiva snaga i životna razbokorenost, ako je Njegova Volja drugačija. Ako je došao kraj! *Kudret-voda* može potopiti sve. Ona može doći kad svi budu u dubokom snu. Ali njoj je određeno dokle će stići. I ljudima je dato da naprave kulu u Tešnju gradu. A to što ljudi čine oduvijek je bilo ili korištenje ili propuštanje prilike. Po njihovom slobodnom izboru.

Na Hundurovim slikama u ovom ciklusu osipaju se naizgled vječne i nerazrušive građevine od klesanoga kamena. Krive se demiri od kovanoga gvožđa u ozidanim lukovima prozora. Sti-

lizirane kule izlaze iz ravnoteže. Stare tešanjske kuće zarasle u pavit - ogledaju se u vodi koja nadolazi. Ispred praznog portala, na zemlji - rozeta s halkom i čamac s veslima. Na drugoj strani sahat-kula, kao da je krenula prema vodi...

Kudret-voda ima boju leda iz glečera. Boju vječnog leda. Bistra je i zelenkasto-siva. Na njezinoj površini zrcale se lukovi prozora ozidani klesanim kamenom i pendžeri starih tešanjskih kuća. Zidine starih gradnji. Taraba, kapidžika, zvekira. U njoj se ogledaju bijeli, patinom osjenčeni nišani koje voda i nije došla potopiti. Odražava se zelenilo bosanskih krajolika i plavetnilo vječne kupole...

Ali, ljudi? Njih - više nema! Ako! I zaslužili su! I nišan je dovoljan, jer je svjedok. Kao što je On svjedok svima i svemu. Tešanjska kula srebri se oblivena mjesečinom i zrcali se u *Kudret-vodi*, kao da proliva tečno srebro niz svoje zidine.

A voda i dalje opstaje kao simbol za izvor života. Kao sredstvo očišćenja od grijeha - do ritualnog pranja - abdesta, ili do potopa. Kao središte svekolikog i vječnog obnavljanja ima nespoznatu i neshvatljivu ljepotu. Voda je i beskonačnost u mogućnostima raznih, doista smislenih kombinacija.

Estetika Hundurovog slikarskog čina ima isti smisao: dosezanje neprolazne ljepote kojoj čovjek tako uporno teži. Ona u Hundurovom primjeru omogućuje jednom vrijednom i talentiranom čovjeku, da od tešanjske, kao svekolike palanačke periferije svijeta - stvori ostrvo slobode, življenja i stvaranja, čemu su njegove slike - uvjerljivi i neprikosnoveni dokazi. Da od likovnih elemenata svoga zavičaja napravi savršenu optiku u kojoj se zrcali slika Svijeta i Kozmosa.

KAO SPOZNAJA O SIRAT-ĆUPRIJI

Ahmet Hundur je shvatio kako život opstaje kao čista i blistava nemogućnost. Kao sjajna vještina koja toj nemogućnosti omogućuje da se održi i na onome mjestu na kojem više ništa drugo ne može biti. To je poput ekvilibristike! - mora da je po-

mislio Hundur. Tu ne smije biti greške! - skontao je. Jedan je Život. Jedna je pogreška. Jedna je Smrt. Moram nacrtati tog pehlivana o kojem se priča u Tešnju i o kojemu je i slavni spisatelj Ćamil Sijarić čuo i pisao. Pred iskupljenim narodom, koji su već danima slušali telalove najave o čovjeku koji će letjeti iznad grada, Šegrt je rekao Pehlivanu - majstoru, šta želi: Prošetati užetom, nategnutim između dvije kule! Iznad provalije koju mosti na visini - na kojoj se štrik više i ne vidi, pa čovjek izgleda kao ptica koja u zraku lepırša, jer hoće da poleti... Pehlivan se obradovao!

- Aferim! - reče mu.

Šegrt se ispeo na polaznu tačku i ispod sebe ugledao provaliju bez dna. A iznad sebe Nebo bez kraja. Preko provalije: između dvije kule - tri zategnuta štrika! A naučio je ići samo po jednom. Pozvao je majstora, Pehlivana, a Tešnjaci rado kažu kako je riječ o čuvenom pehlivanu Arifu Tamburiji, i upitao:

- Tri su štrika, majstor-Kahrimane! Kojim da krenem?

Stari Pehlivan se osmjehnuo s razumijevanjem. Odgovorio je bez oklijevanja, bez nedoumice:

- Srednjim!

Šegrt je smjelo zakoračio praćen udviljenim pogledom djevojke koju je volio i koja ga je čas prije molila da se okane opasnoga posla. Da se ne penje na štrik. Na takvu visinu... Sada je Pehlivanov šegrt Omer balansirao na strašnoj visini u zraku punom sunčeve svjetlosti koja u pogledu iskri. Odlazio je srednjim užetom, sve dalje. I odlazeći u svjetlost koja varniči u plavetnilu neba - nestao. Nije pao. Nije odletio. Nestao je u visini. U svjetlu. Priča je ostala.

Ahmet Hundur je shvatio: to je ta blistava opcija za čovjeka koji voli i vjeruje to što radi. Predati se svome poslu do nestajanja u njemu. Kao Pehlivan. Kao šegrt Omer. Kao čovjek koji vjeruje u sebe i Svevišnjeg. Držeći se srednjeg užeta. Naravno: Njegovog užeta.

* * *

Ta sjajna priča u stvari je ljudska i životna filozofija i kreativni *credo* slikara Ahmeta Hundura. Raditi i radeći prijeći u svoje djelo. Biti vješt i živjeti smjelo. Na svoj način. Od svoje vještine. Od svoga, a od Boga dobijenoga dara. U času kad je najviše ljubavi i smjelosti, postati sama ljubav. Opstati kao sama smjelost. Biti to što se jeste bez ostataka. Proći životom bez nedoumica. Nositi baklju svoje odluke. Ostaviti znak svoga poslanja kao dokaz o mogućnosti vječnog života i svome usudu. Postati svjelost.

S druge strane prostora koji mosti pehlivanov zategnuti štrik, uvijek je Vječnost. Vječnost kao izazov. Vječnost vještine s kojom se oduvijek savlađuje rastojanje nad provalijom. Ili: Vječnost kao Kraj sopstvenog života ako se dogodi pad. Ili: Vječnost kojom se traje, dok se sa drugim životima mosti vrijeme i prostor. Vječnost kao ljudska kategorija i Njegova Svemoćna Volja. Uže kao mogućnost koju je Svevišnji dao svakom svome robu. Uže kao Sirat-ćuprija. Njegovo Uže - kao mogućnost koju nam je ostavio na volju, kao padobran koji po volji i sposobnostima otvaramo, ili kao stepenice za slučaj požara koje su nam uvijek na raspolaganju...

DOBROTA I LJEPOTA STVARALAČKOG ČINA

Zato je slikar Ahmet Hundur morao naslikati i ciklus slika pod nazivom: *Vječnost*. U njemu je samo osam slika. Ali, Vječnost je Jedna. I nebrojene su strepnje na putu do nje. Baš kao i fine, paučinaste linije koje ih odslikavaju dok vibrira štrik pod Pehlivanovim nogama. Dok Pehlivan ekvilibrira stojeći na štriku i suprotstavljajući se udaru vjetra - samo na jednoj nozi. No, najbremenitiji je trenutak u kojem treba napraviti korak. Časak samo - valja stati na štrik sa oba stopala i ponovo zakoračiti... A u tom času odlučuje se o svemu!

Tada se ruke podižu, kao da će se pretvoriti u krila. Lepršaju rukavi tanke, isprane i izblijedjele, iznošene košulje. Osipa se kamenje sa oslonca prema kojemu se Pehlivan kreće. Čovjek je - ma šta radio, cijeloga vijeka: na Sirat-ćupriji, *tanjoj od dlake i oštrijoj od sablje*. Vještina je sve čime raspolaže. Tada, u tom času, ako ne vjeruje, posumnja u svoju vještinu i život okonča padom.

Dosegavši svijest o tome šta želi, Ahmet Hundur je shvatio svoje pravo da to postigne pehlivanski: slikajući na granici Sna i Jave. Održavajući ravnotežu sadržaja i ljepote svojom vještinom. Koristeći boju kao argument više. Sklad i estetsko kao dokaz o svojoj ljudskoj mjeri. Motiv, kao općepoznato mjesto u koje ne umijemo posumnjati. Priču kao nadu *in continuo*, kojoj se nikad nismo znali oteti. Hundurova slika cjelovita je priča.

Na slikama Ahmeta Hundura Vječnost je snaga svjetla koje pada iz nespoznate visine, snaga koja može dobrohotno obasjati ili izbristi prizore, likove i slike, dramu i nadu u kojoj se živi i opstaje. Svjetlo, kao Njegova Svemoćna Volja i beskrajna Dobrota.

Da, Vječnost je jedino mjesto na koje treba stići! Svrha življenja, smisao puta - jedini cilj, ma šta činili u svojim malim i krhkim životima. I ma šta nam činili oni koji ne razumijevaju i kojima će ostati nejasno da su nas učvšćivali u Vjeri i Nijetu...

Sama ideja o Vječnosti u poimanju slikara Ahmeta Hundura može sjajno podnijeti apstraktno i figurativno, realno i fantastično, do i preko granice Života kao najnevjerojatnije pojave koja opstaje po Njegovoj Svemoćnoj Volji, a svekolikim nemogućnostima i Zlu usprkos. Kao bajka. Kao Ahmetova bajkovita slikarska figuracija sračunata da označi tek trenutak čovjekovog prisustva.

SVIJEST O PORIJEKLU SUMNJE

Ahmet Hundur je shvatio i sam sebi priznao svoj strašni ljudski problem i teret: *strah*. Strah od izmjene oslonca i čina koji

predstavlja novi iskorak na nategnutom užetu opstanka. Strah od prostora u koji će se tako doći. *Čemu strah*? - mora da se uporno i dugo pitao Hundur. Strah, koji varniči kao sumnja u mogućnost uspjeha, prlja ljepotu nade i izazova, iskoraka i doživljaja. Strah jeste problem - nije mogao ne identificirati. Ali zašto, čemu, odakle strah? Tako je naslovio svoj slijedeći ciklus od tridesetak slika, rađenih, najčešće olovkom i akrilnom bojom.

Strah je sve ono što besmislom nagrđuje i ugrožava ljudsku vjeru i nadu. Jer strašan je strah koji sumnjom i ništavilom nasrće na čovjekovu krhku nadu, da je ekvilibristika, da su Dar i Vještina ne/dovoljni za premošćavanje provalije besmisla! U stvari, da se savlada Sirat-ćuprija kao strašno mjesto Njegove provjere i ocjene: da li smo zaslužili da dođemo do Njegove Milosti!

Strah je sumnja u sebe i svoje moći. Strah je jasan i nejasan, ali je uvijek stvaran i strašan uteg naspram čovjekove želje da uzleti. Strah je potrebno savladati. Ne treba se bojati. Vjera u Jedinog Boga i dobar nijjet - moraju biti jači od straha. Ali, strah ipak postoji.

U svojoj namjeri da savlada strah kao sjenu besmisla koja natkriljuje svaki kret i smisao života, slikar Ahmet Hundur se osvrće oko sebe i otkriva strah u prirodi. U očima plemenitih grla, konja čija se ljepota i savršenstvo nikako ne mogu pojmiti izvan svake oslobođenosti, pa i oslobođenosti od straha. No, Hundur vidi u njihovim očima ne tek zdravu plahost, već stvaran strah. Prestravljenost, čiji korijen može biti samo u strahu pred Njegovom Svemoći. Pred mogućim odsustvom Njegovoga Beskrajnog Milosrđa i Svemilosti. U strahu, životinje svoje glave i vratove naslanjaju na ruke, glave i ramena Hundurovih ljudskih likova - portreta. One dopuštaju da ih čovjekova čvrsta šaka na oglavini i dizginu s čeličnim đemom u ustima umiri.

Kakva to hijerarhija vrijednosti vlada u svijetu u kojem živimo? - vjerojatno se pitao slikar. Onda je uz lica svojih portreta

slikao glave konja, životinja koje je lično vidio uznemirene praskom biča ili unezvijerene grmljavinom. Hundur je iznimno racionalan slikar. Lice čovjeka, kao i glava konja valjana su zamjena za cijelu figuru. Čovjek je njegova duša. Duša se može vidjeti samo u očima. Oči su most - za čovjeka i konja podjednako... Svako razmišljanje i zaključivanje vode arhetipu u kojem je sve govorio pogled.

Strah, dakle, nije samo ljudska opsjena i sebičnost, strijepnja i namiranje nad svojim životom i životnom ugodom, samoživost i zebnja zbog remećenja postignutog životnog sklada. Zbog ugrožavanja životne niti. No, bježanje od straha Hunduru se čini nesuvislim. Strah je bitan. Sa strahom se treba suočiti. Strah treba naslikati. Strah treba shvatiti kao još jednu priliku! Strah je ipak stvarnost zdrave strijepnje pred mogućnošću remećenja ljepote života i neutažive težnje - da se u toj ljepoti potraje. Osim toga, moramo se bojati Boga! Moramo misliti o svojoj odgovornosti pred Njim. Ne možemo ne plašiti se Zla, na koje su ljudi ponekad spremni. I Zla - koje sami činimo predajući se Šejtanu. Makar i ma koliko - Zlo činili sami sebi. Jer Zlo nije Njegova strana.

O SIMBOLICI KONJA

U poetici Hundurova slikarstva vrijedi posebno razmotriti prisustvo konja kao *simbola ktonskoga svijeta*. Naravno, konj je i jedno od Božijih stvorenja iz svakodnevnoga života, ali u Hundurovom ljudskom, umjetničkom - slikarskom habitusu, kao i kod čovjeka uopće, simbol konja mora funkcionirati i u nivou arhetipa, dakle: *nesvjesnog psihičkog života*. Simbolika konja na tom planu izuzetno je duboka i snažna, pa inzistiranje na figuri/liku konja kao na likovnom simbolu i elementu koji se na Hundurovim slikama javlja ravnopravno s ljudskim licem može i mora imati ne samo estetsku već i stvarnu duhovnu mjeru u životu i radu ovoga slikara.

Uputno je razumjeti, kad je već riječ o simbolu konja na Hundurovim slikama, da s obzirom na prirodu slikarevog svjetla, likove i prisustvo skoro bez iznimke uplašenih konjskih grla, u arhetipskom nivou - simbol konja u habitusu i na slikama Ahmeta Hundura, svakako je više *solaran* i *uranski* - kako bi rekli simbolisti, nego li *lunaran* i *ktonski*. Prije svega zato što čovjeku i snazi njegovih ruku dopušta da mu ukroti strah. Što mu glavu s povjerenjem naslanja na rame. Što i bodljikava žica koju su razapele čovjekove ruke može biti njegov kraj. Konj dakle opstaje kao životinja koja živi uz čovjeka i sa njim dijeli zajednički usud. I, naravno: ima istog Stvoritelja. To mjesto možemo shvatiti kao činjenicu i uzeti kao ključ kojim je Ahmet Hundur ukrotio i svaki eventualni paganski impuls svoga duha čistim znakom Objave koji je oplodio njegovo biće.

SVJEDOČENJE O ONIMA KOJI SU SVOJ USUD NOSILI NA LICU

Uz sve što sadržavaju i nose, slike Ahmeta Hundura čuvaju u tešanjskoj čaršiji poznate i po svemu karakteristične ličnosti, likove-portrete poznatog dobrotvora Adem-age Mešića, čaršijskog šereta Hamida Čole, trgovca Mehmed-age Mešića, Alje Mujčinovića koji je živio preko stotinu godina, drvosječe i iznimno snažnog nadničara Ibrahima Plančića, poznatoga ljubitelja konja Hasana Vilaševića, čaršijskoga lera Saliha Husarića; Salke Arapa - prodavača šerbeta s bijelim *ćulahom/kečetom* na glavi, čaršijskoga uglednika Sadije Brke, te galeriju likova obrijanih glava s perčinima, koji snažnim rukama i čvrstim šakama pritežu ulare i dizgine, grive i đemove, potežu oglavine i snagom svoga tijela i svoje volje obuzdavaju uplašene životinje - konje i ergele u trku, razgone njihov strah.

Apokaliptična je slika kraja konja upletenog u bodljikavu žicu. Njegova bijela, lijepa i plemenita, podignuta glava, u drugom planu slike, već ima sklopljene oči. U trećem je isto tako bijela kost lobanje kojoj bodljikava žica izlazi iz očne duplje i vilice...

SVJETLO KAO VID SVEMOĆNOG

Svjetlo na slikama Ahmeta Hundura dolazi odozgo. Iz velikog i praznog neba. Ono snažno i nesmiljeno pada na tjemena ljudi, glave i grivu konja, bore ljudskih lica, ispupčene i čukljevite kosti snažnih ruku i vilica, brade i turbane, obrijane lobanje i perčine, kamenje i krovove... Svjetlo koje dolazi, na najvećem broju slika briše sve osim onoga što je slikar naslikao. Tvoračko svjetlo. Naslikano kao vanjsko, mada je očito da dolazi iz slikara. Ali, za razliku od impresionističkog svjetla koje je u autoru proizveo utisak iz prirode, ovdje se radi o svjetlu njegove unutrašnje kreativne snage i vjere da izdvojene stvari i pojave izgledaju baš tako.

Tako je Ahmet Hundur, slijedeći svoje moći i svjetlo sopstvene optike, razabrao, a potom snažno i bez nedoumice zakoračio u imenovanje svijeta. Počelo je stvaranje, imenovanje njegovog umjetničkog svijeta. Svijeta koji je slikarski definiran kao pouzdan, njemu blizak i stvaran. Prihvatio je i svu tegobu odgovornosti za izgled i veličinu prostora u kojem kao slikar egzistira. To je taman toliki svijet koliki može stvoriti snaga njegovoga dara. Dakle: prihvatio je samoga sebe.

Mora da je čovjek kao Ahmet Hundur pomislio kako to doista nije puno. Ali, mudrost životnog i umjetničkog iskustva Hundura uči da može računati na svoju stvaralačku snagu i dosljednost. Na svoju odlučnost da radi. Na vrijeme. Vrijeme koje mu je ostavljeno, a od Njega dato, u konačnom ishodu, učinit će svijet koji stvara većim ili manjim. I konačnim.

TOPLOTA LJUDSKOG PRISUSTVA

Paleta boja na slikama Ahmeta Hundura težišno je ostvarena u rasponu i valerima smeđe boje. Svakako, tome je u znatnoj mjeri pridonijelo Hundurovo sjajno crtačko-slikarsko iskustvo u radu već pomenutim - smeđim *bajcom*, a na nebrojenim crtežima tešanjske kule i stare čaršije čiji motivi, lirski topli i filigranski artikulirani, izranjaju iz same bjeline papira i sjene/pli-

jene Slikarevom ljubavlju prema ljepoti življenja i gradu Tešanj. Sve izmaglice oko likova na slikama i crtežima Ahmeta Hundura - i kad prelaze u sivkastu bjelinu svjetla i prazninu prostora - samo su razlaganje smeđe boje i topline koju ona akumulira i daje darovitom.

Zanimljiva je tekstura slike u kojoj se na blistav i nedvosmislen način ostvaruje paleta Ahmeta Hundura. Riječ je o prefinjenom valeru smeđe boje i tek akcentu bijele, kao sredstvu pomenutog tvoračkog svjetla kojim slikar arbitrira u prostoru imenovanja i stvaranja svoga svijeta.

HOD U STVARALAČKU ZRELOST

Krećući se od tačke do tačke, od tematsko-motivskog izazova do rezultata, slikar Ahmet Hundur širi milje svoga prisustva u vremenu i prostoru, primjereno svome bošnjačkom duhovnom znaku, zdravom ljudskom uvjerenju, slikarskom obrazovanju i umijeću - ljudski toplo i lirski, zanatski i estetski pouzdano, a u rezultatu poetički i umjetnički uvjerljivo. Na pragu svoje ljudske i umjetničke zrelosti, Ahmet Hundur postaje i umjetnički neprijeporan i bitan u tokovima bosanskohercegovačkog slikarstva, u čijem su reljefu oduvijek - nedostajale njegove slike. Slike koje samo on može naslikati. Hundurov autorski, zanatski i umjetničko-estetski doseg i znak sugeriraju, da je riječ o slikaru koji je za svoje mogućnosti i svoj dar - otkrio svoj magistralni pravac stvaranja. Na svojim slikama on svijetli čistim smislom svoga prisustva i življenja. Svoga ljudskog i svakog drugog poslanja.

O SEMANTICI HUNDUROVIH SIMBOLA

S obzirom na to da je Hundur svoje slike, osim crtežom i bojom, gradi ograničenim brojem likovnih simbola: ljudsko lice, glava konja, ljudske ruke, kule i tvrđave, zidovi, demiri, voda i svjetlost koja uvijek dolazi odozgo, bilo bi zanimljivo semantički, dakle u filozofskom smislu istraživati i razumijevati na-

slage koje nosi simbol kao znak - u amalgamiranom estetskom rezultatu slikarevog rada: slici. Možda bismo i, češće nego što možemo pomisliti, našli sebe.

(*Tekst je dijelom saopćen na otvaranju izložbe Ahmeta Hundura u Bosanskom kulturnom centru Tuzla 18.6.1999, a dijelom objavljen u Hundurovom katalogu oktobra 1999. godine. Nekoliko fragmenata objavljeno je u* Ljiljanu *u dva navrata. U cjelini objavljeno u* Gračaničkom glasniku, *br. 6.*)

OBASJANI ZNAK
Levhe Osmana Morankića

Slike Osmana Morankića jesu *i levhe.* One to: *i jesu* - jer *levha jeste i slika.* Na ovim *slikama - levhama* o *kaligrafiji* riječ je samo uslovno. Kaligrafija je, naime, krasnopis i stilizacija koja estetizira, a harfovi na slikama Osmana Morankića imaju svoju sasvim nosivu arhitektoniku i za promatrača koji ne zna arapsko pismo. Dakle, to nisu prvenstveno plošni kaligrafski ispisi koji čuvaju tekst Objave. To su volumenizirani znaci koji opstaju u prostoru slike, tj. prostoru uopće. U središtu je izvor svjetla. Svjetlo obasjava znak i splet, zapreminu i značenje. Tako, *slike - levhe* Osmana Morankića nužno vidimo i doživljavamo kao višeznačnost autorskog čina i njegove pojavnosti. Naime, danas kad je kaligrafija tek grafička umjetnost, a čiji je primarni značaj zapostavljen, Morankić je ocijenio da je dobar trenutak i prilika multiplicirati njezine mogućnosti i značenja - u slici. Kada već kaligrafija integrira intelektualno i estetičko stvaranje, zašto da ne rezultira umjetničkim? Morankić se upustio u još jedno, ko zna koje po redu, preoblikovanje slova *iz slobodne ruke.*

Na ovim *slikama* otčitavamo dug put *kaligrafije* i umnoženi smisao *levhe.* Ili barem, ispred ovih slika pada nam na pamet sve to što smo u vezi s kaligrafijom i levhom ikad poimali. Osnaženi estetskim dojmom, bivamo u svom oduhovljenju uzdignuti i do novih mogućnosti poimanja pisma i slike. Značenja kur'anskog teksta. Autorstva i spoznaje. Svijesti o Jednoći Stvoritelja. Svemoći Njegovoga Svjetla i majušnosti svoje iskre u u beskraju kozmičke tmine.

Morankićeve *slike - levhe* prisiljavaju nas na promišljanje o njegovim rješenjima iz puno razloga. Poznato je da ukrasno pismo *suls* ili *sulus (tulut)* opstaje u prostoru između uglaste crte i oblosti *pretjerivanjem u prenapetom srednjem putu* (Nerkez Smailagić: *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo, 1990.). Ovo pismo zazire od praznog prostora koji se javlja zbog različite visine slova, što kaligraf rješava uzdizanjem riječi u nešto višu razinu pisma. *Velika škola kaligrafskog pisma bilo je iscifrano uredsko pismo* ***divani,*** *koje se uzdiglo do primjene u raskošnim ispravama* (N. Smailagić). *Kur'an* je dugo pisan kufskim pismom *sulsa* koje je korišteno i u građevinskoj ornamentici. Kaligrafija se njegovala u najvišim društvenim krugovima i imala status umjetnosti. Sakupljana je i čuvana. Dobro plaćana. Ponekad je poslužila lahkovjernosti i obmani. Razvoj litografije - oslanjao se na kaligrafiju. Obučavanje u pismu uvijek je bilo zasnovano i na određenoj kaligrafskoj razini.

Naime, ove *slike - levhe* su po tome što su zasnovane na harfu, pismu i ispisu kur'anskog teksta prvenstveno ajeta iz prve kur'anske sure *al-Fatiha.* Instaliranjem izvora svjetla u središte svojih *slika - levhi*, kako bi ih *iz središta* obasjao, skoro bez iznimke - ne plošne, već volumenizirane znakove - harfove i njima aplicirana ajeta, slikar je realizirao svoj osnovni nijjet: zamisao o *obasjanju svjetlom Objave* kao svekolikom istinom koju je ljudima uputio Jedini Stvoritelj Svega preko svoga posljednjeg Poslanika. Slikar je tek u svoju ruku uzeo zapaljen luč.

Slikarski pripremljena podloga boje pustinjskog pijeska, pustinjskog neba, trave u oazi, izvorske vode, u pijesku skorjele krvi, pergamenta, jareće kože, stare tkanine, boje devine dlake, pustinjske zore, usijanog podneva, predvečerja i večeri, kobalt-no-plave kozmičke dubine noćnog svoda - spletove trodimenzionalnih harfova čini prolazima Njegove Svemoći, Milosrđa i Volje u Jednoći Postojanja i Opstajanja. Svjetlost u središtu spleta volumeniziranih harfova koji ispisuju dio Objave - čini tekst esencijom Njegove Volje i Moći, a slikara Njegovim pre-

danim robom. To što jeste kaligrafski ispis, i stoga *levha* - lebdi kao obasjanje trodimenzionalnog *događaja* koji čini *sliku.*

Na ovakvo poimanje Morankićevih *slika - levhi* navodi nas upravo ono što se o *levhi* zna. *LEVH (a. lawh), ploča, tabla* - označena u *Kur'anu,* sura *LIV, 13.*, u kojem se *Nuhova (Nojeva)* lađa zove *datalwah. (Uostalom, zašto: sve ne bi opstalo tek u pismu?!* Baš kao što opstaje u jeziku! *U informatičkom vremenu skoro, da je smiješno i pitati: zar uopće išta može opstati drugačije osim kao podatak, informacija, znak - zapis? I da li za čovjekovu svijest postoji išta relevantno - mimo informacije?!)*

Drugo značenje riječi *lawh* dato je u smislu označavanja materijala za pisanje, npr. ploče zakona: *VII, 145, 150, 154.* u kojima se upotrebljava riječ u množini *alwah. Ad-dawat wa al-lawh* odgovara našem *tinta i papir.* Izraz: *ma bayna al-lawhayn,* znači *ono što se nalazi između dvije pločice* iz Hadisa - znači čitav *Kur'an. Al-lawh* znači također i ploču koja se čuva na Nebu, a koja se u suri: *LXXXV, 22.* zove *lawh mahfuz.* Pominje se kao pomno čuvana ploča. Ako se pročita *mahfuzin,* uočava se da riječ ne ide uz *lawhin,* već s prethodnom *QUR'ANUN* pa prijevod glasi: *Zaista je Kur'an slavni, sačuvan na ploči*; gdje riječ *sačuvan* - znači: nepromijenjen. Odluke božanske Volje također su zapisane na *lawh* perom - *qalam,* pa se razlikuju dvije stvari:

a) *ploča kao original Kur'ana;*

b) *ploča kao zapis odluke božanske Volje.*

Osim svega, u mističkoj i filozofskoj književnosti *lawh* nalazi svoje mjesto u kozmičkom sustavu gdje se na razne načine tumači. U *al-Gazalijevoj* kozmologiji *lawh mahfuz* je središte vječito aktivnih ideja (N. Smailagić).

Bez nedoumica, čak s velikom sigurnošću može se reći da je u *slike - levhe* Osmana Morankića integrirano i inkorporirano puno od onoga što se uopće zna o kaligrafiji i levhi. Iz tih elemenata i autorske mjere, kao gradivnih dijelova slike - sublimira estetsko. Tako se Morankićevo autorstvo postvaruje kao estet-

ski čin i mjera. Kao slika u Svjetlu Njegove Volje. Kao izraz snage, ljepote i nedjeljivosti Jed(i)noće Stvoritelja utisnute u svijest Umjetnika i aplicirane na *sliku - levhu.* Istodobno, uočavamo da se na taj način *slika - levha* pretvara u inicijacijsko mjesto autorova duha - ili mjesto njegovog *(ali i našeg!)* osvjedočenja o neupitnosti i vječnom sjaju *kur'anske riječi*, o našoj trošnosti i Njegovom bezgraničnom Milosrđu.

Naravno, *slike - levhe* Osmana Morankića u svakom pogledu nadilaze ideju o kaligrafiranom, stavljenom pod staklo i uramljenom citatu iz *Kur'ana Časnog.* Morankić zna: *Kur'an* je neusporediv kriterijum! One - levhe - ne mijenjaju smisao, ali ga čine mogućim na drugačiji način. Ko može ustvrditi kako nam to nije potrebno?! Naime, snagom autorske zamisli i estetikom umjetničkog čina - Morankićeve levhe predstavljaju prošireniji način i smisao od plošnog kaligrafskog ispisivanja, mada i to - kaligrafsko sadržavaju. Ako je riječ o kaligrafskoj dimenziji ovih slika, onda one jesu i vješto, čitko, lijepo i krasnopisno bilježena ajeta. Volumenziriani harfovi, realizirani iz više smjerova i različitim bojama, figurativnom realizacijom u spletu levhe - nude svojevrsno obasjanje samog sadržaja. Kompoziciono i likovno vrlo inventivno/dovitljivo rješavanog.

U kozmički, kobaltno-plav prostor - *uzlijeće* i *lepršа ptica* sazdana od zlatnih pismena koja čine *Bismillu.* U drugoj varijanti, isti znaci grade *Ljiljan* i on, prvi put ne liči na križ. To je, doista, *cvijet, Lilium bosniacum L.*, a ne stilizacijom uprošćeni simbol izvora svjetlosti i jedan od najsnažnijih likovnih simbola - križ. Morankićeve stilizacije arapskog pisma izvedene su precizno, dosljedno i adekvatno unutar svake zamisli levhe - slike. Estetski, s vrlo visokim zahtjevima. Morankićeva kaligrafija originalnom likovnošću sugerira konzistentan preobražaj hebrejskog pisma u arapsko, kao i jednoću semitskih korijena, a time i mnogo više.

Slike - levhe Osmana Morankića sugeriraju više od stvarnog dara i formalnog autorstva, a ponajprije predan rad i vjeru u

HASAN MEHINOVIĆ, SLIKAR PREDANJA I MAŠTE

Životom stjerani u ćorsokak prostora i vremena, svojih želja i nesnalaženja, u životnom grču koji bismo željeli transformirati u odraz za uzlet, pravimo grube i nepopravljive previde i pogreške. I idemo dalje plaćajući istu cijenu, dajući obol.

Susret sa slikama Hasana Mehinovića u prvi mah učinio mi se značajnijim zbog njegove poeme *Kudret-voda* koja je štampana u katalogu njegove izložbe negoli zbog slika koje sam tada, a i nešto kasnije, imao priliku vidjeti. Zbog prisustva te poeme kao da nisam ni osjećao potrebu samom sebi objašnjavati neku vrstu otpora prema Mehinovićevim slikama. Potom, od onih sam koji radije govore o nečemu što im se dopada. Okrenuo sam se tekstu i ne povezujući proste činjenice u stvarnoj vezi: kako u rukama napisan, pred očima imam i naslikan tekst. Ali, tekst mi se svakak činio bližim. Naknadno, opetovano i s razlogom se vraćajući Mehinovićevim slikama, shvatio sam kako u samoj suštini moj *površni odnos* prema njima predstavlja spontano nastojanje da izbjegnem njihov *sadržaj*, ili, bolje rečeno: neugodu koju u meni izazivaju svojim dramatskim elementima i dramaturškom organizacijom prostora, upotrebom boje i drugih slikarskih elemenata. Nije u pitanju narativno, dramsko, anegdotalno - *kao nedopustivo u slici*... Ne, u pitanju je elementarni doživljaj te *nedopustivosti, par exellence*. Jer Mehinović nije pravio akcente i dosjetke od nedopustivog. On je insistirao na onome što i iznimno vještima napada estetski ishod, što ga dovodi u pitanje ili ga čak i onemogućuje. Insistirao je na onome što ne treba slikati. Sada mogu reći kako sam mislio

da to i nije slikarstvo, ili je, u najboljem slučaju, tek neuspio pokušaj da se slika ono što bi trebalo *pustiti kraju.*

Hasan Mehinović se, dakle, u prvoj fazi svoga slikarskog djelanja zatekao ispred priče o Kudret-vodi. A Kudret-voda, ili *tešanjska varijanta potopa*, ima i u samome Tešnju nebrojeno puno varijacija. No, svima je zajedničko da je riječ o vodi koja će doći bešumno, dok snije grad, i potopiti san i javu. Potom, u toj priči je i nada prema kojoj je tešanjska tvrđava Nojevom lađom anticipirana mogućnost, čak: izvjesnost preživljavanja. U Tešnju, to je stari grad, kao *brdo iznad svih svjetova* koje svima čuva nadu.

Ali, za razliku od priča koje znamo, Hasan Mehinović je postavio pitanje o u vodi *nestalome svijetu.* Šta je bilo s kućama, zidinama, avlijama, tarabama, drvećem, ružama, drumovima, stazama, šebojima, karanfilima, livadama, voćnjacima i lagumima? I gdje su ljudi? Zar su svi nestali u času dolaska svemoćne Kudret-vode?! To zastrašujuće pitanje Mehinović artikulira kao obiman ciklus slika. U stvari, to je vizija koja ga je tjerala da slika.

I dok još traje *orljava moćne vode* u povlačenju, dok se lokve još nisu ocijedile i isušile, dok još izranjaju okljaštrena stabla i načeti krovovi kuća, a voda se, žuboreći, cijedi niz basamke, kroz prozore i sokake - obronci i padine u tom plavetnilu smrtonosne hladnoće iznova prosijavaju toplim bojama ljeta i rane jeseni. U prvom planu izranjaju prepolovljena stabla, kamene gromade, lokve s odrazom nebeskog plavetnila, mulj i blato, sijeda i bradata staračka glava, mlada žena lica uzdignutog nebu - samo je kula, samo je Gradina iznad svega - sačuvala san o svemu. Neizmijenjena. Samo San je *uzgor...*

Na slikama koje okuplja ovaj ciklus sve je zaustavljeno u času dramatične spoznaje o posljedicama. U času sam mislio kako se Mehinović bori s opredjeljenjem da u figurativnom smislu pristane ili se odupre *naivnoj* opciji i kako, nakon dramatičnog sukoba u samome sebi, na nju pristaje, mada ga ruka, kist i boja ne slušaju, mada ga želja vuče u drugom smjeru, u slikarski svijet svekolikog likovnog i kolorističkog sklada. Te

neimenovane slike koje pamtim i gledam kao reprodukcije donose onu vrstu nemira s kojim čovjek promišlja o mogućnostima i vlastitoga kraja. To je forma ispražnjena od Života. Čak i ako nije dopadljivo, ovdje je nešto duboko istinito i stvarno, a, u najmanju ruku, to mora biti Mehinovićev dar, pomislih.

Da nije poeme *Kudret-voda* štampane na drugoj strani kataloga, teško bismo mogli pojmiti najznačajniji dio Mehinovićeve fantazmagorije u njegovoj, uslovno kazano, prvoj slikarskoj fazi. Teško bismo shvatili koliko je ozbiljna opcija i stvarna mogućnost nestanka ovoga svijeta u svijesti slikara Hasana Mehinovića. Teže bismo razumjeli i ono što će doći kao druga faza njegovoga slikarskoga rada, ili to upće ne bismo bili u stanju doživjeti kao njegovo djelo. Jer, u slikarskom smislu, razlika je takva i tolika da ne bismo uopće mogli upoređivati, ne bismo imali šta dovoditi u vezu i povezivati na njegovome slikarskom putu. Riječe je o *dvije* sasvim različite slikarske mogućnosti i pojavnosti.

* * *

Poema Hasana Mehinovića *Kudret-voda* u stvari je unutrašnji sadržaj njegovoga slikarskog impulsa/povoda. To što je intimno nosio kao zavičajno predanje o mogućnosti kraja, krajnje rudimentarno, a slikarski elementarno, saopćio je u svome ciklusu slika koji pominjem i od kojega počinjem ovaj tekst. Sve na tim slikama dato je kao u psihi jednoga čovjeka, ali se odnosi na grad, njegove ljude i zavičaj. Ta mikro-projekcija umnogome se i postvaruje kao mikroskopski uvid u dramatičan čas.

Ali, napisana i naslikana Kudret-voda ne miruje. Došavši do teksta i slike, Mehinović je osjetio kako je u pljusku vidio kap kiše. A iskreno je želio imati taj *pljusak* kao ukupnu sliku. To je granično mjesto na kojem je ljudski i slikarski preživio, prebolio i prezdravio jednu strašnu frustraciju koju je morao nositi iz najranijeg djetinjstva. Možda kao priču iz dugih večernjih sijela, možda kao san koji se ponavljao u groznici dječije bolesti.

No, ovo je i primjer kako moramo istrajati u svojim nastojanjima da shvatimo porijeklo poretka u svojoj nutrini i tako savladamo nemilosrđe zadatosti ovoga svijeta. Zrelost je trenutak u kojem se mogu izbalansirati vrijednosti, postići ravnoteža, dosegnuti viši smisao. Zahvaljujući tom času, u svojoj drugoj slikarskoj fazi Hasan Mehinović se predstavlja kao slikar raskošnoga dara, kolorističkog obilja i u svakom pogledu zavidnih estetskih postignuća. To sa čim kao promatrač nisam mogao da se složim gledajući prvi obimni ciklus Mehinovićevih slika na novim slikama očito je samo uistinu potrebna/neophodna tačka, detalj u *makro-miljeu* koji je sada slikarski dosegao sažimanjem praslike na kojoj je tako mukotrpno radio. Mehinović je u poetičkom smislu spoznao *pojedinost* i *cjelinu*, tj. stvarnost njihovoga odnosa. Opservirajući *novoga* Hasana Mehinovića, Amir Brka je svoj tekst naslovio: *Od forme pojedinačnosti ka neoformljenoj sveopćosti*.

Sa stanovišta željenog cilja i postupka njegovoga dosezanja, zanimljivo je uočiti kako je Mehinović, nastojeći dati globalnu sliku svoje predstave, tonuo do dna pojedinosti i kako je, produžavajući put ili se vraćajući osviješten o mikro i makro-planu svojih opcija, dosegao refleksije univerzalne spoznaje. Ili kako se slike međusobno sadržavaju.

Šta se dogodilo?

Umjesto rogobatnih konstrukcija figurativnih predodžbi o kraju svijeta u moćnom nadolasku - potopu - pohodu Kudret-vode, Mehinović je na poetičkom planu osjetio energetsku vrijednost spektra boja - kolorita. Slikar više nije ni poželio da se hrve s poteškoćama savlađivanja elemenata crtačkog zanata/umijeća donošenja likova i oblika. Postao je vedri pjesnik boje. Našao svoju stvarnu prirodu u prostoru koji je, nema sumnje, slutio na dugom tragalačkom putu. Otkrio je podudarnost svoga urođenog smisla i potrebe za ljepotom i njegovu jednostavnu ostvarivost u kolorističkom pretakanju i variranju energetskih vrijednosti boje. Osjetio je pouzdanost stvarnosti boje kao svijeta po sebi.

Kao i sva Božija čuda, ovo je jednostavno do paroksizma, i Hasan Mehinović ga proživljiva punom snagom i svojom uistinu značajnom potrebom dosezanja estetski bitnog. Umjesto muke s elementima slike, sve je postalo igra bojama prema njegovom unutrašnjem osjećanju mjere, svaki poduhvat dobija estetski blistav rezultat. Igra mami, i nema kraja. Boje se nadmeću energetskom snagom svoga valnog polja i kazuju ono što je želio saznati kad je prvi put uzeo kičicu u ruke. Bezazlenost mogućnosti kao izazova i estetsku vrijednost dosega odjedanput je osjetio kao bogatstvo i obilje koji su samo njemu velikodušno darovani. Bilo je to cjelovito ispunjenje na tragu duge i iskrene čežnje jednog stvarnog i kreativnog sna.

Koloristička senzacija koju je otkrio Hasan Mehinović zakonomjerno je proizišla iz njegove tragalačke želje i pregnuća. Nema sumnje, ona je ljepša strana priče koju nosi iz djetinjstva, priče o postizanju svršenoga ishoda i ispunjenja. Taj događaj//otkriće odgađan je u dugom vremenu strahobalnom dramatikom priče o Kudret-vodi koju nije mogao tek tako prebroditi/preploviti, koja je kao *glavna priča* sasvim prešla u prvi inventivno-kreativni i životni plan. Trebalo je puno vremena i puno neuspjelih pokušaja koji su u krajnjem ishodu izazivali nezadovoljstvo. I pisanje poeme *Kudret-voda* dio je te muke i bilo je neophodno na tom putu. Te dvije mogućnosti morale su obasjati treću. Slikar Mehinović i Mehinović pjesnik susreli su se na istom poslu i uporedili rezultate. Cijela stvar je u tom trenutku slična anegdoti o Zeuksisu i Parahenzisu koji su odlučili javno se nadmetati u slikanju. Obojica uspješni, samo su potakli i intenzivirali raspravu o suštinskom pitanju *šta je umjetnost*. Nerijetko, i u najboljim slučajevima - to i biva najveći domet koji umjetnici dosežu. Ali, svi su i uvijek svjesni kako su samo dohvatili svoje ograničenje, konačno dosegli limit svojih moći.

Mehinović se na tom graničnom i kritičnom mjestu opredijelio za opciju koju je po svojoj dobroj volji odabrao čuveni kineski slikar pejzažist. Pozvan da na carskom dvoru na velikoj po-

vršini, cijelom jednom velikom zidu ostavljenom u tu svrhu, realizira mural, tipičan kineski pjezaž - prihvatio se posla. Isplanirao je površine, napravio skicu, crtež, i počeo raditi na pojedinostima koje taj pejzaž i čine karakterističnim. Svakoga dana ulazio je sve dublje u sliku. Jednoga dana je ušao i izgubio se u njoj. Zalutao. Više nije ni znao, ni mogao, ni želio izići. Više ga niko nije vidio. Moguće je da i danas u dubini slike radi na pojedinostima toliko karakterističnim za kineski pejzaž. Ili je sasvim nestao razgrađen u slici koja mora sadržavati i slikara, njegovu sjenu, život i smrt, kuću i grob, kao bujicu i slap...

Hasan Mehinović prošao je s druge strane pojavnog svijeta i *predmetnosti figurativnog*, čega se, kako je uočio pronicljivi i suptilni Amir Brka, držao u svojoj prvoj fazi. Sada nam Hasan Mehinović sa te druge strane isporučuje čistu ljepotu. Kao umjetnik/slikar - Mehinović je efikasan, ali izvan tokova, svoj. Mehinović, poput Anri de Monterlana, *umjetničko stvaranje doživljava kao akt samozadovoljenja kao i sport, ljubav, avanturu: plotsku afirmaciju svoje ličnosti: Sagnuo se nad bijeli papir. I ušao je u svoje djelo, sa cijelom svojom glađu. I ušao je u svoju istinitost... Što je vitalistički, bergsonovski tip* prirodnog umjetnika *koji iz svoje utrobe vadi kao mađioničar iz svoga šešira... Sve je proizvod piščeve/umjetnikove organske potrebe*, on nikome ništa ne duguje...[1]

Mehinovićev slikarski razvoj, a posebno njegova *druga slikarska faza* i u njoj nastale slike, uslovno kazano, *nisu samo plod umjetničkog kontrapunkta već i slika idejne razdrtosti i bespuća*[2]. Ali, Mehinović kao čovjek nesumnjive vjere u Jedinog Stvoritelja Svega i moć svoga dara - pobjeđuje sve sumnje i kao slikar nalazi svoje potpuno ljudsko ispunjenje.

---

1) Prema: Midhat Begić: *Raskršća*, I, str. 61, *Djela*, I-VI, priredila Hanifa Kapidžić-Osmanagić, Veselin Masleša i Svjetlost, Sarajevo, 1987.

2) Ibidem: *Andre Malro - svjedok XX stoljeća*, str. 97.

SLIKA OBLIKOVANA UNUTARNJIM TENZIJAMA

Umjetnik duguje svoje poglede svim točkama prostora. On izabire u bezbrojnome, definira neizmjernost. Sa svim tim, vječna neizvjesnost treba da ostane u njegovoj prirodi. Umjetnik mora u isti mah da osvoji svijet i da strada u tom pokretu.
(Tin Ujević: *Opojnost uma*)

Prvi dojam je da Sabahudin Kovač ima korektna znanja o slikarskoj umjetnosti. Potom, da na saznanjima insistira, kao i na vlastitom iskustvu. Zato, u susretu s njegovim slikama nisu daleko ni primisli o vezama i uticajima, ali je stvarnost Kovačevoga dara konstanta koja izbalansira ukupan zahvat i u očiglednoj komunikaciji sa djelom drugoga slikara. Kovač je, dakle, sasvim i dosljedno svoj: *životodajan* u odnosu i postupku, i *smrtonosan* djelom u ishodu.

Osim što je iznimno talentiran crtač, Kovač je ovladao umijećem crtanja. To razaznajemo na mjestu koje smatramo prijelazom od stvarnog umijeća crtanja kao zanata ka umjetničkoj mogućnosti likovnog ispoljavanja bojom. Jer ljudi mogu naučiti crtanje, ali tek tu i tamo od toga uspijevaju napraviti umjetnost. To je ono mjesto na kojem crtež i boja u kompoziciji slike snagom umjetničke predstave i umijećem nužno estetski srastaju ovaploćujući slikarev *san*. Naime, u seriji zanatski izvrsnih crteža grafitnom olovkom, Sabahudin Kovač prirodno i nepretenciozno, inventivno i ciljano *boji detalj* na svojim crtežima. To crteže pojedinačno, kao i ciklus u cjelini, uznosi do neupitnog umjetničkog znaka kao dokaza o *onostranom prisustvu* dara u Kovačevom životu, iz dana u dan.

Šta, u stvari, crta i boji Sabahudin Kovač?

Referentno mjesto Kovačevih pitanja o čovjeku i smislu i nije čovjekovo prisustvo uopće, već smisao svog i pojedinačnog kao takvog. To pitanje otvara mogućnosti djelatnog odnosa usmjerenog na razaznavanje i detekciju sopstva, ali i Sabahudina Kovača čini izvrsnim primjerom, ilustracijom svekolikog smisla umjetnosti, odnosa crteža i boje, likova i oblika.

Čovjek mirnoga izraza lica i pogleda koji, nesumnjivo, već *dolazi s druge strane života i svijeta*, pogleda kao graničnog mjesta stvarnosti i sna, ovdašnjeg i onostranog, unutarnjeg i izvanjskog, života i smrti, o čemu svjedoči *duša u očima* - ima jaknu crvene boje. Ta crvena boja postaje važnija i od njegovoga prisustva, što je čisto slikarsko rješenje koje nedvosmisleno sugerira autorovo slikarsko opredjeljenje opstajanja u boji nasuprot opskurnom sivilu stvarnosti, pa i mogućnosti samoga crteža grafitnom olovkom. Uočavamo i mogućnost *njegovog* zapažanja, da čovjek s *onostranim pogledom* na crtežu - i *sam bira* tu snažnu i toplu osnovnu boju kao očit dokaz i oslonac opstajanja na ovoj strani. Tako, *s one strane* odašilje poruku bezobzirnom svijetu i označava svoje, još uvijek *ovostrano prisustvo*, ali i jedno po život strašno iskustvo.

Upravo ovaj crtež sugerira Sabahudina Kovača kao iznimno talentiranu osobu koja svojim darom i slikarskim umjetničkim ishodom spaja paralelne svjetove koji najčešće opstaju bez međusobne komunikacije. Ili: *stvar iza stvari*, što bi rekao Oto Bihalji Merin. Slijedom ovoga crteža kao dominante možemo u istom znaku razgledati i promišljati i druge Kovačeve crteže grafitnom olovkom s obojenim detaljima, mada je moguće iz drugih crteža razviti i poimanje o Kovačevom putu do ovoga crteža, iz suprotnog smjera. Tako, sve zajedno postaje univerzalija, opće mjesto, ostrvo s kojega slikar Sabahudin Kovač promatra svoj život i svijet.

Naravno, prethodne riječi ne ispisuju nikakavu intrigu. One samo nastoje pokazati kako jedan čovjek, zahvaljujući svome

daru, otkriva vlastiti identitet i poziciju, nalazi put do sebe. On uviđa da je *kardinalni znak* jedne kuće za stanovanje upravo *kobaltno-plava pločica* s njezinim brojem. Jer baš iza tog broja žive tačno određeni ljudi koje život svodi na broj. Tako, na crtežu Sabahudina Kovača jedna imaginarna činjenica postaje krajnje određen fakat. Inače, kuća kao kuća, i kao sve kuće. Između dvoje ljudi, uključujući i njih same, sve je sivo osim *crvene jabuke* koju pruža ruka. Fasada kuće može imati i karakterističnu *boju izblijedjelog i prljavog okera*, ali takvu boju mora imati i (neka!) *šaka* na susjednom portretu, pljosnata i krupna, natečena od napornog rada, dugotrajnog mahanja mistrijom i molerskom četkom, raspucane kože od kreča, cementa i pijeska... Očigledno, Sabahudin Kovač stao je i zamislio se, shvatio odnos, artikulirao svoju slutnju, uspostavio vezu, a onda počeo slikati.

Bez namjere da kažemo kako je Sabahudin Kovač u nevelikom ciklusu crteža grafitnom olovkom s obojenim detaljem došao do epohalnog slikarskog otkrića, uvjereni smo kako je uspostavio djelatan odnos. Tako je ostvario princip imanentan umjetnosti, a primjeren vlastitom talentu, svojim unutarnjim potrebama i mogućnostima njegovoga izražavanja.

Dakle, ako prihvatamo da ideja umjetnosti i tako života sva leži u klasičnim idealima punoće, sklada, simetrije, proporcije i jedinstva u mnoštvu, već u prvom koraku i samom načinjanju velikog pitanja i odgovora na njega vidimo kako je Sabahudin Kovač kao čovjek postavio pitanje o sebi i načinu na koji i njega sadržava, a kao *homo aestheticus*, čovjek sa stvarnim smislom za lijepo kao bitno na svom putu, ostavio trag istinske mjere i ljepote, spoznaje i ukusa koji ljudski trebamo.

Uz ovu opservaciju crteža Sabahudina Kovača čini nam se cjelishodnim citirati riječi Miralema Brkića koji je, u pratećem katalogu izložbene postavke u Centru za kulturu i obrazovanje Tešanj, zapisao: "Glad za bojom očita je na crtežima i u korištenju i najmanje mogućnosti da se poigra bojom. Detalj odjeće ili jabuka buknu koloritom, ali osjećaj za ravnotežu cjeline odmah

uzvraća tamnom masom na drugom kraju crteža, smirujući napetost." Dakle, to granično, kardinalno mjesto koje dijeli dvije tehnike, crtež grafitnom olovkom i boju, Sabahudin Kovač je savladao *spojem* koji je ostvaren ravnotežom u odnosu površina što je jedino moguće slikarsko rješenje. A to znači da je Kovač *bio* na mjestu koje odriče ili potvrđuje i časio kao: *Biti, ili ne biti, pitanje je sad!* I opstao kao slikar.

* * *

Kovačeva ulja i akrili na platnu jesu drugi dio priče koji više i ne postavlja pitanja o njemu kao slikaru. Odabir i oblikovanje motiva kao slike sugeriraju Kovačev suptilan i lirski doživljaj kao dominantu ili odlučujući razlog da dio okruženja postane slika. Slikareva osjećajnost, oslonjena na podudarnost s unutarnjim doživljajem samoga sebe i *napadnuta ljepotom*, reagira lirski i tako što na platnu rekonstruira sam proces uočavanja estetskog. S povjerenjem u svoj susret s motivom i doživljaj posebnosti kojom se izdvaja kao slika, Kovač na slikama rekonstruira proces zapažanja i zaustavlja ga na mjestu na kojem stvari postaju slika svojim bićem i njegovim unutarnjim sadržajem koji je u njegovu svijest istisnuo figurativnu artikulaciju do nivoa doživljaja kojim je zatečen zastao.

Sabahudin Kovač slika svoje idealizacije viđenog kao najintimniju predstavu kojom je zatečen, opijen i omađijan. Njegovi urbani pejzaži su mahom *ispražnjeni od ljudi*, ali atmosfera sugerira da su u neposrednoj blizini, iza zatamnjenih prozorskih okana, u tragovima na snijegu, miru sjena koje baca drvored i toplini fasada. Ulice i prostor slika su bez ljudskih likova na način da pomišljamo kako je to stvar koju tek intimno realizira slikar kako bi udovoljio svojoj potrebi da prostor i sliku osjeti i ispuni sobom kako bi osnažio vlastito prisustvo. Baš zato pomišljamo kako su slike Sabahudina Kovača male crtačko-slikarske studije odnosa crteža, boje i oblika kojima izgrađuje svoju umjetničku prirodu i svoj odnos prema sredini. Taj odnos se kolorističkim

obiljem manifestira u samoj teksturi slike kao čista, nepatvorena nježnost prema odabranom motivu i mogućnostima njegove artikulacije sobom. Riječ je o krajnje intimnom odnosu.

Zagledani u Kovačeva platna ostvarena mehkim, ali sigurnim potezima kista poimamo i kako *dobra slika* neizbježno mora imati *dobar crtež* koji opstaje u najrazličitijim opcijama rješenja i projekcijama figurativnog i apstraktnog organiziranja oslikane površine, mada je očito da je crtež za njega podrazumijevajuća stvar u samom pristupu slici i osnova tvoračkog u njoj. U čisto crtačkoj projekciji planova slike - urbanog pejzaža - ostvarenih obojenim površinama u rasponu od mrko-zelene krošnje, fasada, trotoara, stepeništa, do izblijedjele plave boje ljetnoga neba. Kao promatrači uviđamo da smo uhvaćeni u zamku crtački precizne, a umjetnički nonšalantno izvedene perspektive u rasponu od naše unutarnje intimne tmine, do bistrine sunčevom svjetlošću izbijeljenog plavetnila kosmičkog prostora. Na takvim slikama Sabahudin Kovač je crtački precizan poput Morisa Utrila, ali kako je crtež *otopljen* u potezu kista i emulziji uljno/akrilnog kolorita slično kao kod Ljube Laha, neizbježno Kovača doživljavamo kao nesličnu umjetničku i slikarsku posebnost.

Kovačeva paleta nije unaprijed zadata *naklonošću* prema nekoj ili dominantnoj boji i mogućnostima njezinoga razlaganja. On je čovjek koji svaku situaciju temeljito proživljava, precizno analizira i slikarski realizira u spektru koji istu koloristički zadaje i tvori, jer boje djeluju na njega u istoj mjeri u kojoj ga izražavaju. Njegova suptilna slikarska narav ne dopušta pojednostavljenja, jer svoj doživljaj temelji na složenosti odnosa, a ne na uprošćavanju slike. Nema sumnje, naročito u površinama koje su oslikane kao sjene arhitekture i krošanja, otkrivamo Sabahudina Kovača kao minucioznog slikarskog lirika. Riječ je o tome da Kovačeva stišana, sjetna i zapitana priroda obasjava stvari i pojave sistematično i pažljivo, iznutra, a to je onaj refleks dječijeg doživljaja začuđenošću i očuđavanja svijeta, koji

traje poput otkrovenja i javlja se uvijek iznova. Uvijek, kao isti san, u toplim bojama.

Kovačevi ruralni pejzaži u bojama proljeća i ljeta s naglašenim crtežom koji se *otapa* u kolorističkim i valerskim prijelazima predstavljaju potpunu saživljenost sa samim bićem prirode i njezinim obiljem koje ispunjava i nadahnjuje sve slikareve ljudske potrebe poimanja sebe i dobijanja slike. To ne može promaći ni najovlašnijoj recepciji koju podrazumijeva ljudski senziblitet. No, sa istom snagom, a s dijametralno oprečnim energetskim predznakom - imamo i sliku urbanog zimskog pejzaža u predvečereju. Mrlja ljudske figure ispod crvenog kišobrana na ulici pokrivenoj dijelom razgrnutim i razgaženim snijegom - stapa se s pozadinom, zidom boje okera u sjeni krova pod bijelim snježnim pokrivačem. Munara se visinom gubi u olovnom večernjem nebu. Prozori su smeđe mrlje, i cijela je slika dah vlažne hladnoće i mjesto elementarne čaršijske zatvorenosti, tako karakteristične za bosansku kasabu. Riječ je i o odbojnosti za čovjeka koji se našao u toj čaršiji, istoj kao i njegova, kao i sve koje moraju imati *u oku razapete žice za ludog stranca koji konak treba...*

Kovač je slikar svojih, iznimno snažnih unutarnjih proživljavanja i stanja pruzrokovanih zadatim i nametnutim odnosima sa svijetom i mogućnostima doživljavanja slobode prihvatanja, odobravanja ili nesnalaženja u okruženju. To su i slike koje ne pružaju jednostavnu mogućnost sređivanja utisaka i recepcije i naglašavaju izlišnost donošenja suda o estetskom znaku i suštini likovnog djela, jer svojim bitnim dijelom nose izričit pečat i snagu Kovačevog unutarnjeg doživljaja. Njegova kontemplativna patnja očita je i plemenita kao stvarnost slike. On je slikar koji će uvijek na različit način biti svoj, a tako i donositi djela koja će pružati zanimljive mogućnosti recepcije i doživljaja ljepote. Osnovni zahtjev njegove prirode jeste, naime, stalno međusobno prilagođavanje i samjerljivost, što u njemu porađa nove tenzije, a donosi svježinu u izrazu i estetskoj mjeri.

III.

STVARNOST FENOMENA I FENOMENOLOGIJA STVARNOSTI

Sve čega se mišlju taknem i što mi potom, refleksivno i meditativno, ima i može imati smisao Bosne, uspijevam razaznavati i razumijevati tek do izvjesne mjere, i to samo kao *fenomen.* Dakle, kao pojave i sadržaje *po sebi,* mada me muči obesmišljavajući karakter ove odrednice do časa u kojem ću razumjeti zbog čega je to tako, odnosno kako tako nije. Niti može biti.

Prostor koji imenujemo Bosna i Hercegovina, bolje rečeno: poprište u svijetu neviđenog multikulturalizma, opstajao je dokle nam spomenici svake vrste i misao sežu, ali tek i uvijek uz tragično visoku cijenu koju je plaćala živa supstanca koja se po Bosni *imenuje.* Iliti *živi kontekst,* kako voli reći akademik Muhamed Filipović.

Poraznom izgleda činjenica da se to što rekoh kao viđenje može i dokazivati. Jer to što svijet priželjkuje kao svoju suštinu i najviši civilizacijski doseg, *bošnjačku živu supstancu* stavilo je na marginu u sopstvenoj zemlji i tako na periferiju Svijeta. Da. Jeste. To mora biti *to.* Potom, *to* traje i dan danas. Možda je slična šifra Rome učinila apatridima?! Narodom bez domovine. Naime, još uvijek ravnopravno mogu da se dogode barem dvije stvari: da Bosna i Hercegovina ostane bez Bošnjaka i da Bošnjaci ostanu bez Bosne i Hercegovine. Opet, i tek kao fenomen opstao bi jezički prostor, tj. *lingvistički fenomen.* I vječno nesaglasje oko tumačenja imena Bosna, čak i ako ne pomenemo, opet, mišljenje profesora Filipovića. No, kako god pogledamo stvari, vidimo tek fenomene. Da, fenomene koje imamo tek u

svojoj svijesti kao neobične, ali evidentno neupitne pojave. Rijetke, u svakom slučaju. Neslične, takođe. Iznimne, po svemu i po sebi. I nezavisne o našem iskustvu. A od nas neodvojive. I nas za njih vezane i srasle u nivou arhetipa. I istrajne u opstajanju i kad ne znamo odakle im snaga. I kako? I uvijek na putu svakoj našoj artikulaciji smisla i stvarnosti. Uvijek dio svega.

Pri tome, poimamo: sve to što nas takve tvori, sve što o sebi znamo i što je u nama opstalo, podjednako nas čini kao i sve ono čega više nema, o čemu i nemamo predstavu. Znamo, takva je slika *Usuda* kojim opstaje *živi kontekst* i tračak svijesti o njegovom kontinuitetu. Uska i naizgled isprekidana staza kojom stigli smo u ovaj čas. I ta, uslovno rečeno, *fenomenološka matrica* potopljena je u mrak i natopljena njime kao crnim murećepom.

No, kao i inače, u odnosu prema samima sebi stvaran smisao može imati samo krajnje nemilosrđe kojemu se ljudski možemo izložiti. Naravno, ne iz nekih trivijalnih ili, ne daj Bože, mazohističkih razloga. Naime, to što je opstalo još i možemo podnijeti, ali to čega više nema usisava nas kao crna rupa ništavila. *Sve što nije izgorjelo, opstalo je* tek *s nadom da zasvijetli*, rekao je znamenit pjesnik. To zvuči kao nešto u što možemo povjerovati, jer mnogo čega odavno nema, ali svjetlosti ima. Mada, po istom autoru, poslije *vatre*, dolazi *ništa*... A Svjetlost ne može biti *ništa*. Kao ni *vatra*, uostalom... Ali, bez tumačenja poezijom!

Kažemo: to što nas očekuje, to čemu se nadamo i što možemo sniti, samo još vatra i može biti. Heraklitovski zvuči, ali pred nama je, pa možemo provjeriti. To će reći i: ako je po Heraklitu sve nastalo iz vatre, a vatra daje svjetlost - svjetlost je *sve*.

Pa, nije to ni tako hrđavo.

Ili bolje, preciznije, ali i prostije rečeno: sve u čemu smo opstali tek žrtva pojedinaca jeste. Planuli u svojoj žrtvi kao u vatri, obasjali su naš put. Katarzična snaga i istrajnost njihove vjere i našu vjeru osnažila je i dala smisao našem prisustvu i putu.

* * *

Šta je povod da pravim ovoliki i ovakav, donekle i kompliciran, ali i nadam se, ne i nejasan, uvod? Povod je knjiga *Historiografski članci* Ahmeda Aličića koju je za štampu priredio i predgovor joj napisao Amir Brka (izdavač: Općina Doboj Jug, 2001.). Namjera mi je na skroman, ali prihvatljiv, suvisao i jasan način reći riječ o toj knjizi, o Ahmedu Aličiću, ali i o Amiru Brki. Ova knjiga i ova dva čovjeka do sada svojim djelom opkoračuju pet, a životima tek nepuno stoljeće. To vrijeme, nema sumnje, osvijetljeno u bošnjačkoj optici, opstaje zahvaljujući i njima.

A kako, a zašto?

Tako i zato što oni, bez patetike treba reći, pristaju da budu žrtva u ime mnogih, ako ne i svih koji su, nerijetko, tek žrtva svojih strasti. Ahmed Aličić, pišući što je pisao i prije nego je rođen Amir Brka. Amir Brka kao priređivač i pisac predgovora Aličićevim historiografskim člancima pedeset i pet godina nakon Ahmedove smrti. Naravno, to je tako u mojoj, kažem, pjesnički intoniranoj recepciji i optici. To bi htjelo reći: i u životu.

Ahmed Aličić, izvanredan mladi čovjek, rođen u Matuzićima, živio je tek trideset i jednu godinu. Važno je razumjeti: pisao je s nepogrešivim osjećanjem za bitno kad su u pitanju i Bosna i Bošnjaci. Pišući tako, nikome nije pravio štetu. Bilježio je s izuzetnim smislom i razumijevanjem kako pojava tako i društvenog konteksta koji ih determinira i svojim uticajima artikulira. Prirodno, takav odnos rezultira i primjerenim razumijevanjem povoda, kao i pribavljanjem uvjerljive, logične i održive argumentacije za ustanovljeno. I uspijevanjem u tome.

Ahmed Aličić pažljivo traga za činjenicama i oprezno izvodi zaključke u svojim tekstovima. U svojim razmatranjima on razumijeva interakcijsku logiku odnosa u miljeu, pa ne ostaje na površini priče koja već ima smisao predaje, legende, mita. Na ugaonim mjestima predanja Aličić brižljivo, s nesumnjivim

darom za detekciju, utvrđuje stvarnu vezu s povijesnim činjenicama i historijskim ličnostima, identificirajući realne mogućnosti izvođenja zaključaka. Nervom i refleksom rođenog historiografa zaranja u dubinu kako bi izronio, ako ne biser, a ono zlatno zrnce istine, tračak svjetla, činjenicu, smisao na tragu opstajanja i kontinuiteta prisustva.

U svemu tome, kako u svome predgovoru vispreno zapaža Amir Brka, Aličić *uspijeva izbjeći ličnu borniranost događajima i činjenicama* kojima se bavi. Upravo to i jeste mjesto na kojem Aličićevi tekstovi neupitno postaju historiografski članci ili tekstovi kojima se nikako ne može odricati barem elementarna naučna zasnovanost, dobra autorova obaviještenost i stvarna ljudska i spisateljska nepristrasnost. Ako imamo u vidu i činjenicu da su tekstovi nastajali prije šezdeset i više godina, te da ih je pisao relativno mlad čovjek, zastat ćemo iznenađeni pred brojnim tekstovima koje danas pišu i objavljuju uskogrudi i zahlupani autori s očitim *viškom bošnjačkog patriotizma*, ne videći da ispisuju neodržive tirade koje mogu poslužiti samo kao dokazi protiv njih samih, a opstati samo kao šteta i za bošnjaštvo i za Bosnu. U svojim tekstovima Aličić se predstavlja kao iznimno istinoljubiv čovjek. Svojim radom on nastoji obasjati dokaze i tako zasvjedočiti svojim djelom.

Ahmed Aličić iznimno je angažirana i djelatna ljudska i spisateljska pojava. Gdje god je bio i službovao, djelovao je i ostavljao spisateljski trag. Njegov kratki život i njegovo djelo i danas sijaju istim sjajem kao u vrijeme u kojem je živio. Očigledna je činjenica da je Aličić bio čovjek lijepoga općeg obrazovanja, dobre obaviještenosti, visoke svijesti i etičnosti, zdrave i snažne ljubavi prema Bosni i Bošnjacima i njihovoj duhovnosti, čovjek stvarne širine u duhu i pogledima. Aličićevi historiografski članci i za današnje vrijeme i shvatanja pisani su uistinu lijepim jezikom i stilom, biranim i dobro odmjerenim riječima, pa odišu svježinom i autentičnošću njegove ličnosti i njegovoga pregnuća, plemenite i dobrohotne namjere da se osvijetle pro-

stor i vrijeme radi opće koristi i bez štete po bilo koga. U tom smislu, on pažljivo konstatira kako je *Livno hrvatski grad*, ali ga zove i *Hlivno*, kako to Bošnjaci čine. Ustanovljava da su 1878. godine u tom gradu ostali pretežno Bošnjaci organizirani oko Mahmud-bega Bušatlije radi suprotstavljanja aneksiji od strane Austro-Ugarske, poslije Berlinskoga kongresa. On konstatira da *nestale su* nebrojene vakufname, možda i zato da bi se po našem *dobrom običaju* mogli proćerdati mnogi vakufi, ali da predanja čuvaju imena *vakifa i dobročinitelja.* Imajući u vidu vrijeme i okolnosti u kojima Ahmed Aličić najintenzivnije stvara - Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska podijeljena od Njemačke i Italije - ne možemo ne zapaziti intelektualnu uspravnost, bošnjački ponos i nezatomljenu ličnu kuraž ovoga sjajnog čovjeka. Iz nepotpunog popisa radova koje je Ahmed Aličić objavio u *Glasniku IZ, El-Hidaji* i *Novom beharu*, a koji u knjizi *Istaknuti Bošnjaci* donosi hfz. Mahmud Traljić, vidljivo je da Ahmed Aličić svoje najznačajnije tekstove piše i objavljuje u vremenu od 1939. do 1944. godine...

Aličić dokazuje, da se iz škrtog i oštećenog tariha iznad džamijskih vrata ili zapisa na bašluku/nišanu - može pouzdano rekonstruirati ono što ionako dosta dobro znamo, a ne znamo zbog čega zaboravljamo i zašto dopuštamo da nam povećavaju našu samozapitanost. Ono što posebno čini snažnom autorsku poziciju Ahmeda Aličića jeste njegovo neupitno istinoljublje kojim bez zazora iznosi i predočava činjenice koje se vrlo intimno tiču i same suštine bošnjačkog bića i odnosa bošnjačkih susjeda prema njima.

Govoreći o jednom od najvećih dobrotvora i vakifa Gazi Husrev-begu i šumama koje mu je sultan darovao na planini Krnjin i u njezinoj okolici, Aličić bez zazora iznosi i podatak da su Gazi Husrev-bega kršćani zvali *Usrenbeg.* I zbog čega bi zazirao? Oni tako govore i danas i s još više ironije i cinizma o svakom Bošnjaku koji nešto znači, a to znači o svakom po spisku. Aličiću je sasvim jasno da je u pitanju konstanta *njihovoga* odnosa

prema Bošnjacima, uopće. Govoreći o austrougarskom *prijekom sudu* u Maglaju, on navodi podatke da su Austrijanci preko mezarova, najčešće na pravdi Boga strijeljanih ljudi, tek radi odmazde pravili ceste. To je tako i danas kad, uništavajući tragove svojih zločina, pobijene ljude, žene i djecu melju u brčanskoj kafileriji pretvarajući ih u stočnu hranu, sapun i đubrivo, a masovne grobnice zatrpavaju buldožerima ili ih noću preseljavaju čak i u susjednu državu.

Govoreći o bošnjačkom hajduku harambaši Zaimu Sultanoviću, Aličić kaže da je u to vrijeme njegovoga hajdukovanja *bila velika kiselina među muslimanima.* A Zaim Sultanović je hajdukujući štitio i muslimane i kršćane, jer je bio hajduk zbog osjećanja pravde nasuprot ljudskoj nepravdi kao takvoj. Potom, priželjkivao je da ga cijene kao pravednika.

Sjajnim primjerima vjerske snošljivosti, a puno ih navodi, Aličić daje islamski predznak, pa to kur'anskim tekstom i podupire. Aličić bez zazora gleda u lice činjenici o zapuštenosti bošnjačke sirotinje iz koje se vrbuju prosjaci i nazlobrzi širom zemlje.

Pišući o proklanjavanju Lala-pašine džamije u *Hlivnu*, Aličić priča šta je Lala-paša rekao okupljenom narodu: "Neka prođe pred džemat i bude imam onaj kome za četrdeset godina nije prošao nijedan ikindijski sunet." Kad je vidio da niko ne izlazi, prođe sam naprijed, pa klanjaše prvu džumu u toj džamiji. Lala-paša naredi svome ćehaji da poslije džume pozove ljude na gozbu. Ćehaja stade ispred džamije, pa prije nego što bi nekoga pozvao na gozbu, upita ga: "Šta je paša učio na prvom rekjatu?" Svraćajući one koji su znali tačan odgovor, Lala-paša je imao na gozbi samo tri čovjeka. A sve to, kao i štošta drugo, jesu stvari koje ne volimo sebi priznati i reći. Međutim, valjda nam je jasno da se upravo u ovim primjerima zrcali stvarna dubina Aličićevog rodoljublja kao njegova istinska i najdublja želja da se mijenjamo nabolje.

U Petrinji početkom 1945. godine ustaše su ubile Ahmeda Aličića. U *Hlivnu*, u kojem je Aličić kao imam ponajduže službovao, 1945. godine rođen je Rapko Orman. Kada je, 55 godina kasnije, pjesnik Rapko Orman pravio svoju knjigu o livanjskim džamijama *Blago pod kupolom*, kao glavni izvor podataka poslužili su mu historiografski članci Ahmeda Aličića. Ne, odista, ništa nije slučajno. Sasvim je druga stvar što nerijetko slabo razumijemo i sebe i događaje. Na članke Ahmeda Aličića Rapka Ormana je 1999. godine uputio Amir Brka.

* * *

Čini se, pravo je mjesto, povod i vrijeme, da kažem još nešto što nijjetim o priređivaču ove knjige i piscu predgovora, spisatelju Amiru Brki. Rad Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, posebice njegovu izdavačku djelatnost, već petu godinu kulturna javnost BiH ne samo gleda već i kvalificira kao *čudo*. Možemo reći: neka im bude. Mada je strašno što je to tako, pogotovo što se to ljudima čini održivim kao konstatacija. Takva kvalifikacija u svakom slučaju značajnije i više svjedoči o *čudu* bh. kulturne javnosti nego da je živ čovjek, njegov rad i rezultat - *čudo*. Ili o tome kako je ta javnost odista čudovišna, kad već ne razumije rad i rezultate angažiranja pisca Amira Brke i tešanjskog Centra za kulturu i obrazovanje kojemu je on direktor. Jer stvar je u tome što tu nema nikakvoga čuda. Gola stvarnost je da u Tešnju postoji, živi i radi čovjek i pisac Amir Brka koji, slijedeći vlastito znanje, savjest i osjećanje, "gura" svoj stav o kulturi i izdavaštvu u okviru poslova koje svakodnevno obavlja.

Nema sumnje, i da je na čelu Centra čovjek koji za pet godina nije objavio ni jednu knjigu, možda ni mi, kao ni pomenuta bh. *kulturna javnost,* ne bismo uočili da nam taj čovjek smeta, a knjiga nedostaje. Kod nas to može i tako. Baš kao što postoje oni koji kažu: *Ama, šta će mu sve te knjižurine?!* No, uistinu, neuporedivo veći broj je onih koji znaju vrijednost njegovog angažmana i koji ga odobravaju, pa i podržavaju. To što Amir

Brka radi ionako niko i nikad neće moći da mu plati ili uzvrati. Kad bi već postojala takva osoba, bila bi značajnija od Amira Brke. Ovako, neka svako sam napravi rang-listu, i ne mora nikome reći šta misli.

Zar i to nije fenomen?! *Kako da ne!,* rekao bi moj bivši prijatelj, danas profesionalni četnik u Doboju i u konstantnoj obavezi da dokazuje svoje četničko opredjeljenje. Baš kao što je fenomen da u čaršijama širom Bosne i Hercegovine postoje centri za kulturu koji imaju direktore, a isti centri nerijetko imaju i značajnija sredstva i potencijalno bolje pretpostavke i uslove za rad, ali im nije ni na kraj pameti da objavljuju knjige i razvijaju izdavačku djelatnost. Oni grickaju to što im je dato i čekaju sretnija, vremena mirovine. I to nije čudo. Ljudi su takvi. Ali čudo jeste, ako već i to nije *fenomen* - što pomenuta bh. kulturna javnost proglašava čudom *stvarnost angažiranja* tešanjskog Centra za kulturu i obrazovanje pod rukovođenjem pisca Amira Brke, a ne proglašava čudom *stvarnost odsustva* sličnog angažmana u drugim centrima za kulturu širom BiH. Shvatimo, dakle, gdje je nastala zbrka i pometnja. I zašto govorimo o fenomenima. Naravno, tamo gdje je tako kako jeste artikulirana bh. kulturna stvarnost, tj. u nivou pomenutih centara za kulturu koji ne proizvode kulturna dobra.

Pogledajte kako je u tom proglašavanju *čudom* sadržana strašna zamjena teza i besprizorna laž. Jednu plemenitu sadržinu i inventivni angažman *čudom* proglašavaju oni koji predstavljaju čudo nerada, ljenosti i odsustva svake invencije i kreativnosti. I hajde što govore to što govore, već sebi uzimaju pravo da budu instanca koja tuđe pregnuće vrijednuje. Uistinu, oni su na perverzan način svjesni kako nisu dužni praviti slična čuda. Kako to ne moraju, ne trebaju i neće. Šta njih briga za *čuda* i *čudovišta*. Jer taj ko pravi *čuda* mora da je ili *čudovišan*, ili *čudo* po sebi. A oni su normalni ljudi. I rade normalne stvari! Tj. ne rade. A o tuđem trošku mogu biti *čudotvorci*.

Ne može čovjek, a da se ne upita zašto je to tako? I da od svega ne osjeti umor i mučninu. I neku vrstu ojađenosti zbog tolike i takve indolencije. Jer zna kakva je narav palanačkog duha i kako je strašna njegova opačina.

Uglavnom, nastojim govoriti činjenicama i o činjenicama, ali postoje ljudi koji to rado proglašavaju egzaltacijom, neosnovanim zanosom i optimizmom, prijateljskom privrženošću i odanošću. To zvuči isto kao da kažu da i nisam baš inteligentan i pri čistoj pameti, jer uporno istrajavam u nečemu što im izgleda kao neki *idealizam* i *čista fikcija*. Jer: *oni su realni*! Znaju mjeru stvarnosti. Tada im kažem kako vidim da se odista mijenjaju Bošnjaci. Na pravom mjestu i u pravom, pozitivnom smjeru. I kako se to ne odnosi na njih koji tako misle. Na primjer: zar se ne možemo iskreno poradovati, jer, eto, imamo i općine koje, čak i kao izdavači, podržavaju ovakve projekte? Naravno, mislim na Općinu Doboj Jug. Pa ću na ovom mjestu pokušati napraviti i malu reminiscenciju ili obasjanje koje bi moglo pomoći da cijelu stvar situiramo na pravo mjesto.

Nekom prilikom čuo sam da to kaže, a ne znam da li je to i napisao, dr. Enes Kujundžić, direktor Nacionalne i univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine: "Bošnjaci su narod koji, za razliku od svojih susjeda, ima velike probleme s povijesnim kontinuitetom..." Priznajem, porazila me preciznost tog dijagnosticiranja. I obasjanja. Učinilo mi se kako sam čuo upravo ono što mislim, a ne uspijevam formulirati. Kako da ne?! Mislim dalje: pa, taj odnos prema vlastitom kontinuitetu kao i sam kontinuitet uspostavlja se u nacionalnoj državi koju Bošnjaci nikad nisu imali. Što, opet, ne znači da kao nacija, pa makar i samo fizička veličina, nisu rasli.

Naravno, treba razumijeti, danas i ovdje, lično i posebno: politički, ne zagovaram nikakav program niti projekciju. Sve što želim je malo svjetla na tom mjestu, kao bolnom čvorištu u bošnjačkoj supstanci. A to mjesto u razmišljanju je poput trenutka u kojem, što bi rekao drugi pjesnik: *Puca zora, bit će dana!* Tu ne

samo da sviće svijest o problemu već bivaju obasjana i druga, ne manje zanimljiva pitanja.

Pa mislim: tačno. Bošnjaci imaju probleme s povijesnim kontinuitetom svoga bića. Ali, taj kontinuitet imaju. Jer kako bi inače, stigli u ovaj čas?! Potom, ni odnos njihovih susjeda ne može im poslužiti kao model. Jer Bošnjacima ne treba takav, što ne reći: *autoritaran* odnos. Njihova *susjedska* rigidnost, nesmiljenost, nepopustljivost, isključivost, taman je u nivou u kojem su artikulirane i pretenciozne i njihove nacionalne velikodržavne ambicije. Njihov fašizirani i neljudski trag zločina vodi do tog fiktivnog cilja. Do tog bezizgleda. I samo potvrđuje vitalnost tog kontinuiteta. Ali, svakome svoje...

Evidentno, taj odnos prema vlastitom kontinuitetu kod Bošnjaka, sve više, pretvara se u njihovu samozapitanost upravo zato što je odnos njihovih susjeda, zajedno sa Bošnjacima konstitutivnih naroda, tako agresivan i isključiv. Bošnjaci dosežu svijest o tome da, za razliku od drugih, ni otkuda nisu došli i da su autentična, pa i autohtona supstanca ovdje, oduvijek, sada i zauvijek. Drugi mogu mislit što hoće. A to što misle i čine, to se vidi i zna i u susjednim državama koje smatraju svojom domovinom. Jer svoju istinsku domovinu Bosnu i Hercegovinu izdali su na najbanalniji i najbrutalniji način, s krajnje morbidnim pobudama.

Dakle, od posebnog je značaja to što i jer Ahmed Aličić i njegovi *historiografski članci* Bošnjacima daju za pravo. A Amir Brka, kao priređivač knjige i pisac predgovora, to jasno i bjelodano vidi i zna. Izdavač, Općina Doboj Jug i ljudi tamo, također. Eh, sad više nije važno i ako je u pitanju samo *moj* pominjani idealizam i neosnovani optimizam. Sporedno je to, kad je stvarnost takva. Činjenica je da odnos prema vlastitom povijesno-duhovnom i kulturnom kontinuitetu, kad je već uspostavljen, funkcionira kao podsvijest i nagon, kao svijest i primjerena joj svjesna djelatnost, ali da postoji i opstaje i bez očiglednih manifestacija. Pri tome, manifestacijom smatramo i svjesno

zatomljivanje reagiranja i, naizgled, zanemarivanje refleksa koji se javlja, kao i podnošenje zla i nepodopština koje mazlumi i zločinci čine. Taj odnos osnovna je sadržina neuništivog karakterističnog znaka, sadržaj šifre po kojoj se odista razlikujemo. To je kuća u kojoj opstaje biće naroda i znak koji samo donekle razotkriva jezik, da parafraziramo filozofa Martina Hajdegera.

Ili, drugi primjer. Čini se, 1983. godine, Gojko Tešić, tada urednik beogradske *Književne reči,* i Ljubomir Ršumović, *dečiji pesnik i slobodan umetnik*, kao priređivači i urednici stali su iza projekta objavljivanja *sabranih dela* Slobodana Jovanovića (1869.-1958.). Pošto postoji još jedan, *za njih*, takođe, veoma značajan S. J. A., želim reći da je ovdje riječ o Slobodanu Jovanoviću pravniku, historičaru, sociologu, briljantnom esejisti, historičaru književnosti, pozorišnom i književnom kritičaru, osnivaču *Srpskog književnog glasnika,* te predsjedniku jugoslavenske vlade u emigraciji 1942.-1943. godine. Riječ je o čovjeku koji je ignorirao socijalističku ideju i koji je smatran ideologom građanske klase, a kao piscu najistaknutijem predstavniku tzv. *beogradskog stila.* Kada su, dakle, prije dvadesetak godina objavljena sabrana djela pomenutog pisca, graknula je cjelokupna jugoslavenska komunistička javnost. Kao: *kako i zašto štampati djela tog četnika!*? Koliko se sjećam, niti se kome odista nešto dogodilo, a niti se ko od Srba opravdavao i osvrtao na to graktanje, ili se, ne daj Bože, *nasekirao*. No, još deset godina ranije, u dvije luksuzno opremljene knjige, objavljena je *Srpska književnost Kosova*. Ne znam, ili se ne sjećam da je to iko živ zapazio. A znamo šta se događalo u Hrvatskoj, ili u Sloveniji i Makedoniji koje su kao argument za istrajavanje na povijesnom, nacionalnom, duhovnom i kulturnom kontinuitetu imale stvarnost drugačijega jezika. Naravno, svi ovi primjeri samo se međusobno dopunjavaju i potvrđuju. Pa i svjedoče da postoje kulture i književnosti manjih etničkih grupa i zajednica: Albanaca, Goranaca, Bošnjaka, mada im je bio cilj reći da sve

što je manje od njih nema nikakvoga značaja ni smisla. Tako se i dogodilo da se počnu i međusobno potirati. Pa su Slovenci postali *austrijski konjušari i kukavice*. Hrvati - *ustaše*. Crnogorci - *Srbi*, jer im je Njegoš tako lijepo pisao: *'odža riče na ravnom Cetinju.* Albanci su proglašeni *iredentistima*. Da, ni manje ni više, na vlastitom tlu. Bošnjaci *Turcima*, a zajedno sa Makedoncima i *nepostojećim narodom*, itd.

Zašto to nabrajam?

Svako izdvajanje najteži je i najružniji oblik nasilja koji čovjek može učiniti prvo prema samome sebi. Segregacija. Imao sam sreću poznavati sjajnog čovjeka hafiza Huseina ef. Nukića koji je volio reći: "Ideja Mevluda je Njegova ideja o Jednoći. Oni koji se izdvajaju grešniji su od nasilnika i da su moji, bio bih protiv njih... Allah dž. š. više voli nasilnike nego one koji bi htjeli biti sami..."

Naravno, naše razumijevanje kontinuiteta drugačije je i nije uporedivo s njihovim, jer oni u našem shvatanju kontinuiteta postoje, a u svome opstaju sami. Ovo govorim kako bih objasnio da je u mome razumijevanju stvari knjiga *Historiografski članci* Ahmeda Aličića tipično bošnjačka svjetlost na tragu bošnjačkog povijesnog kontinuiteta u kojemu se mogu i drugi ogledati.

(Tekst je kazan na promociji knjige 12.7.2001. u
Centru za kulturu i obrazovanje Tešanj,
a potom u cijelosti objavljen u
Gračaničkom glasniku, VIII/2003, 15, 85-91*)*

SVJETLO KOJE SLIJEDIMO

Jedino svjetlo koje ljudski slijedimo i koje nas, eventualno - na tragu našeg djela štedro prati, proizvode plemenita energija i snaga kulturnoga čina. Iza kulturnog djelanja i pregnuća, iza konkretnih poduhvata i projekata, ljudsko pamćenje nikad i nigdje nije imalo priliku registrirati takvu i toliku silu i snagu s kojom su uobičajeno otpočinjani i vođeni ratovi. A nikad ni jedan duhovno-kulturni čin nisu pratili takvi kovitlaci strasti, zla i nesreće, mržnje i pomora, bezumlja i ludila - kakvi uobičajeno prate ratove i nasilje. Čovjek je uvijek znao plemenite ideje i zamisli transformirati i srozati do blata nesmisla i svakovrsne njihove suprotnosti.

No, plemenitost i moć čovjekovog kreativnog i kulturnog čina tome se znala i suprotstaviti. Naizgled, to je mogla biti i *slaba pojava i mala sila*, ali je *zadobijala snagu* svoje suštine i uspravljala se, moćna, *s namjerom da zasvijetli*, bljesne, sine, obasja prostor i vrijeme. Živi se u čudu nađu: Kako je moguće?! Odakle takva snaga? S kakvim uopće izgledima u tom strašnom nesrazmjeru i odnosu?! U takvom strašnom nevremenu i zlovolji koja nas je spopala?

Naravno, pitanja najčešće postavljaju oni koji su uočili: strašnoj sili odgovara i suprotstavlja se ljubav prema zemlji i rodu, ili: ljubav, tek. Koji ne znaju ljubav šta je, koji ne razumiju kakvu snagu Zemlja i Rod daju onome ko ih ljubi, oni o smislu i stvarnoj snazi malo znaju. Ne razumiju koliko je ljubav jača od svake mržnje i nesmisla, nasrtaja zla, bezumlja i zadnjih namjera! Uvijek tako i toliko da stvarnošću svoga smisla pobijedi svaki jad.

Zato, mada nam je znano, kako iza svake *epohalne pojave mora biti politika, trgovina, rat, elitizam, industrija, nauka i pučka prostota, više nego išta ima smisla iza cijelih epoha protezati auru prazničnosti, uspostavljati umjetnički način mišljenja i misaonu rekonstrukciju svijeta** - sasvim svjestan kako je riječ o uistinu krhkoj i apstraktnoj mogućnosti, Amir Brka u ovoj knjizi upravo to čini na izvanredan, snažno humanistički nadahnut i kreativno briljantan način.

Čemu ovaj pokušaj obasjanja kardinalnog mjesta na granici između Dobra i Zla? Čemu ovo inzistiranje na strašnom mjestu svih uzleta i padova? *Sirat ćupriji? Tanjoj od dlake, oštrijoj od sablje.* Na mjestu, na kojem se prekida i nastavlja sve što smo smišljali za vječnost? Za sebe i svoje najdraže. Za svoj san i svoju najdublju nadu. Za grč u kojem smo vidjeli kako gubimo vezu sa samim sobom. Sa ljudima koji su nam toliko dali i kojima smo tako dugo kanili uzvratiti.

Samo e da bi se barem tangencijalno reklo kako je ljubav jača od svakoga zla. Kako je ljubav najveća snaga koju poznaje svijet i koju može spoznati čovjek. Kako je nedoumica o izboru između Dobra i Zla - izlišno gubljenje vremena i traženje stranputice, puka omaglica slaboga uma. Kako je Zlo bezizgled, a Dobro pobjeda, bez sumnje. Kako je Dobrota most iznad svakog jala.

Da, ali sve to se zna. Zato, pitamo još jedanput: Čemu? I odgovorimo: Zato što iza kulturnoga čina nužno stoji ljubav. Zato što iza kulturnoga čina ne može stajati ništa drugo. Zato što samo kulturni čin širi tako snažnu svjetlost. Zato je vrijednost kulturnoga čina trajnija i jača od svakoga zla, instalirana u svaku neuništivost. Ona je sjeme koje mora nići i donijeti plod.

Kad bi brutalci i ini nasilnici znali, pa makar samo najmanji dio svoje snage transformirali u ljubav, više bi postigli nego ukupnom silom i nasiljem koje umnožava tmica njihovog nerazuma. No, ne dopušta im mržnja, pohlepa, zloba, pomračenje uma i odsustvo sna. Strana koju su sami izabrali. Kako to ne

mogu znati, kako ne znaju, tako ne mogu voljeti i ljubavlju uvijek bivaju i moraju biti poraženi. U čudu ostaju, nerazumni. Čak i pred činjenicom da ljubav kulturnoga čina čuva trag i zlu koje su činili, trag Dobroti nastojeći zatrti.

* * *

Prethodna, uvodna konstrukcija, unekoliko rogobatna, a u cijelosti i u suštini pouzdano tačna, istinita - čini se neizbježnom u svakom nastojanju i pokušaju razaznavanja autorske stojne, motrišne i spisateljske pozicije, ili tek: izgovaranja imena čovjeka koji se zove Amir Brka.

Osnovno polazište tog čovjeka u svemu jeste pitoreskan bosanski gradić Tešanj. Ali i bosanska kasaba. Palanka, kao takva. Ili, kikićevski kazano: *provincija* s istim imenom, *par excellence*. U ovoj drugoj odrednici potiru se vrijednosti prve, za račun opstajanja *statusa quo* koji podrazumijeva druga. Dakle, u tom gradu rođen, u taj grad se vratio nakon studija jezika i književnosti.

Tada je, zakonomjerno autoritarnosti palanačkog okruženja, trebao po svemu što smo svikli vidjeti: *leći na rudu* palanačkog duha kao svekolikog usuda i merituma svih vrijednosti. To bi omogućilo elementarnu egzistenciju autoru i porodici i ne bi ga ostavilo bez krova nad glavom. Baš kao što nekima obezbjeđuje više od osnovne, čak i lagodnu. Ali, ovaj put dogodio se čovjek koji ne prihvata davno uspostavljen i dugo održavan poredak. Njegovo obrazovanje, pjesnički dar, kataklizmatična ratna događanja, kreativni nerv, neuobičajena energetska potencija - sve mu je govorilo kako je vrijeme stubokom izmijeniti stvari. Uspostaviti nove mjere. U svemu krenuti ispočetka.

Razaznavši imanentnu djelatnu stranu i stvarnu *zlobu* te mogućnosti, svu skarednost pristajanja na jalovošću uspostavljene zadatosti, kao prvo - zašiljio je olovku sa obje strane. Već je vidio to stanje duha koje producira palanački sklop odnosa. Jer nije drugačija, a ni manje opaka slika koju je gledao u Glavnom

Gradu. Naprotiv, *dijelovi svemoćnog mehanizma* izbrušeni dugogodišnjim totalitarnim iskustvom pretvaraju i najdarovitije u bezvoljnu i bezobličnu masu kojom se hrani palanački duh, koju preživa i prežvakava njegova uvijek razjapljena i na nova proždiranja spremna smradna kloaka. Ispred *njegove* moći ne postoje vrijednosti i autoriteti.

Rijetki karakteri ne pristaju da mu budu hrana. A to mu budi žestoku glad i kvari probavu, pojačavaju zlovolju.

S takvom ili sličnom optikom, preduzimljivi i inventivni čovjek Amir Brka shvatio je kako lijenost podržava i pothranjuje apetite palanačkog duha i kako kreativnost i preduzimljivost raspaljuju zlobu i izazviju rigidnost njegovoga moćnog, ali inertnog sklopa koji egzistira u miru raspoređenih *čaršijskih autoriteta*, a prinuđen na djelanje ruši se u prah.

Odlučujući da se *ne da*, mora da je, kao u bljesku munje, a usred mračne noći, vidio u nizu sve (svoje) prethodnike koji su vodili istu bitku. Samo je njegovo intelektalno poštenje, intelektualna nepotkupljivost njegovoga pjesničkog duha, sjajna istinoljubivost njegove spoznaje - u našim prilikama, mogla sebi postaviti neshvatljivo krupan i težak zadatak: tu galeriju likova iz najrazličitijih, a najčešće ideoloških i političkih razloga skrajnutih ljudi i njihovih djela - na svaki način i po svaku cijenu vratiti u život. Kao ljude, među ljude.

Iznutra osvijetljen njihovim pojavama kao svojom suštinom, Brka je pisao tekstove i organizirao svoju knjigu *Svjetlosti kasabe*. Odlučio se za prostor i poredak koji su ljudi uspostavili svojim životima i svojim djelom. Odjedanput je ugledao signature fenomenološke matrice bosanskoga znaka: u tim ljudima, njihovom djelu, njihovim žrtvovanim životima i radu - ostao je taj neupitan znak koji je i minuli rat htio zatrti. Rat se odjedanputa ukazao kao elementarno ovaploćenje svega što *palanački duh* jeste. Samo je jadna palanačka pamet, sva u *reliktima* i *petrifikacijama* nestalih vrijednosti i svjetova, mogla krenuti una-

zad - kao u budućnost, hrleći u krajnost i isključivost bezizlaza kao u otvoren prostor.

Nema sumnje, nije mogao ne osjetiti kako je u susretu sa njihovim likovima i djelima - kasaba sumnjičavo ustuknula postavljajući pitanje: Zašto? I čemu? Čak i u Glavnom Gradu pitali su: Šta li to ovaj hoće sa tom galerijom zapostavljenih, odbačenih i poraženih?

A Glavni Grad u svojim najzdravijim vidovima sve češće dolazi u Tešanj, pokazujući kako su i u Glavnom Gradu, usprkos svekolikoj palanačkoj pokori i zlobi - preživjeli i opstali uspravni ljudi. I rekli su to. Na toj sredokraći u dovoljno dugom intervalu osjetilo se i moglo se vidjeti kako se duhovno uzdiže ova namučena Zemlja i kako sjakti taj duhom uspostavljeni i napregnut luk. Kulturni sadržaj.

* * *

Knjiga *Svjetlosti kasabe*, s podnaslovom *Iz kulturne povijesti tešanjskoga kraja*, paradigmatična je slika bosanskoga svijeta u tragovima koji su trebali/mogli nestati. Ovdje i Amira Brku nužno vidimo u drugačijem svjetlu. Znamo ga kao pjesnika, visprenog recenzenta, izdavača, prikazivača knjiga i agilnoga direktora Centra za kulturu i obrazovanje u Tešnju. Kao suptilnog i pronicljivog sagovornika, čiji duh u svakoj prilici varniči i bljeska kao vatromet... A sad, odjedanput su pred nama u koricama knjige drugačiji tekstovi i, kao čitatelji, prvi put uočavamo porijeklo *svega/bitnoga* što ovaj čovjek jeste. Fizionomiju, profil njegovoga obrazovanja i znanja, razuđenost njegove ljudske i inventivne pojave, dijapazon njegovih interesovanja i iznimnu, energičnu preduzimljivost, kao i dosljednost u ostvarivanju svojih zamisli i namjera. Čak, nepokolebljivost u toj nakani.

Tekstovi nam skreću pažnju, pa ponajprije uočavamo njegovo stvarno značajno obrazovanje kao brižljivo odnjegovanu mjeru s kojom valja govoriti i pisati o drugim ljudima i njihovom djelu. S kojom se mora voditi računa o vlastitoj misli i rije-

či, posebice: o tekstu. Zatječemo ga u njegovim kulturno-povijesnim promišljanjima i projekcijama kao vojnika u rovu: budnog i naoružanog svim vrstama naoružanja kojim efikasno i efektno djeluje u svim smjerovima. Uočavamo tekstove koji su prava priroda i mjera ovoga čovjeka kao referentno mjesto na kojem nastaje i njegova poezija i na kojem plaminja njegova jasna misao o svijetu i životu, a koju nam tako prosto saopćava - ne kazujući ni riječ o njezinom porijeklu.

No, nakon čitanja ove knjige više se nećemo moći oteti dojmu da iza nama dragog Amirovog osmijeha živi moćna i zasnovana misao, činjenična i u tom smislu referentna u svim aspektima, a iz nje emanira taj, nama tako ugodan - a samo Amiru Brki svojstven: ljudski sjaj. U istom nivou osjetit ćemo kako je u ovoj knjizi i dio našeg velikog duga vratio ovaj čovjek. Kako nam je neupitnošću svoga pristupa katarzično pročistio svijest i savjest i izbistrio vidokrug. Kako nas je oslobodio tegobe kojoj više nismo znali ni stvarno porijeklo, jer sve to - veoma dugo traje i osim stvarnosti umora teško razabiremo pojedinosti. Potom, svikli na kontinuitet konfrontacija u bošnjačkom korpusu, ne umijemo prihvatiti sklad na koji nailazimo iza tog znaka.

Tekstovi koje okuplja ova knjiga svakako su puno više nego što mnogi drugi i veći gradovi i njihovi ljudi znaju i imaju o sebi. Nije riječ o broju pojava, napisa i obimu knjige. No, zbirka, iako nije potpuna, velika i značajna jest. Kulturološki, zauvijek nezaobilazna - bitna. A naše nesnalaženje opća je pojava. Sve na ovom svijetu što jeste samo su ljudi kad imaju *ono između njih*. A sve do sada mislili smo kako to *između njih* funkcionira samo među živima. No, od ovoga časa i nama je jasno: takav odnos možemo imati i sa onima koji su *preselili*! Jer riječ je o ljudima koji imaju djelo. A *djelo* je više čovjek od čovjeka, jer je okrenuto drugom čovjeku, budućnosti, trajanju, Životu. I čovjek se mijenja i saobražava okolnostima cijeloga života, a djelo mu je najznačajniji vid postojane (ne)vrijednosti. Gotovo pa jedina konstanta.

Pišući ovu knjigu kulturno-povijesno orijentiranih tekstova, Amir Brka i onima koji su *preselili* pruža priliku, pa progovaraju svojim djelom. Naslanjajući bistru misao na vrijeme i prostor, na tekst i odgovarajuća mjesta u pratećoj literaturi, autor ispravlja nebrojene nepravde učinjene tim ljudima, njihovom djelu, nama i ovom trenutku vremena, pa *krive Drine* - ispravljene - počinju teći kroz nas.

Poslije užasne agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine, kao i uvijek poslije ratova, dolazi do strašnog *razmaha - divljanja individualizma, bezočnog i neodgovornog pražnjenja*, a Brka se mudro naslanja i upire u kontinuitet zdrave misli kao izvor i ulište svakog slijedećeg valjanog koraka - nastavljajući kontinuitet u nivou postojeće duhovne ostavštine. Tako uspostavlja vezu s karakterističnom duhovnom - fenomenološkom matricom čije bi napuštanje značilo i neslavnu konačnicu u tmini nestanka, koju Bosni i Bošnjacima priželjkuju osvjedočeni dušmani. Brka je na sjajan način shvatio šta je sada najpotrebnije učiniti. A sada je potrebno, kao i nakon Prvoga svjetskog rata, kako je to 1921. godine u svome eseju *Slikarstvo danas* pisao sjajni Antun Branko Šimić: ... *ne samo spasiti dostojanstvo čovjeka, već čovjeka i opravdati što uopće postoji* ... jer to što čovjek - umjetnik i filozof radi *treba biti negacija apsurdnog ili barem afirmacija jednoga višega života*.

U stvari, dosežući ogoljenu činjenicu prema kojoj su oružane ratne aktivnosti nastavljene istom, nesmiljenom žestinom u nivou demontaže i kulturne dezintegracije samoga kulturnocivilizacijskog bića Bosne i Hercegovine na cijelom njezinom prostoru, Brka je shvatio priliku i mogućnost našeg uspravljanja u nivou uspostavljanja duhovnog kontinuiteta koji je u cjelokupnoj bosanskoj povijesti Bošnjacima uskraćivan i na sve načine evidentno dovođen u pitanje, baš kao i sama Bosna bez koje ih ne može biti. Naravno, to je činjeno prije svega odricanjem ljudi i ostavljanjem njihovoga djela po strani. Uspostavljanjem svakovrsnih prepreka pogledu unatrag i pogledu u sebe.

A Brka je vidio kako izranjaju likovi u nizu. Vidio je žive ljude koji se mišlju i djelom slijede do u današnji dan. Sasvim jasno ih je razaznao u sebi, njima osmišljen. U njima i sa njima trajući. U nama kojima se obraća kako bi nam barem utolio duhovnu glad. Amir Brka je tu kako bi nas odvojio od nedoumica. Kao elementarna, ovaploćena dobrota kojom traje naš stvaran smisao. Prosvijetljen katarzičnošću njihovih pojava i žrtava, pregnuća i djela, učinio je iznimno moralan i visokozahtjevan korak u posredovanju i transmisiji njihove suštine do naših očiju, razuma i srca u ovaj čas. On jeste inventivni i kreativni monument, gorostas čak. On tako zahtjevne projekte obavlja istodobno radeći druge poslove, kao usput, smatrajući to prirodnom i u svemu što čini komplementarnom djelatnošću. Čak svojom obavezom. A to je uistinu rijetka svijest, savjest i pojavnost. Jer gdje su svi *drugi značajni* i *veliki* u vremenu i prostoru, na putu kojim smo došli u ovaj čas?! Svi oni koji su držali do sebe, jer od njih počinje svijet?!

Pred nama, u ovoj knjizi, galerija je likova koji su veći značaj pridavali duhu, drugima, moralu, kontinuitetu, istini i smislu Dobrote koja nas održava u vremenu i prostoru - do danas, a da nismo razabrali o čemu je riječ. Sada možemo vidjeti, osvjedočiti se. Kako je blistava njihova vjera! Kako je čist njihov zanos! Kako im je bez dvojbe bio jasan viši smisao i poredak stvari! Kako su superiorni u svome razumijevanju ukupnosti i pojedinosti. I, potom, ako nam je stalo, ako nas ne *vrijeđa*, možemo vidjeti i kako smo, satirani tuđim nesmislom, klonuli. Kako smo pristali na svoj jad. I kako smo lahko odricali sami sebe. I kako smo malo *dobacili*... Da.

Često mislim o tome. I znam tek: *čekam talas s kojim ću da potonem*, a da nisam uradio nešto slično. Digresija jeste, ali pitanje je stvarno za svakoga od nas živih još: kako postići da to što tonemo bude razlog da izroni barem neko?! Barem jedan čovjek koji ima dovoljno vjere u ono što čini, jer radi na opću dobrobit zemlje Bosne i Bosanaca. Pa se radujem ovoj knjizi,

jer njezino pojavljivanje doživljavam kao sretan trenutak koji će potrajati zauvijek sada kad je knjiga tu.

Vraćeni među ljude koji baštine njihovo djelo, ljudi u ovoj knjizi žive umnoženom snagom u svakom primjerku knjige i svakom čitanju. U svakoj riječi progovorenoj o njima, o ovoj knjizi i njihovim djelima. Prostor je oduhovljen njihovim prisustvom i sjajnom energijom kojom su pronosili svoje živote i oblikovali svoje prisustvo i svoje stavove. Na tešanjskom nebu blistaju njihove zvijezde, kao da su tek rođeni. To je svjetlost prema kojoj rado dižemo pogled, mada je do pojave ove knjige nismo ni uočavali. Sada će sijati svakome ko želi i umije vidjeti.

* * *

Amir Brka ogromna je ljudska snaga i moćna duša, i brine me ljudski: umijem li osjetiti i pojmiti sve to što jeste. Brine me, kažem, a i ne znam otkud mi pitanje. Jer puno je vremena prošlo kako o tome uopće ne vodimo računa. A ljudi su, i kad nemaju taj format, sve. Jedino. Jer samo u njima moguće je to što mi nadolazi kao *plima* i što me napušta kao *oseka*. Naravno, Mjesec nije dužan misliti o tome. Tek, pitam se: imam li pravo misliti o sebi u tom lancu/nizu ljudskih odricanja i žrtava? Mada znam kako moram misliti o njima.

Osim svega, u tom blistavom nizu pojavljuju se i živi, ovovremeni autori koji su već svojim djelom stali uz *njih*, u isti red i slijed. Naime, *Svjetlosti kasabe* jeste izuzetna autorska knjiga Amira Brke, ali recimo: i sama tek *svjetlost* je u nizu upaljenih baklji tokom njegovog višegodišnjeg brižnog djelanja - u okviru izdavačke djelatnosti tešanjskog Centra za kulturu i obrazovanje. Uistinu, treba i reći i shvatiti tu stvar. Jer naša tragika je stvarna i neizmjerna. Pogledajmo, naime, i promislimo banalnu činjenicu: *Svjetlosti kasabe* pojavljuju se u Zenici, u izdanju Udruženja književnika Zeničko-dobojskog kantona. Amir Brka iz moralnih, ali da kažemo: i iz praktičnih razloga koje proizvodi opaki palanački zloduh naših naravi, nije htio svoj rukopis

objaviti u izdavačkoj djelatnosti Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj kojemu je direktor! Stvar je prosta. Naprosto, nije htio dovoditi u pitanje opravdanost, hajde, recimo i: sasvim očitu *svetost* potrebe i čina pojavljivanja ovakve knjige. Učinio je taj korak pod otežanim okolnostima i realizirao svoju zamisao na ovaj način, nakon što mu je, nešto ranije, s *najvišeg mjesta u Općini*, bez ikakvog rezona i stvarnog povoda, sasvim neosnovano spočitavano objavljivanje knjige koja će ubrzo dobiti *Nagradu Međunarodne kulturne manifestacije Zeničko proljeće za najbolju knjigu u Zeničko-dobojskome kantonu*, a potom i *Godišnju nagradu Društva pisaca za najbolju knjigu objavljenu 2001. godine u Bosni i Hercegovini*. Knjiga je nominirana i za godišnju nagradu *Meša Selimović* koja se dodjeljuje u Tuzli za najbolji roman objavljen u na bosanskom, hrvatskom, crnogorskom i srpskom jeziku. Riječ je, naravno, o romanu *Monografija grada*.

Dakle, u vremenski kratkom razdoblju, riječ je o pet godina, u izdavaštvu Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, u tom plamtećem nizu već su objavljene posebne knjige na koje se naslanja Amir Brka progovorima koje pod naslovom *Svjetlosti kasabe* - donosi u ovoj knjizi. Imamo li predstavu kako sve može stati na ovome mjestu u ovome času i tako ostati - unedogled? Znamo li koliko nam je to slično i blisko u svekolikom dosadašnjem iskustvu? Imamo li, uz svu sebičnost, još toliko poštenja za malo stida naspram nesebičnog čina Amira Brke?

* * *

Unoseći u ovu knjigu kao prvi po redu tekst *Nježnost heroike* (o narodnoj pjesmi *Tomić Mihovil i Tešnjanin Alija*), a dajući minimum podataka, tek o njegovom objavljivanju u reviji *Odjek* (Sarajevo, XLIV/1991), Brka pokazuje kako je još prije petnaestak godina sjajno i znalački pisao o temama koje podrazumijevaju znanje i istraživački rad. Očito, on sasvim promišljeno akceptira ne samo milje u kojem djeluje već anticipira i

atmosferu u kojoj će se čitati tekstovi koji slijede, iako je riječ o radovima sasvim drugačije naravi. Ta svijest o sebi kao dijelu kontinuiteta - racionalna je svijest o smrtnosti svoga tijela i iskra svijesti o značaju svoga djela, kao potencijalno mogućeg učinka.

Svakako, u pozadini je Brkino suptilno odmjeravanje pojava kojima je proteklo vrijeme, njihovo plemenito djelo i opstajanje u sjećanju zavičaja - priskrbilo epsku crtu - koja sada nadahnjuje istraživača i čitača. Osim toga, ovaj rad težišno inzistira na visokoj moralnosti hajdučkog četovanja i hajdučkoj časti Mihovila Tomića, te na vrijednosti i snazi narodnih običaja kao suptilno njegovanoj mudrosti opstajanja i snošljivosti. Riječ je o mudrosti koja, podmećući *šišano kumstvo,* brutalnu pljačku pretvara u neprikosnovenu vrijednost zajedničkog života i međusobno darivanje. A nema sumnje kako je upravo to, 350 godina nakon pogubljenja hajduka Mihovila Tomića (1642) - sasvim zaboravljena mogućnost u bezumnom ratu koji upravo počinje i kako nema ni hajdučke plemenitosti harambaše Mihovila, ni visprene dosjetljivosti plemenite ljube Tešnjanin Alije - koje bi mogle spasiti čast, obraz i ljudskost kao jedinu zalogu za nastavak zajedničkog života.

A sam naslov ovoga teksta očito je izveden iz suštine i bića pojave, iz kontrapunkta ili susreta surove hajdučko-pljačkaške zamisli s mudršću gesta jedne žene koja u zamjenu za dukate nudi plemenitost kumstva i trajnog prijateljstva, pa taj čin hajdučkog pristajanja postaje *nježna heroika* bez premca, koju danas, jadni, teško da umijemo i shvatiti. Zato se ovaj tekst ovaploćuje kao najbolje uvodno slovo ovoj dragocjenoj knjizi.

* * *

Hamzalija Ajanović bio je čovjek koji je na širokom društvenom planu značio i obećavao mnogo - kaže Brka, ali je njegova *volja sputana okolnostima i tragedijom* u kojoj je izgubio i život. Amir Brka sjajno razumije ljude i događaje. On ulazi u sre-

dište bez ikakvog apriorizma, s neuporedivom otvorenošću svoga duha i spremnošću izlaganja svojih moći snagama potencijalnog poništavanja kako bi shvatio, razumio. On to pokazuje na samom početku teksta, a u nastavku to konzistentno razlaže i dokazuje.

Hamzalija Ajanović bio je višestruko talentirana osoba i čovjek uistinu lijepih znanja, dobrog ugleda, velike kreativne energije, pronicljiv i hrabar govornik, literat i pisac novinskih članaka. Njegovi istupi nikad nisu prolazili nezapaženo. Rukovodio se svojim spoznajama i dobrim procjenama pozicije koju ima Bosna i Hercegovina u Kraljevini SHS, a Bošnjaci u Bosni i Hercegovini. On puno obećava i od njega se puno očekuje.

Ajanovićev esej *Musa Ćazim Ćatić*, objavljen 1916, o godišnjici pjesnikove smrti, ostao je jedan od najznačajnijih tekstova pisanih o Ćatiću - kao precizan i neporecivo tačan u svim osnovnim ocjenama Ćatićeve poezije, posebice kad su u pitanju utjecaji, o čemu je pisao i Muhsin Rizvić.

U JMO (Jugoslavenska Muslimanska Organizacija) slovi kao ljevičar, uz Mehmeda Spahu, Atifa Hadžikadića i Saliha Baljića. Aktivan je u *Narodnoj uzdanici*, radi na suzbijanju *srbizirajućeg* utjecaja *Gajreta* među Bošnjacima. Uzimana mu je za zlo ženidba Nasihom, kćerkom Adem-age Mešića, i time su tumačena njegova politička uvjerenja i pozicija, mada je razumno i neskriveno objašnjavao kako Bošnjaci žele biti svoji i, uz to, jugoslavenski integralni činilac, jer zaziru od sirovosti suprotstavljenih plemenskih osjećanja Hrvata i Srba uslovljenih i sadržanih jednih u drugima...

Izučavajući mjesto i ulogu JMO u političkom pozicioniranju Bošnjaka, Atif Purivatra ime Hamzalije Ajanovića stavlja u sam vrh, odmah iza Edhema Mulabdića, a ispred dr. Karamehmedovića, dr. Mehmeda Spahe, dr. Halid-bega Hrasnice, dr. Atif Hadžikadunića, Saliha Baljića, Huseina Alića, Šemsudina Sarajlića, dr. Šefkije Behmena, dr. Mahmuda Behmena...

Ajanović je darovit i vješt polemičar. Žestoko polemizira sa Ahmedom Muradbegovićem o bošnjačkoj poziciji i prihvaćanju islama. Uistinu razumije bošnjačku supstancu i njezin položaj, kao i uopće - odnos okruženja prema bošnjačkom elementu.

* * *

Intelektualno poštenje i istraživačka nepristrasnost Amira Brke posebno snažno i do punog izražaja dolaze u tekstu *Jedan neizbrisiv trag u kulturi BiH* . Riječ je o dolasku Austro-Ugarske u Bosnu i Hercegovinu i *sa njom* stranaca na koje se oslanjala. Pominjući Ćiru Truhelku, Karla Patscha i Kostu Hörmanna, Brka dolazi do Rudolfa Zaplate kao dijela *druge generacije* ovdje rođenih *došljaka.* Od oca Antuna, *kotarskog kancelista*, i majke Ide, rođene Szabo, 9.2.1901. godine rođen je Rudolf Alojzija Zaplata i u matičnu knjigu (1874-1946.), koju je tada vodio Ilija Dominović, pod rednim brojem 4/10, na strani 114. - upisan je u Tešnju, uz kumstvo Georga Sigelhubera, nadlugara. Porodica Zaplata doselila je u Bosnu iz Vučije Vesi kod Ljutomera - iz Slovenije, a Rudolfova sestra Camilla rođena u Višegradu i brat Nikola rođen u Srebrenici - prikaz su i dokaz kretanja porodice Zaplata u Bosni. Nakon školovanja u Tešnju, Sarajevu, Zagrebu i polaganja ispita iz fiziologije i geologije sa panteologijom, Rudolf Zaplata 1926-1929. godine službuje kao *suplent* u Prvoj muškoj gimnaziji Sarajevo, nakon čega kao pripravnik prelazi u Zemaljski muzej, gdje djeluje kao sekretar Muzeja od 1937. do 1941. godine. Od 1.5.1941. pa do smrti 29.11.1942. godine bio je direktor Državne tiskare.

Rudolf Zaplata pokazuje se kao iznimno djelatna ljudska priroda. Zajedno sa Đokom Mazalićem utemeljivač je muzejske Galerije slika (28.12.1930.), sa oko 150 slika. Otkrivši arhiv ilustriranog časopisa *Nada* (izlazio 1895-1902.) u jednom podrumu, a u kojem je bio i veliki broj slika koje su naručivane radi ilustriranja časopisa, broj slika u Galeriji povećan je na

435. Zajedno sa Đokom Mazalićem, Zaplata je od njezinoga osnutka pa do 1941. godine Galeriju vodio bez naknade. Bio je to fundus sa postavkom koji je u kontinuitetu djelovanja - 1946. godine postao i Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine.

Zaplata je uistinu svestrana ličnost: prati arheološka iskopavanja, tokom deset godina intenzivno publicira brojne radove iz prirodnih znanosti bavi se bibliografskim radom, sarađuje u skoro svim glasilima tog vremena, a njegovi historiografski članci tretiraju širok krug tema iz života BiH, pa su njegovi radovi vremenom postali vrlo značajni izvori brojnima autorima. On je ona vrsta prilježnog poslenika koji svoje radove temelji na istraživanjima i vjerodostojnoj arhivskoj građi. Brkin tekst i prethodna knjiga o Rudolfu Zaplati (*Rudolf Zaplata - bibliografija*, 2000.) plemenit su čin ne samo odavanja priznanja sjajnom pregaocu čiji su život i djelo u samim temeljima kulturnog bića ove zemlje nego su i najdragocjeniji mogući naputak kako se svoja zemlja gradi i ljubi na svakom zlu suprotstavljen i neporeciv način.

* * *

Nakon što je to potvrdio u više navrata i u najrazličitijim povodima - u svakom pogledu razložno i vispreno, u faktografski zasnovanom tekstu *Abdurahman Mešić, urednik Novog Behara* Amir Brka se još jedanput predstavlja kao čovjek koji jeste meritum procjene i revalorizacije brojnih vrijednosti, kulturnih činjenica i njihovih aktera u rasponu pisanoga svjedočenja o njima do današnjeg dana. On je, naime, već objavio knjigu o Adem-agi Mešiću, usprkos najrazličitijim otporima i surevnjivostima, donoseći u toj knjizi značajan broj davno publiciranih, te zanemarenih i zaboravljenih činjenica. Brkine opservacije su u tako značajnoj mjeri inteligentne i objektivne, znalačke, a zaključci neporecivi, pa ne izazivaju otpor, već pobiru priznanja. Bošnjački svijet, opterećen naslijeđem ideološki uslovljenih i zasnovanih podjela, treba baš taj nivo dovođenja činje-

nica u međusobni odnos i poredak koji će dati zapravo činjenicama i njihovoj vrijednosnoj snazi, a ne prolaznim raspoloženjima, sitnim podmetanjima, osvetoljubivostima, zluradostima i zlovolji.

Časopis *Behar* (1900-1911.), kao i *Novi Behar* (1927-1945.) pojavljuje se kao kulturni vakuf porodice Mešić. U prvom pojavljivanju časopisa Adem-aga Mešić - kao bankar, veletrgovac i posjednik iz Tešnja - bio mu je vlasnik i izdavač. U drugom pojavljivanju časopis izlazi kao izdanje Islamske dioničke štamparije kojoj je vlasnik Adem-aga Mešić. Osim toga, Abdurahman Mešić - odgovorni urednik *Novog Behara* tokom jedanaest godina - bratić je Adem-age Mešića. U specifičnim okolnostima u kojima su se Bošnjaci dijelili i po osnovu svoje naklonosti prema Beogradu ili Zagrebu, prisustvo porodice Mešić uz časopis *Behar* i *Novi Behar* niti je dobro tumačeno po porodicu niti po časopis koji, promatran i iz današnjih uslova, ima iznimno značajnu kulturno-povijesnu ulogu, ne samo u životu Bošnjaka. Časopisom *Behar* monografski se bavio Muhsin Rizvić, a pojavljivanjem *Novog Behara* tek sada uistinu ozbiljno, u ovome radu, to čini Amir Brka. I prvi put: onako kako to djelu treba i odgovara.

Abdurahman Mešić iznimno je zanimljiva ličnost (i njega je 1997. Amir Brka predstavio u zasebnoj knjizi). Rođen je u Tešnju 1902. godine kao četvrto dijete hadži Hamze Mešića koji je 1911. godine sa porodicom odselio u Tursku, u Adapazar. Abdurahman se vratio u Tešanj da završi osnovnu školu i potom trgovačku akademiju u Sarajevu. Ponovo odlazeći u Tursku, sa mlađim bratom je tamo osnovao štampariju, a u Sarajevo se vratio da bi preuzeo mjesto direktora Islamske dioničke štamparije. *Novi Behar* počeo je uređivati od prvog broja šestog godišta 1.6.1932. godine, a nakon Huseina Dubravića Đoge, Edhema Mulabdića i Alije Nametka. Oslonjen na vjerodostojne izvore, Amir Brka piše izvanredan tekst koji nas vraća u to vrijeme - tako živo, tako stvarno u nama i stvarnosti koju prolazi-

mo bez tog uskraćenog iskustva. Da kojim slučajem Amir Brka nije toliko suzdržan i odmjeren u svakoj svojoj riječi, i ovaj tekst bi bio tek huj vjetra u crnoj noći bošnjačkog pamćenja.

* * *

Tekst *Rešad Kadić i Tešanj* priča je za sebe. Ali, mada i sami o tome poprilično znamo kao čitatelji, ne možemo se oteti dojmu: Amir Brka se pojavljuje kao *pravednik* - i zbog nas. A mi nismo učinili toliko opravdan i potreban napor da shvatimo svoga bližnjeg. Čak ni Amira Brku koji vrijeme svojih najljepših godina daje uspostavljanju čiste *energetske* veze s onima koji su se strastveno i bezrezervno davali svojoj vjeri u istinitost svoga viđenja i mišljenja, a tako svima kojima je do toga stalo...

* * *

Sa *Ahmedom Aličićem, piscem historiografskih članaka* nije ništa drukčije. Za njega se nije čestito ni saznalo, a već je bio ubijen - prema podacima koje bilježi *Mahmud Traljić u jedinom napisu o Aličiću objavljenom nakon njegove smrti 1945. godine.* Ahmed Aličić je jedna od nevjerojatnih *svjetlosti* koje obasjavaju tminu snagom čiste vjere kao kriterijumom za istinitost svake slike. Njegova istinoljubivost i patriotizam srastaju u britkoj misli koja svakom riječju snaži boljitak. Aličićeva pojava je stvarna, jer zapisivao je sve. A to je nauk koji još uvijek sričemo, nastojimo shvatiti i naučiti. I kome ne umijemo dati minimum, a nekmoli nužan obol. Inače, ako to ne kažemo tako - nije moguće razumjeti o čemu je riječ.

* * *

O stvarnosti Brkinog odnosa svjedoči tekst *Generacija koja nije imala izbora*. U vremenu krajnje opskurnih nazora, kompromitiranih vrijednosti, ideoloških animoziteta nevjerojatne snage, Amir Brka uočava samu suštinu stvari: poziciju jedne generacije ljudi koja nije imala izbora, koja se mogla opredije-

liti i djelovati u postojećim uslovima na dobrobit Grada koji voli bez uvjetovanja, ili predstavljati ništa. Ta njihova ljubav prema *gradu* i *rodu* učinila je već dobro znani *papirnati zanos vunenih vremena* stvarnom mogućnošću materijalne snage, materijalnog/privrednog razvoja cijeloga kraja. A to daje fascinantne rezultate, pa iako to objektivno nije niti može biti u prirodi njegovih godina i tako njegovoga ljudskoga iskustva, Amir Brka uočava: *kako se ogroman novac ulaže u obnovu skoro razrušene Gradine, štampaju se Ćatićeva Sabran djela i Nametkova monografija o njemu, štampa se Mešićeva zbirka* Sa gornjeg čardaka, *obnavlja se "Petranovićevo pozorište", povlači se već danas gotovo neshvatljiv, veliki potez: kupovina biblioteke Hamida Dizdara, deseci kilograma zlata poklanjaju se za gradnju Doma kulture, itd, itd.* Kao da je u njima duh renesanse, *rekao bi Alija Isaković.* Intelektualno poštenje Amira Brke djeluje stresno, kao hladan tuš na usijanu glavu.

Nevjerojatna, a stvarna sposobnost uočavanja i njega čini *čovjekom koji nema izbora* - da parafraziramo njega samoga. Čini ga čovjekom koji *in continuo* naslanja poduhvat na poduhvat u neshvatljivim okolnostima, koje mu ni u čemu ne idu na ruku. Možda veći broj *mediokriteta* stoji skrštenih ruku u pozadini njegovoga pregalaštva i neupitnih rezultata njegovog kulturnog angažiranja nego u vremenima Izudina Alićehajića i njegove generacije koja *nije imala izbora*. Naprosto, tada i sada, ali mirne duše možemo reći i *uvijek* - sve su samo ljudi i izuzeci se sami čine.

Amir Brka je, očito, *čovjek koji nema izbora*. Generacija Izudina Alićehajića savlađivala je svoje zadatosti, a on, ništa manje vješto i uspješno, savlađuje zadatosti svoga vremena, bez svoje generacije - sam. Mojoj malenkosti, nesklonom sistemima i njihovim vrijednostima kao takvim uopće, ovaj tekst samo dokazuje blistavu ljudsku *istost* koja, između ostaloga, i sistemima može i ima pravo pridati neku vrijednost i značenje.

* * *

Amir Brka ima duboko pravo kad govori o specifičnostima tešanjskog kulturnog miljea i podneblja kao predispoziciji za značajan broj kreativnih pojava i djelatnika koji, kako je u bh. razmjerama i najproduktivnije, samozatajno i samoosviješćeno rade držeći više do te mogućnosti kao činjenice nego do ishoda kojim bi se eventualno mogli, barem na kraju, i lično okoristiti. Ta vrsta svijesti i angažiranja ponekad poprima nevjerojatne razmjere i daje čudesne rezultate. Ljudi izrastaju u institucije, a njihovi rezultati po obimu i značaju uistinu su *kapitalni*. I najznačajniji bh. bibliograf Mustafa Ćeman, iz Jelaha kod Tešnja, bio je baš takav čovjek. *Ćemanov bibliografski rad predstavlja doprinos kapitalnih razmjera za bosanskohercegovačku znanost i on je jedan od najznačajnijih bibliografa što ih je Bosna i Hercegovina uopće imala* - kaže Brka.

Mustafa Ćeman (1925-1999.) jedan je od onih ljudi od kojih zemlja Bosna uistinu živi. Od njih i njihova djela. Njima i njihovim djelom. To je tako, mada je svaka bibliografija, čak i kad je riječ o posebnoj knjizi, zadnja stvar za kojom i mi i Bosna posežemo. Nažalost. Ali, Amir Brka zna gdje i u čemu je potrebna nam suština i naša pogreška. I sa Mustafom Ćemanom, rahmetli, iako toliko i neuporedivo mlađi, ima uistinu vlastiti odnos. I do tog čovjeka i njegovoga djela iznimno drži. Do same suštine stvari. Kao do bića koje želi osnažiti ulažući i svoje moći. On vrlo precizno i prilježno donosi podatke o kretanju Mustafe Ćemana u službi - trbuhom za kruhom, ali i o njegovom bibliografskom radu i neprekidnom traganju. Riječ je o impozantnom djelu sa kojim nas autor sučeljava kao s monumentom bosanske kulture, jer, u principu, izvan bibliografskih podataka, kulturne činjenice su ne samo na kompliciran način dostupne i eventualno postojeće već kao takve i ozbiljno upitne.

Posebno je dragocjen razgovor koji Brka u drugom dijelu teksta vodi sa Mustafom Ćemanom. U tom razgovoru, koliko

postavljenim pitanjima toliko i onim što Mustafa Ćeman odgovara, dobijamo predstavu stvarne erudicije tog sjajnog čovjeka, kao i njegove bistre i značajne misli o cijelom jednom svijetu koji pred nama izranja u svojoj kompliciranoj povezanosti, isprepletenosti i uistinu impozantnoj konfiguraciji, ali i u našoj zlobnim ideološkim natruhama suženoj optici i zato oskudnoj recepciji.

* * *

U drugom dijelu knjige Amir Brka se suočava sa djelima živih tešanjskih autora: *Tri knjige Alije Galijaševića o prošlosti Tešnja*; u tekstu *Prvi tešanjski strip* piše o stripu Miralema Brkića *Gorčin* & Izudina Kruške *Tenk*; tekst *U slavu pozorišta* govori o knjizi Rifata Kantića *Talija 135 godina u Tešnju*; tekst *Dvije knjige Ivice Budulice Strikana* odnosi se na Strikanov *lirsko-ispovijedni roman Ubijanje vremena* i knjigu izabranih pjesama *Šuma Strikanova*. Iza uistinu promišljenog i efektnog naslova *Jezik u praznini egzistencijalnoga kruga* Brka piše o knjizi pjesama Franje Bratića *Usud, hud*. Ovaj odjeljak završava tekstom *Knjiga o tešanjskim Karahodžićima* (Salih Karahodžić: *Karahodžići iz Tešnja*).

* * *

Treći dio knjige autor je rezervirao za slikare: Hasana Mehinovića, Ahmeta Hundura, Osmana Morankića i Tonka Rajkovaču. Ovdje se pokazuje kao čovjek s vanrednom sposobnošću razumijevanja likovne umjetnosti i vrsnom akribičnošću u iznošenju vlastitog mišljenja.

* * *

Četvrti dio knjige donosi tri intervjua u kojima je Amir Brka odgovara na pitanja Vojislava Vujanovića, Selvedina Avdića i Lejle Sarajlić. To treba pročitati. Treba vidjeti šta to u svakoj našoj recepciji Brkine ljudske i kreativne pojave izmiče našoj želji

i naporu *da ga pročitamo*. Bit će jasnije i porijeklo gorčine, ironije, pa i cinizma s kojima, nesumnjivo, Brka nerijetko formulira i kaže neke stvari u običnom razgovoru, ali i u književnom, pjesničkom tekstu. U svome i našem životu, također. A mi, tonući u sebe, tek složimo se s tim.

* * *

I konačno, a uistinu opravdano, autor daje i tekst *O ovoj knjizi* kojim, mada to odbija kao funkcionalnost, koncepcijski zatvara (ipak!) rekapitulaciju svoga *petnaestak godina trajućeg istraživanja i proučavanja kulturno-povijesnih pojava i praćenja suvremenih umjetničkih nastojanja na prostoru koji se uvijek u bitnome prepoznaje i određuje kao tešanjski*. Naime, priznat će kako bi u *cjelovitom projektu Svjetlosti kasabe* neophodno donijele *i relevantne priloge o historičaru dr. Ademu Handžiću, o prevoditelju i historičaru Hasanu Škapuru* - čiju je biobibliografiju objavio u mostarskom časopisu *Kabes* (III/1997) - *o publicisti i književniku Todoru Vujasinoviću, o Momčilu Spasojeviću kao istraživaču tešanjske povijesti, o književnicima Kemalu i Seadu Mahmutefendiću koji su izdanci tešanjske familije Mahmutefendić (Galijašević), o novinaru i književniku Smailu Terziću, o slikarima Milošu Petroviću, Miralemu Srkaloviću Lali i Miroslavu Bratiću*...

No, Brka ima svijest (i odgovornost!) o tome kako bi ovo upotpunjavanje galerije likova mijenjalo i autorsku kriteriologiju, a podrazumijevalo i tekst o Musi Ćazimu Ćatiću, svakako: drukčiji od do sada napisanih. Mada, nije ih malo! No, i knjigu koja okuplja ovakve tekstove - Brka vidi kao dio ukupne kulturne povijesti Bosne i Hercegovine. Kod njega nas poražava taj njegov nevjerojatni smisao i savršen osjećaj za relevanciju vrijednosti u kontekstu kulturoloških sadržaja kojima ostavljamo trag u vremenu i prostoru. Osjećaj za višeznačnost kulturnoga čina.

Riječ je o knjizi koja osvjetljava kontinuitet živoga konteksta, i to ne iz neke izvanjske projekcije već iz njegovoga krvotoka. A to kao vrijednost nadilazi eventualne propuste i prigovore. Potom, niti se mora niti je moguće sve dati u jednoj knjizi. Baš tako i neovisno o njezinoj koncepciji i kriterijima odabira, okupljanja i organiziranja tekstova. Ovaj odjeljak završava bilješkama o uvrštenim tekstovima, a slijede indeks imena i bilješka o autoru.

Knjiga je, sve u svemu, napravljena *lege artis*. Kao takva, dragocjena i nezaobilazna u svakoj recepciji bh. i tešanjskog kulturnog podneblja i za svako promišljanje blagotvorna je, jer svojim razumijevanjem čovjeka i njegovoga djela čini i naše mišljenje fleksibilnijim, prijemčivijim za nove spoznaje i iskorake. Kao da smo ogrezli u rigidnost samoživosti, od toga napravili najveću vrijednost, a tako i problem sebi i općem progresu. Jer odavno je već očito kako su Bošnjaci za račun pukog lagodnog doživljaja sebe i svijeta - prestali *talasati*. Neopravdano, jer zamijenili su glavno i sporedno. Pristali na ono što im je podmetnuto kao kukavčije jaje u gnijezdu. Na ono što nikad uistinu nisu željeli.

* * *

Svjetlosti kasabe Amira Brke jeste knjiga koja u vrhu tog svjetlosnog niza sija poput krune. Ali i u vrhu bošnjačke duhovnosti uopće. U vrhu smisla bošnjačkoga prisustva na ovome ukletom prostoru. Riječ *ukletom* ističem, jer riječ je o zadatosti s kojom nismo znali izaći na kraj. To je ono što smo morali plaćati i spoznavati *katarzom*. Ličnom i pojedinačnom vjerom i žrtvom. Naravno, nije riječ ni o kakvoj ukletosti, tek riječ je o zadatosti na koju smo pristali i koju treba savladati, izaći iz začaranog kruga u kojem se ponavaljaju činjenice i sudbine.

PRIZEMLJENJE U ŠOVENOVO GNIJEZDO

Palanački milje, koji tvore naše naravi kao petrificirani duhovni obrasci koji su nas i oblikovali, teatar je po sebi, a to znači i mimo Brechtove *dijalektike u teatru*, tj. kao teatar koji oduvijek/zauvijek ima vlastitu dijalektiku. Teatar je upravo u tom miljeu *incidentna* pojava već i zato što se javlja kao mogućnost *in miror* - u ogledalu, ali i kao naličje miljea. Cijela ova priča i *priča se* upravo zbog stvarne i strašne *bliskosti* između teatra i života, do mogućnosti njihovog međusobnog izjednačenja. U stvari, pominjanje Bertolta Brechta i njegove *Dijalektike u teatru*, što je bilo aktuelno prije četrdeset i više godina, vezano je za Brechtovo nastojanje da *uvođenjem djelatne strane filozofske misli* G. W. F. Hegela u teatar, ovaj kulturni i kreativni nukleus sa svim njegovim interakcijskim aspektima *dobije stvarnu djelatnu* mogućnost saobražavanja, razvoja i života. Naravno, ono što zovemo *građanskim*, a vidimo kao *malograđansko*, nije prihvatilo Brechtovu opciju kao teatarsku *djelatnu* razvojnu mogućnost. Nije zbog toga što i *građansko* i *malograđansko* više drže do spontaniteta, ili čak do prividne *statičnosti,* bolje kazano: do imanentne zakonomjernosti dinamiziranja razvoja kao svom biću primjerene dijalektike, kao i zbog toga što su *oni* teatar *par excellance*. A Bertolt Brecht tek pjesnik.

Naravno, nije ovo ni pokušaj filozofske i povijesno-sociološke detekcije korijena i uzroka jednoj pojavi koja, najblaže kazano, uopće nije usamljena, koja se po svemu sjajno uklapa u sve što znamo i mislimo o teatru u naše vrijeme i u našim uvjetima. Ovo je samo trag želje da se barem do izvjesne mjere razumije i shvati porijeklo kulturnog miljea koji u svome bitnom

dijelu podrazumijeva i teatar, ili koji, zahvaljujući teatru, postaje tipičan. A svako nastojanje da se zaviri u tipičnô - atipičan je čin. Ovaj put u središte atipičnog poduhvata uvodi nas esejistički intoniran tekst koji je, u suštini, istraživački i činjenično zasnovan, brižljivo i odmjereno ispisan *ogled* - Amira Brke. Studiozna vivisekcija i pokušaj lobotomije maligne pojave u tešanjskom pozorištu: *Teatar u tešanjskom teatru* (Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2003).

Čini se nužnim uočiti: Amir Brka talentiran je istraživač tešanjske prošlosti uopće, a u konkretnom tekstu vrstan znalac i pregnantan mislilac, do savršenstva odgovoran *izlagač* svoga promišljanja i mišljenja. Polazeći od ranijih spoznaja do kojih je došao u brojnim istraživanjima tešanjske kulturne pojavnosti, što su rezultirala knjigama *Katalog knjiga štampanih do 1910. godine na jezicima jugoslavenskih naroda Narodne biblioteke "Hamid Dizdar" Tešanj* (1991), *Abdurahman Mešić* (1997), Adem-aga Mešić: *Moj odgovor bezimenim klevetnicima i drugi tekstovi* (1998), Rešad Kadić: *Sabit Abduzaimović, legionar broj 71.900... Doživljaji mladog Tešnjaka po Africi, Španiji i zemljama Sjevera* (1999), Hamzalija Ajanović: *Izbor tekstova* (2000), *Rudolf Zaplata - bibliografija* (2000), *Ahmed Aličić: Historiografski članci* (2001), do knjige analitičko-sintetičkih tekstova iz kulturne povijesti tešanjskoga kraja *Svjetlosti kasabe* (2002). Takođe, u ovoj prilici treba imati u vidu činjenicu da je Brka prvenstveno pjesnik - dakle autor, a ne interpretator, jer lucidnost dosezanja i promišljanja raspoloživih činjenica i strastvena istinoljubivost kojom se iste dovode u vezu *in continuo* praska kratkim spojevima karakterističnim za tu vrstu energetskog naboja spram materije koju kao svoj provodnik koristi autorova visprena misao. Potom, antropološki karakter i smisao ove pojave Amira Brku snažno inspirira i pokreće potencijom svojih intencionalnih mogućnosti u smjeru stvarnih pozitivnih promjena jednoga u dugom vremenu ideološki vješto i snažno okivanog i zarobljenog, dobrog svijeta bosanske provenijencije.

Brkina opservacija suspregnuta je i odmjerena, primjereno smislu i značenju zadatih, a tokom istraživanja otkrivenih elemenata, tako da se u tekstu postvaruje kao prepreka svakom manipuliranju, inače bliskom sitnošićardžijskom, skorojevićkom, subkulturnom, kvazi-kulturnom mentalitetu i njegovim mahalsko/palanačkim ambicijama da u svakoj prilici u svemu bude "hadžija". Ovo je mjesto gdje Amira Brku zatičemo upravo u *brehtovskom* pjesničkom i demijurškom *maniru*. Naime, značajni berlinski reditelj Langhof, povodom pojavljivanja Brechtove knjige *Dijalektika u teatru* (1963), reče: "Došao je da unese u nas veliki nemir, i prisilio nas da se upitamo: šta je to teatar 20. stoljeća? Razbijao je čekićem - i uvjeravao uživanjem u mišljenju. Niko mu nije izbjegao, ma kako se prema njemu postavio, jer ni on nije nikad izbjegavao pitanja koja mu je postavilo vrijeme. Rekao je: igrajmo igru o promjenjivosti svijeta. (A i o promjenjivosti teatra.) Novu vrst zabave donosim vam: užitak spoznavanja, slobodnog stava, neizbježnih zaključaka... Može se reći: razdrmao je sanjivost teatra."

Naravno, znamo o čemu je riječ u tekstu Amira Brke, kao i da nije o teoriji pozorišta i tekstu za pozorište ili o *anticipaciji besklasnog čovjeka i besklasnog društva* - homo integralisa - do kojega je držao Brecht, ali misaona i faktička odlučnost s kojim se Brka obrušava u analizu kulturnog miljea u razini teatarskog života grada Tešanj ima sve odlike dijalektičkog nemilosrđa same pojavnosti. Dakle, Brkin tekst ipak *nije razbijanje čekićem* radi *uživanja u mišljenju.* U ovom tekstu riječ je o pukoj analogiji. Brka ne unosi u *tešanjski teatar* još jedan teatar, kao što je Brecht u teatar koji ima svoju imanentnu dijalektiku unosio *djelatnu stranu Hegelove idealističke filozofije* kao *još djelatniju u praktičnoteorijskom aspektu marksizma-lenjinizma koji svoju potvrdu/odricanje može doživjeti samo u praksi.* Oslonjen na činjenice, Brka se/nas oslobađa, otrežnjuje i izvodi iz duge omamljenosti. Jasnom i činjenično zasnovanom opservacijom

nudi mogućnost odbacivanja nesuvislo prihvaćenih mehanizama koji su zatočili cio jedan svijet i njegov vidokrug.

Osim svega, može se reći, a na ovome insistiram, jer riječ je o očiglednosti koja manifestira neizbježan antagonizam između umjetnika i društva, Amir Brka indigniran je svojim uvidom u povijest kulturnog miljea. Kad je riječ o pjesniku imenom Amir Brka i njegovom uvidu u kulturno-povijesnu ravan, riječ je i o stvarnosti rastojanja kao između Stvoritelja i Njegovoga Djela, Božanstva i Svijeta. Ovdje možemo tako jasno razaznati Brkinu samoću koja raste, izoliranost sobom i svojim djelom kao ukletost i gotovo isti znak koji je morao svojim životom pronijeti i Musa Ćazim Ćatić. Konkretno, taj znak općeljudski dobija ime ovoga grada i nije potrebno da budemo fatalisti pa da uočimo i svoj usud. Mada, realno je pretpostaviti da će vrijeme koje dolazi sve više davati za pravo Amiru Brki i ljudima koji su mu slični i bliski - kao istinoljubivi i pronicljivi. Jer jedva da pristojno razumijemo Ćatića i sada kada ga Brka tako lijepo sobom obasjava. To je sasvim isti pjesnički duh, zauvijek. Čist i začuđen. Maliciozni vole reći: naivan, ali i tada takav da nikakvom podvalom ne može biti pomućen i doveden u zdvajanje. U tome valjda i jeste ta pjesnička mogućnost i prednost, kazna i nagrada.

Objektivno, Brkinom viđenju za sada se opire i sama masa, inertni kvantitet istorodnih pojava. Ali, kad se počne parati pređa s pletiva - mora doći trenutak kad će, makar i neisparano do kraja, pletivo biti odbačeno. Tada, car će ostati go, u teatru ili na ulici. To znači i da se ne mora biti radikalan, da je dovoljno načeti problem, postaviti pitanje. Dijalektika u interakciji društvenih, posebno pojava kulutrologijske naravi - neopovrgnuta je do mjere da rečenica koju ispisujem izgleda kao pleonazam ili predstavlja nasilan i izlišan pokušaj. Jer za jasan uvid sasvim dovoljna je duhovna dosljednost kao vječno pjesničko načelo.

Uostalom, teatar je uvijek *varničio* na samoj granici toleriranja i podnošljivosti i od strane svojih mecena i patrona, u pojavama *dvorskih luda* i putujućih pozorišta, često na granici dob-

roga ukusa, a nerijetko u njemu okupljenih pukih *komedijanata*, prevaranata, smutljivaca i kradljivaca koji znaju *da se boja ponaša u mraku kao čovjek među kulisama*. U *Razgovoru sa Gojom* nobelovac Ivo Andrić zapisao je: "Za mene je cirkus najpristojnija forma pozorišta. On je najmanja beda u toj velikoj bedi. U svakom javnom nastupanju ima nečeg kao nedopuštenog i stidnog... U dodiru sa scenom i glumcima mene ispuni takvo osećanje bede i uzaludnosti da se pitam: da li ova ništavost pozorišta nije samo slika onoga što čeka sve veštine, pre ili posle, na njihovom putu?... I u najboljim pozorištima sve je prašno i nečisto. Glumački poziv je najteži i najbedniji od svih poziva. Zato je njima potreno da se u životu toliko provode, banče, jedu i piju, kao neki stalni osuđenici na smrt, stalno na belom hlebu."

Prije neki dan s radošću slušam i glumačkog barda Ljubu Tadića kako - kao svoje najdublje profesionalno i ljudsko iskustvo - odobrava i prihvata da je gluma efemerija i mizerija, pa tako i glumac kao pojava i profesija. Kaže Ljuba: "U predstavi sjajno funkcionišem, ali u životu i na ulici se saplićem i posrćem. Samo u predstavi sve znam. Govorim sjajne tekstove. U životu imam problem: kako da budem toliko dobar pred ljudima na ulici kao što sam pred gledaocima na sceni..." Naravno, ovo je kazano s humorom i s malo cinizma karakterističnog za pregnantnu i istinoljubivu pojavu Ljube Tadića koji je u vrijeme najžešće velikosrpske medijske harange imao snage i smjelosti javno reći: "Ja sam Srbin po nacionalnosti, ali ne i po profesiji." A potom deset godina i ne igrati u teatru.

Ovdje se prisjećam događaja u Narodnom pozorištu Tuzla od prije 15 godina. Kao član Umjetničkog savjeta te kuće - imao sam priliku *iznutra* pratiti događaj koji ću ukratko prepričati. Gostujući, a već tada znamenit reditelj Rahim Burhan, prema tekstu Jelene Vlatković režirao je predstavu *Brutov nož*. Atipično zamišljena postavka, od samog početka skrenula je na sebe pažnju javnosti. Nezgrapne izjave Izvršnog sekretara Opštinskog komiteta Saveza komunista Tuzla zaduženog za kulturu

bile su dolivanje ulja na vatru. U Tuzlu su nasrnuli predstavnici medija iz cijele zemlje, a OK SK BiH Tuzla od Umjetničkog savjeta zahtijevao je da prati probe. Sjećam se: dopisnik *Oslobođenja* Slavko Šantić nije ni izlazio iz Pozorišta. Nakon održanih proba, sjednicama Umjetničkog savjeta prisustvovali su novinari koji su se nerijetko uključivali i u rasprave. Niko nije mogao uočiti ni trag bilo čega što bi se moglo ili trebalo shvatiti kao *subverzivno* - čak ni za to preosjetljivo vrijeme.

Ukratko, godinama kasnije pomislio sam kako je to što se događalo oko predstave *Brutov nož* sastavni dio predstave i rediteljske zamisli Rahima Burhana koji je sjajno iskoristio i činjenicu da je nosilac jedne od glavnih uloga (*Danton*) i prvak drame Narodnog pozorišta Tuzla - Vlado Kerošević - istodobno bio i član OK SK Tuzla. Tako je Burhan postigao ono što reditelji žele, a što samo iznimno uspijevaju: režirati predstavu u pozorištu, ali i animirati/režirati raspoloženje kulturnog miljea u iščekivanju predstave. Vješt u svome poslu, Burhan je prividno ostao po strani, a podbodeni OK SK Tuzla, kao najviša ideološka instanca *jedine partije*, punom parom radio je za njega medijsko-marketinški posao.

Narodno pozorište Tuzla, reditelj Burhan i *Brutov nož* nisu silazili s udarnih mjesta u medijima oko dva mjeseca. Predstava je premijerno izvedena u *SKPC Mejdan*, jer scena Narodnog pozorišta u Tuzli ni po jednom osnovu nije mogla prihvatiti Burhanovu zamisao. Ogromni ansambl i scenografska inžinjerija. Burhan ima veličanstven smisao da proizvodi energiju svuda oko sebe i da tim energetskim poljem zanjiše sve što se nalazi u blizini i doticaju. Riječ je o vremenu *Francuke buržoaske revolucije* i neke vrste masovnim scenama iz kojih i gledalište ošine ledeni vjetar povijesnih kretanja i promjena, snage ideje materijalizirane u masama. Na ruku mu je išlo što kao aktera u predstavi ima i sjajnog mladog glumca neviđene energije Stjepana Pepu Markovića koji je glumio Robespierrea i koji je u toku predstave vodio svojevrsno nadmetanje i nadigravanje s

Vladom Keroševićem. Ulogu Slobodne imala je vrsna Desa Biogradlija... Teatarski kritičar Vojislav Vujanović predstavu *Brutov nož* odredio je kao *scensku studiju o Francuskoj buržoaskoj revoluciji, njezinoj povijesnoj karakterologiji prelomljenoj kroz prizmu odabranih djela svjetske dramske književnosti i nekih historiografskih djela...*, kao uzgred procjenjujući: *U svakom slučaju, ovakva adaptacija bi se morala znatno više uvažavati no što to mi činimo sada.* (časopis *Pozorište*, 1988, br. 3-4).

Dakle, pozorište je kao stvoreno upravo za ono što je radio Stevo Petranović u Tešnju. U teatru, odista, sve ono što nije - jeste, i obrnuto. I *Brutov nož* je, tek insinuirajući idejne i političke reflekse stvarnosti u rediteljskoj zamisli Rahima Burhana, zaljuljao i više od javnoga mnijenja ex-YU, iako je Burhan prvenstveno imao u vidu interes pozorišta i predstave koju režira. Ne treba smetnuti s uma da je Robespierre - Nepotkupljivi - borac Francuske buržoaske revolucije lik koji je mogao spasiti Parišku komunu, bio i simbol korišten u toku studentskih nemira 1968. godine i na *Crvenom univerzitetu - Karl Marx* (!) u Beogradu, što je političare posebno uzrujavalo.

Naravno, uvijek je riječ o pojedincu. *Brutov nož* i Rahim Burhan. *Tešanjski teatar* i Amir Brka.

Svojedobno, čitajući knjigu Rifata Kantića *Talija 135 godina u Tešnju* (Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2000), neupućen u pojedinosti, poradovao sam se autorovom *izvjesnom kritičkom uklonu* tokom interpretacije događaja vezanih za *tešanjski teatar*, pa sam to i rekao - i autoru i Amiru Brki kao izdavaču. U stvari, proizvodeći takve dojmove i uvodeći *svoju ulogu u teatar*, autor je upravo definitivno betonirao suštinu velikosrpske zamisli u pojavi Steve Petranovića i mome neznanju. Ali, ostavio je kraj pređe koji je prihvatio Amir Brka - koji zna kako treba početi parati pletivo. Svojim tekstom on daje sjajan primjer kako krenuti u kulturni milje čišćenjem ispred svoje kapije. A to čišćenje u najmanju ruku podrazumijeva uočavanje i uklanjanje kulturnih fekalija i mediokriteta između kulisa,

pukih švindlera, politikantskih ublehaša i koristoljubaca koje kao nusprodukt ima svaki kulturno-produktivan korpus i kulturna sredina.

No, morali bismo sačuvati i uvažavati refleks svijesti o porijeklu mnogih stvari koje nas tako bitno čine i određuju, mada odavno ne postoje kao sustav koji funkcionira. Nekako u vrijeme događanja pomenute predstave *Brutov nož* u Tuzli, u Novom Sadu je održan i posljednji kongres Udruženja književnika Jugoslavije, na kojem je sjajna pjesnikinja Vesna Parun, obraćajući se vlastodršcima, između ostaloga (slobodno interpretiram) rekla: *Unijeli ste veliku ideju socijalne pravde i ljudske jednakosti u nevinu dušu naroda, a onda ste to do kraja pročerdali opremajući kabinete, vozeći skupe automobile, gradeći vile i vikendice...* Želim reći kako treba imati u vidu tu odista *nevinu dušu naroda*, posebno kad su u pitanju Bosanci, i lakše ćemo shvatiti kako je strašan, velik i krvav zločin počinjen prema njima i njihovoj zemlji. Potom, bolje ćemo razaznati kako, kao sâmô ovaploćenje te *nevine duše naroda*, opstaje nevinost i čistota pjesničkog pogleda u svijet i kad piše naučno zasnovan tekst.

Neizbježnim se čini pomenuti ovdje još *jedno čudo*: u vrijeme pisanja, objavljivanja i objelodanjivanja ogleda *Teatar u tešanjskom teatru*, Amir Brka piše i tekst *Ikonografija falsikata*. Po tragu istoga čovjeka i dosljedno njegovoj nečovječnoj zamisli i djelatnosti, iz pravoslavne crkve u Tešnju "odnesena" je, *radi restauriranja*, kolekcija od 100 ikona. Riječ *odnesena* stavljam u navodnike, jer radi se o krađi. S obzirom na fakticitet sadržan u tekstu *Ikonografija falsifikata*, uviđamo kako Brka o tome piše iznimno obzirno i u nivou svekolikog bosanskohercegovačkog iskustva tolerancije - do paradigmatičnog za postupanje u najširem smislu. Na taj način on zasniva i kulturno-civilizacijski model kulturne odbrane Bosne i Hercegovine u borbi poslije rata.

Tako dolazimo i u nivo u kojem je vanredno bitan ogled Amira Brke. *Teatar u tešanjskom teatru* po obimu je nevelika, ali po mudrosti razlikovanja pojedinosti i njihovoga smisla da-

lekosežna, po snazi elementarna i za ovaj trenutak nesvodiva je i nesaglediva knjiga. Ona se javlja kao nenametljiv, a neizbježan i jedino moguć ključ kreativnog otvaranja jedne u dugom vremenskom razdoblju ideološki izolirane, imobilizirane, blokirane, zabetonirane situacije i *zarobljenog uma*. Ova knjiga, definitivno, u paramparčad razbija jedan dugo i uspješno primjenjivan kolonijalni model s kojim bosanskohercegovački prostor i ljudi nisu znali kako izaći na kraj.

Ako smo na susretanju drugog i trećeg milenija i nakon milenija evidentne bosanske državnosti razumjeli u kojoj mjeri je Bosna i Hercegovina tek kulturnocivlizacijski amalgam milenijskog zajedničkog življenja, onda nam neće biti teško razumjeti kako dušmani Bosne i Hercegovine i nacional-šovenske koncepcije udaraju na samo njezino biće držeći je banalnim smicalicama u pokornosti i nemoći, u letargičnom iščekivanju. Do sljepila obuzeti mržnjom prema drugom i drugačijem, ne vide koliko ih to drugo i drugačije bitno čini, a zato ni kako, ubijajući drugo i drugačije, ubijaju bolji dio sebe.

Slijepi od mržnje, ne uspijevajući ubiti narod/Bosance, okreću se nastojanju da ubiju samo biće tog naroda, da destruiraju i razgrade samu kulturnu supstancu. Zato je najteži dio bitke došao tek po obustavljanju ratne agresije, a podrazumijeva prepoznavanje uloge Steve Petranovića u *tešanjskom teatru* i očuvanje teatra bez njega. Odnošenje ikona iz Tešnja i njihovo vraćanje u Tešanj. Identificiranje kontinuiteta fašističke ideologije i zločinačkog djelovanja s te platforme. Ogled Amira Brke zamjenjuje zamagljenu optiku širinom pogleda i razumijevanja Jednoće svijeta. Zlokobna čarolija koju stoljećima proizvodi zlo moćnog okruženja pada kao mrena sa očiju i oslobađa začarane potencijale bosanskohercegovačkih ljudi, njihovu začuđenost, dobrotu i budućnost.

(Kazano na promociji knjige 9.9.2003. u Centru za kulturu i obrazovanje Tešanj)

STABLO TEŠANJSKIH KARAHODŽIĆA

Genealogija je samo jedna u nizu od gotovo sasvim zapostavljenih mogućnosti i disciplina pisanog memoriranja svoga prisustva u Bosni i Hercegovini i, ako to hoćemo vidjeti, posebice kod Bošnjaka. I ako se neko odluči time baviti, smislio je to kako bi sebi priskrbio nešto što smatra probitačnim, pa mu je genealoški slijed i milje samo *posluga* koja će *besplatno nositi vodu* kako bi stigao do tog uzvišeno/banalnog cilja. Begovsko porijeklo, na primjer. Porodična veza sa značajnijim porodicama i imenima i slično - tek su podaci za mjesto više u hijerarhiji/piramidi najčešće upitnih/ispolitiziranih vrijednosti. Potom, metode kojima to sve ljudi rade i ostvaruju, najčešće krajnje utilitarno motivirani, proskribiraju sami sebe, jer se obilato služe banalnim kraticama za dolazak do cilja, zbog čega se, najblaže kazano, i manifestiraju kao uistinu neukusni i degutantni potezi, nekorektni i prema vlastitim precima.

Sintagma *genealoško stablo* shvaćena je *de facto* i kao doslovna mogućnost artikulacije svoje pozicije i davanja porodičnom okruženju bilo kakvih, pa i *majmunskih* uloga i mjesta na tanjim i debljim, nižim ili višim granama genealoškog stabla. Imamo priliku vidjeti i iznimno retardirane/morbidne opcije - varijante *muškaračkog genealoškog drveća* koje posreduju ljudi porijeklom iz Sandžaka i Crne Gore, a prema kojima su *na stablu* samo muškarci. Oni posreduju praksu prema kojoj žene primaju tuđa prezimena i *odrođavaju se*. Zbog toga i tako, žene i nisu evidentirane na genealoškom stablu svoga roda. Njihova suština su samo osobe muškoga pola, a ženama preostaje ili da pamte ili da sebi crtaju nekakvo drveće na kojem će ipak, a žen-

skom srcu blisko, biti i njihovi očevi, braća i muževi, amidže, daidže i poneki tetak.

Cijela slika je utoliko poraznija, i bezumnija - naravno, u odsustvu proste računice koju nudi *genetska matematika* prema kojoj, neupitno, žene muškarcima - tj. svojoj muškoj djeci, prenose najmanje dvije trećine svojih nasljednih osobina, a muškarci ženama, tj. svojoj ženskoj djeci, najmanje dvije trećine svojih nasljednih osobina. Cirkus je kompletan kad se vidi kako su ta stabla nacrtana, imena ispisana, ko je stablo, a ko grana... Na stablu su, *de facto*, oni koji su međusobno u rodbinskoj vezi jednom trećinom genetskih, nasljednih osobina. Onih koje ih čine sa cijele dvije trećine tu uopće nema. Čovjek koji pravi sliku genealoškog stabla ne upisuje svoju majku, sestru, suprugu, kćerku...

Dakle, taman mislite o tom općem bezizgledu i očaju, a izdavač, doduše ne bilo koji već Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, daruje vam knjigu s naslovom *Karahodžići iz Tešnja* koju je pisao Salih Karahodžić (izdavač: Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2002.) i vi se iznenadite! Nakon čitanja knjige uviđate kako to ipak nije slučajno, jer Salih Karahodžić je čovjek uistinu impozantne biografije, a neporeciva dosljednost i pedanterija kojom je knjiga napravljena u osnovi je same njegove pojave. Salih Karahodžić je u svome životu radio sve na način na koji je nastala i ova knjiga: s potpunom odgovornošću i dosljednom, uistinu principijelnom istrajnošću od početka do kraja svakog posla.

Znači, ne samo da možemo imati, nego već imamo i takvu sliku. Postoje ljudi koji imaju predstavu o važnim poslovima u svome životu i samom bošnjačkom biću. Ljudi koji znaju kako te poslove treba obaviti. Ljudi koji imaju dovoljno ljudske i svake druge snage, odgovornosti i dosljednosti, da bi jedan uistinu zahtjevan poduhvat izveli korektno i dosljedno do samoga rezultata. I vi rezultat tog pregnuća držite u svojim rukama. A dojam je, mada naslonjen *samo* na prezime Karahodžić, izvanredan.

Knjiga obima 400 strana, u raskošnom B-5 formatu, šivena i tvrdo uvezana, s kolorom na koricama i obiljem fotografija u unutrašnjosti, krećući od *Uvoda* koji objašnjava porive za njezino pisanje, donosi opće podatke o porijeklu familija s prezimenom Karahodžić i njihovom dolasku u Tešanj i Jevadžije, ali i otkriva bezbroj pojedinosti koje su i po sebi dovoljno interesantne za preduzimanje ovakvoga poduhvata. No, treba razumjeti, to kao i cijela priča, tek: stvar je duha i individue.

Knjiga se bavi sklapanjem brakova, natalitetom, vjerskim običajima, ishranom, školovanjem, odnosima sa komšijama i učešćem Karahodžića u ratovima u 20. stoljeću, da bi pod I. dala podatke o sedamnaest (17) porodica iz porodičnog stabla potomstva Selima Karahodžića, i pod II. podatke o deset (10) porodica iz porodičnog stabla potomstva Arifa Karahodžića, mlađeg brata Selimovog. U trećem dijelu knjiga donosi šeme 1-12., u IV. dijelu priloge iz *Anala Gazi Husrev-begove biblioteke* u Sarajevu i iz *Hrestomatije alhamijado književnosti* dr. Abdurahmana Nametka koji prošireno svjedoče o Karahodžićima. Pod V. slijedi autobiografija Saliha Karahodžića i pod VI. pogovor koji potpisuje književnik Amir Brka, a koji ima običaj reći: *Živimo tek predmodernost, a to nam život čini ovakvim kakav jeste*.

Čini se zanimljivim i potrebnim istaknuti uočeno: svih osam likova/fotografija *Karahodžića* datih već na prednjoj korici knjige imaju fascinantno iste crte lica, čelo, pogled, nos, usne, pa i brade, izuzev ženskog lika. Ako to nije *loza Karahodžića*, onda: šta je?!

Uistinu, riječ je o knjizi koju nakon čitanja zatvaramo i odlažemo na najprirodniji način i bez tegobe, jer čitanjem uvjerili smo se kako ista ima stvarno pokriće za svako slovo koje donosi. Osim svega, odlično znamo: Bosna i Bošnjaci su pod strašnom paskom i o njima se ne smije lagati, a mi o svemu imamo stvarne dokaze u rukama.

Cilj genealogije kakvu nalazimo u koricama knjige *Karahodžići iz Tešnja* nije tek bilježenje svojih predaka u nizu, mada treba i da se vidi i da se zna. Osim faktičkog označavanja prostora i vremena, ovakva genealogija upućuje na odgovornost spram srodničkih veza i osjećanja. A dobro znamo koliko je to potrebno s obzirom na to da sve veći broj ljudi živi odvojeno na relativno uskom prostoru, kao i daleko od svoga zavičaja i svojih predaka. Ova knjiga nam na izvrstan način čuva pamćenje i uspostavlja prirodan i moralan odnos prema precima kao zahtjev bez kojega bismo se mogli degradirati sami u sebi. Ona ne ostavlja mjesto sumnji za potomke; jasno je ko su naši preci i ko su srodnici. Ljudi koji na putu kojim su došli imaju ovakvu knjigu jači su za svaki zapisani podatak u odnosu na one ljude koji su u poziciji da samo pamte, pa tako tek slute, ili nastoje saznati. Ova knjiga je uistinu širok osnov na kojem se može stabilno stajati i opstajati, mada je vrijeme 17. i 18. stoljeća iz objektivnih razloga ostalo neistraženo, na šta autor upozorava.

Dakle, ma u kolikoj mjeri Salih Karahdžić bio ponukan time da u ovoj knjizi autobiografski osvijetli svoj životni put, njegovo pregnuće i rezultat u svakom pogledu nadilaze njegov prvotni motiv i naum. Knjiga koja je pred nama sugerira nespoznatost bošnjačkog nacionalnog habitusa. Sugerira potrebu pisanja sličnih knjiga kao neuporedivo značajne mogućnosti svjedočenja o sebi - zauvijek. Autor je svojom sjajnom energijom nadišao vlastiti poduhvat. Prirodno, ne bi to bilo moguće da knjiga nije napravljena baš tako: uzdržano, odmjereno, korektno u svakom pogledu, uz stvarnu mjeru i naspram samoga sebe.

Ova knjiga nam kazuje i da je Salih Karahodžić čovjek izrazitog smisla za promatranje života, ali i izgrađenih kriterija kojima je *istina* osnovni i vrhovni zahtjev. Neprijepornost tog kriterija, uistinu, moguća je samo unutar kategorija koje funkcioniraju po sebi. Tako i zato se i pokazuje da bi Salihu Karahodžiću bilo dovoljno da je u svome životnom i radnom vijeku napi-

sao samo ovu knjigu. No, ovu i ovakvu knjigu čini mogućom upravo njegova radna i lična biografija.

Smještajući Karahodžiće u širi milje i kontekst: *porijeklo, naseljenost Karahodžića u Tešnju i selu Jevadžije, sklapanje brakova, natalitet, vjerski običaji u našem kraju, ishrana u našim krajevima, školovanje familije Karahodžić, međusobni odnosi komšija, učešće Karahodžića u ratovima XX. stoljeća*, ovu knjigu čini iznimno dragocjenim izvorom podataka za druge istraživače u širem, etnološkom, etičkom i rodoslovno-onomastičkom smislu i značenju.

KAO U NUHOVOJ LAĐI

Knjiga publicističkih radova *Na tragovima tešanjske prošlosti*, čiji je autor istaknuti građanin Tešnja Alija Galijašević (izdavač: Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2003.), dio je onoga svijeta i svjetla o kojem u svojoj knjizi *Svjetlosti kasabe* piše i sjajni pjesnik i predani tešanjski kulturni poslenik Amir Brka. Riječ je o dijelu istoga nijjeta i znaka koji hoće pronijeti svjetlo i na svome putu ostaviti razgovijetan trag. Koji hoće biti jasan za dolazeće oči.

Ako smo prethodno razumjeli kako i koliko je mračna dubina iz koje smo se dizali, ako smo shvatili kako je uska staza i duga putanja kojom smo stigli u ovaj tren, imamo sve razloge za poradovati se. Jer, uistinu, odsustvo slike o prijeđenom putu najkrupnijim je uzrokom svekolikog tragičnog bosanskog usuda. Bosna i Bosanci, a Bošnjaci posebice, uvijek su se radije ucrtavali u tuđu sliku, podržavajući tako i nezdravu ambiciju i zamisao njezinih autora - prema kojoj su u toj slici jednoga dana trebali nestati, kao u močvari. Ili, kao slikar u pejzažu koji je sam poželio naslikati.

Razvijajući izdavačku djelatnost u Centru za kulturu i obrazovanje Tešanj, Amir Brka je upalio svjetlo svijesti i savjesti ne samo u svojim sugrađanima. Njegov rad se postvaruje kao djelatan impuls pozitivne energije koji, doživljavajući njegovu stvarnosnu vrijednost, slijede mnogi. Čak i kad ne razmišljaju o njegovome porijeklu, o mjestu prvoga bljeska. Činjenica o postvarivanju tog impulsa u samome Tešnju eklatantna je potvrda njegove nepatvorene, neodoljive vrijednosti i potencije koju pronosi.

No, osim svega, Alija Galijašević je po svojoj prirodi, obrazovanju, znanju, zvanju, uvjerenju i angažiranju - čovjek koji dovršava svoje poslove. Okupljajući svoje publicističke radove u knjigu obima 350 strana, on prezentira značajne podatke o životu u svome okruženju i gradu Tešanj, a o sebi upotpunjava sliku o kojoj njegovi sugrađani već puno znaju. Ovo je Galijaševićeva peta knjiga po redu izdavanja. Ova knjiga uistinu razmiče prostor oko njegove djelatne pojave, a energetske silnice i projekcije smislova i značenja Galijaševićevog angažiranja umnožava i čini očiglednim dijelom kontinuiteta njegovoga prisustva, pregnuća i interesiranja, životnoga profila i postignuća. Čini ga neupitnim i bitnim akterom života sredine o kojoj piše i vremena koje opservira.

Galijaševićeva publicistika u svakom pojedinačnom radu više je od teksta pisanog radi objavljivanja u medijima. Sam Galijašević kaže: *U fokusu moje pažnje bili su zanatstvo i zanatlije, trgovci i ekonomske prilike, bankarstvo kroz povijest - dakle i njegove preteče, ljudi i događanja, značajne ličnosti i porodice koje su sveukupnom bitisanju i razvoju na ovim prostorima dale svoj pečat. Dakle u najvećoj mjeri riječ je o historijatu materijalnog razvoja, ali i duhovnoj strani života.*

Uistinu, ljudska i stručna motiviranost Galijaševićevog publicističkog rada i bilježenja, historiografska uspravljenost, kao i na dostupnu arhivsku i biblio-tečku građu naslonjenost, Galijaševićeve tekstove čini značajnijim vidom svjedočenja ne samo o sebi i svome prisustvu već - *sui generis* - o cjelini društvenoga mehanizma života i odnosa koji taj ustroj čine, o prominuću događaja koji ga u glavnim crtama karakteriziraju.

Galijaševićeva stručna upućenost, prirodna istinoljubivost, neupitno ljudsko iskustvo, kontinuiran rad i stvarna ljudska zrelost, njegova odanost mogućnostima bilježenja u najrazličitijim aspektima - čine se neprijepornim kriterijima koji ne dopuštaju da ispod njegovoga pera izađe i riječ bez pokrića. Naprosto, ova knjiga ne donosi ni jedan tekst u kojem za glavni motiv Galija-

šević nije mjerodavan u zapažanju, promatranju pojave, razumijevanju i ocjenjivanju iste. *Spiritus movens* - duh pokretač za pisanje u ovome čovjeku nisu njegove životne tajne, već činjenice o kojima i drugi - povijesna građa i ljudi, suvremenici - imaju pouzdano pamćenje.

Galijašević je, dakle, od onih, u svakom slučaju rjeđih ljudskih pojava, kojima je više stalo ako mogu potvrditi zajednički smisao, nego li dati dokaze o postojanju sopstvenog uvjerenja, viđenja i različitosti ličnog doživljaja zbivanja i stvarnosti. Smatramo to vrijednom ljudskom i spisateljskom osobinom, te pouzdanim garantom kvaliteta i u širem smislu validnosti ovih tekstova.

Nasreću, kao i uvijek kad je riječ o činjenicama, ne igrajući se riječima ustanovit ćemo blistavo jedinstvo riječi i djela prema kojima je Alija Galijašević Tešanj, i obrnuto. Pri tome, nije jednostavno razaznati ko je kome dužnik: jer ljubav je davanje. Žalosno je, ako se želimo odmaknuti od kategorije tragičnog ovim eufemizmom, što će to uvijek i svuda tako biti i ostati. Jer drugačije nije moguće. Jer, odista, samo tako *jeste*. Kao što već jeste i po sebi katarzična *žrtva*.

Tek, jedan drugi čovjek s istom opcijom u cijelosti: Amir Brka i izdavačka djelatnost koju podržava/održava Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, Galijaševiću i Tešnju nude priliku u kojoj se mogu postvariti u svojoj najboljoj projekciji. Zato, na sasvim sličan način trebamo i jedino možemo uočiti i imanentnu zakonomjernost razvijanja izdavačke djelatnosti posljednjih godina u Tešnju.

U samom biću Galijaševićeve, tešanjske, izdavačke i spisateljske pojave, sjajna je stvar što se ni Galijašević ni Brka zbog *suštine previše ne iritiraju*. Oni, naprosto, nisu sitne duše i njihovo shvatanje suštine ima drugačiji, viši smisao. Oni nisu ni umišljeni u času kad je tako očito da s distance vide stvari, ljude i događaje kojima mogu *uzeti mjeru*. I oni to ne čine, već im daju prostor kako bi se sami rekli. Oni, uistinu, jesu produkt Tešnja kao kulturne sredine, a ne *čaršije*, kako se Tešanj voli doživlja-

vati i zvati smatrajući u svojoj samoljubivoj optici *čaršiju* vrhunaravnim autoritetom i kriterijumom *svega*. Stvarnost pojave je takva da samo Amir Brka i Alija Galijašević mogu napraviti i *žešće* stvari od onih koje *rado pravi čaršija*. Ali ne, oni daju priliku i čaršiji da bude nešto više i bolje od sebe. I *čaršija* postaje GRAD. A GRAD je SVIJET u panoptikumu *čaršije*.

Dakle, u galimatijasu svekolikog mraka i sjaja vidimo zakovitlani *sjajni mrak*. Iza riječi čaršija vidimo riječ *palanka* kao čaršijski usud. Iznad svega toga: *Filosofiju palanke*, onako kako je vidi i ispisuje Radomir Konstantinović. Dakle, Brka i Galijašević koji su probili nivo tragi-komičnog čaršijskog usuda, su na potezu i vuku pravu figuru. Oni su odlučili. I oni to odgovorno, ljudski kreativno, stvaralački, inventivno čine. Naime, zahvaljujući njihovim pojavama, moja malenkost je i u sebi pomjerila kardinalno mjesto ponavljanja pogrešaka. Bili su krivi oni koji su odlučivali. O. K. Ali sada su krivi oni koji odlučuju. Jer od njih zavisi. Ako ne mogu shvatiti, isti su kao i oni koji su odlučivali ranije. I gori su, jer imali su priliku vidjeti kako se prave pogreške. Mogli su shvatiti kako je moguće otići naprijed. A nisu. No, shvatili ili ne, pouzdano: i čaršija ima svoje trajanje, kao i sve druge stvari s kojima nužno imamo posla i poteškoća. A onda kada voda dođe do grla i đeriz do nosa, ipak, izgube svaku snagu, jer život ne podnosi limite.

Naravno, kad život odlučuje svojom snagom, odluči valjano. Nepogrešivo. Izgleda kako je i u bosanskom vilajetu, u bosanskoj čaršiji i bošnjačkome duhu došao taj čas. Na starom tornju kucnuo je sahat. Svima je jasno, pa i nama mora biti.

U publicističkim radovima, svome sjećanju i mišljenju, Alija Galijašević konstruira, dekonstruira i rekosntruira jedan svijet, vrijeme i njegov usud čiju sliku nije moguće tek pamtiti. Nije moguće, jer pamćenje je oskudan i nepouzdan aspekt i mogućnost čuvanja slike, stvarnosti i sna. I za san je potrebno, ili barem dobro: znati šta se događalo prethodnoga dana, šta se jelo i pilo za večeru, u kakvom se raspoloženju otišlo u postelju, tre-

balo bi imati u vidu nešto o ležaju, njegovom položaju i udobnosti, stranama svijeta i meteorološkim prilikama, kao i to s kakvim iščekivanjem i obavezama prema slijedećem danu se tonulo u san, e da bi u optici prisjećanja i razumijevanja snohvatice barem nešto funkcioniralo normalno i kako valja.

Zato je razumno uočiti pažljivu organizaciju knjige i tekstova okupljenih u cjelinama koje knjigu čine: *Politika i društvo*; *Privređivanje*; *Obrazovanje i kultura*; *Ratne teme*; *Ličnosti i porodice*; *Sjećanja*; *Knjige*; *Sport*. Ovih devet cjelina u knjizi odgovaraju na brojna pitanja, a, obasjavajući se međusobno, tekstovi i cjeline se misaono i faktografski prožimaju i podupiru i čine održivijim, da bi kao cjelina uistinu širili moćno svjetlo u prostoru i vremenu štedro ga čuvajući i prenoseći do čitatelja.

U *galiji* njegovoga uma smjestilo se sve što čini Tešanj. Kao u Nuhovoj lađi. U duši i očima Aliji Galijaševiću Tešanj je avlija nad kojom kao najbolji domaćin namire svaku promjenu, bdi i promišlja, uočava i bilježi događaje, sluti im i otčitava značenja.

Alija Galijašević je odani tešanjski hroničar plemenitoga kova. Vertikala njegovoga pamćenja usporediva je samo sa Starim gradom Tešanj. Galijaševićeva visoko moralna, dobra ljudska priroda raduje se svemu što Tešanj jeste, dobroti posebice. Njegovo prisustvo ljudska je strijepnja nad dobrim i dragim, nad rođenim. Njegovi prigovori imaju smisao podržavanja Dobrote. Sve njegove radosti su sreća za Tešanj. Njegovi tekstovi i knjige u konačnom ishodištu imaju i svoju antropološku vrijednost, jer iz njih vidimo kako nas je oblikovao nemilosrdni život i kako su male mogućnosti i snage kojima nastojimo utjecati na moćne tokove, ali i kako možemo kad uistinu hoćemo.

Oslanjajući se na prošlost i historiografsku građu, pažljivo analizirajući činjenice koje tvore sadašnjost i uočavajući njihovu energetsku projekciju i utjecaje, Galijašević anticipira našu i budućnost onih koji će doći. Iščitavanje njegovih tekstova uistinu može poslužiti i razumijevanju i projiciranju budućnosti. U

stvari, nikako ne bi bilo dobro u pokušaju promišljanja budućnosti Tešnja zanemariti pismena i listine Alije Galijaševića.

U svakom pojedinačnom slučaju, tekstovi Alije Galijaševića su cjelovite informacije. Galijašević je dobro obaviješten autor, a njegovo poznavanje političkog i ekonomskog sistema, zakonske regulative, stvarnosti političkih i ekonomskih odnosa, događaja, planova i rezultata, medija i novinarstva - omogućuje mu da u oblikovanju tekstova bude iznimno precizan. To napise i knjigu u cjelini čini dragocjenijim, a minulo vrijeme za buduće oči razgovijetnijim. Npr, nesrazmjeran je i nasilan institucionalizirani politički utjecaj u životu i razvoju grada Tešanj do nivoa na kojem je očigledno da ideološki oktroirane političke projekcije isključuju ljudska prava, slobode i demokratske procese, a život građana izložen utjecaju centara otuđene političke moći i voluntarizmu skorojevića pretvaraju u moru. (Dovođenje kadrova sa strane i nametanje kadrovskih rješenja, u tekstu *Ko nam kroji kapu ili Tešanjski usud*).

Galijaševićeva dosljedna, konzistentna istinoljubivost čini da njegovi članci, osvrti, analize, izvještaji, interviewi... - neprekidno varniče svojom suprotstavljenošću voluntarizmu i improvizacijama, nepravdama, neistinama, zloupotrebama, a s očitom namjerom da - podastirući dokaze - *isprave krivu drinu* života koji je izložen nebrojenim proizvoljnostima pojedinaca i nasrtajima na *stvarnu sliku*. Ovo svojstvo tekstova obuhvaćenih knjigom uveliko opravdava i Galijaševićevo pisanje istih i čitateljsko bavljenje njima. No, to znači i da je Galijašević kritički uklon stvaran i uistinu kognitivno i humanistički zasnovan, a njegovo bavljenje djelatno. Ta očigledna činjenica u istoj mjeri dimenzija je njegovih tekstova pojedinačno i knjige u cijelosti. Alija Galijašević je čovjek visokih ideala.

Neprijeporno, iza ove knjige je pedant i stvaran znalac i poznavalac materije kojom se bavi u svojim tekstovima, uže i specijalistički isto kao i u nivou globalne slike. To je okolnost koja mu omogućuje pravilno odmjeravanje vrijednosti, balan-

siranje i istrajavanje u sopstvenom viđenju do zaključnog stava. U svojim tekstovima i knjizi Galijašević opstaje kao čovjek kojemu ne možemo ne dati za pravo. Njegovi stavovi su razložno zasnovani, a zaključci vispreno, mudro i odmjereno izvedeni, nedvosmisleno argumentirani i provjerljivi. Potom, njegovi tekstovi su motivirani i angažirani na način da i čitatelje pokreću, upućuju i opredjeljuju, svrstavaju.

Ustvari, autor je čovjek neusporedivo značajnog obrazovanja, znanja i iskustva, te lijepog spisateljskog nadahnuća i umijeća. Svoje tekstove ispisuje s istim refleksom svijesti da obavlja potreban posao, baš kao kad se obraća na javnom skupu, rukovodi poduzećem, vodi radni sastanak, podnosi izvještaj... Njegovo pisanje je oblik ispoljavanja i djelanja po ličnom izboru, a tako i primjereno po snazi uvjerenja da je to vid pomijeranja stvarnosti i života u željenom smjeru. A željeni smjer je progres u svakom vidu i slučaju, neupitna ljudskost, civilizacijski san o vladavini ljudskih prava i građanskom društvu.

Tako razumijevan autor, njegovi tekstovi i knjiga veoma su poželjni i dobro došli. Gledajući kako se u globalnoj slici urušavaju civilizacijski uzori, kako banalnom i utilitarnom politikom poništavaju sami sebe, vidimo Galijaševića i njegovu knjigu kao ostrvo koje izranja u burnom moru, tek da bi bilo oslonac Pravdi i slabima. Alija Galijašević slijedi svoj unutarnji glas: Čovjek mora civilizaciji reći sve što zna. Za ono što se zna mora doći čas značenja i smisla, ispunjenja, jer samo to usprkos svemu ima pouzdan put i izglede koje podržava Njegova Svekolika Dobrota.

Dakle, Alija Galijašević je čovjek koji se do sada sa životom suočio u svim opcijama. Njegovo znanje i stvarnost iskustva tog suočavanja su značajniji od mogućnosti našeg poimanja. To je prostor u kojem za njega više nema nikakvog smisla previđati stvari. On se u sebi nosio sa svim nedoumicama do posljednjeg časa, jer je ljudski i roditeljski mislio kako ne smije izreći ni jednu pogrešnu riječ ili ocjenu. Njegov najintimniji odnos pre-

ma Tešnju je baš takav: roditeljski. A takav odnos nameće visoku, najveću odgovornost. Sve što kaže mora biti tačno, bilo da osporava ili podržava, kritikuje ili hvali.

Iz takvoga odnosa nastali su znalački napisani, analitički zasnovani i vrlo suspregnuti, te zato i vrlo vrijedni, mjestimice esejizirani tekstovi o prostoru i vremenu, ljudima i događajima, životu. Cijeloga dosadašnjeg vijeka Galijašević je brižljivo pratio, bilježio, prikupljao građu, konzultirao arhiv i biblioteku. Zato iza ovih tekstova ne možemo ni nazrijeti, nerijetko: sasvim uobičajene i podrazumijevajuće teze, koje bi htjele autora učiniti značajnijim i od tekstova i od predmeta njegovoga bavljenja. Taj sklad i sraslost u nijjetu, autorovom ljudskom poštenju, sadržaju i formi - ove tekstove i ovu knjigu čine trajno održivim izvorom dragocjenih informacija, nad kojima bdi brižni domaćin Alija Galijašević kao nad sopstvenim domaćinstvom, kućom, okućnicom i avlijom.

U stvari, u nekim drugim, ranijim vremenima, u principu, ovakve knjige pisale su grupe autora. Želeći ih učiniti reprezentativnim u svakom pogledu od mikromiljea u kojem nastaju do globalne slike. Ideologizirano okruženje imenovalo je brojne konsultante, formiralo glomazne savjete i redakcije, a koji svi zajedno rade prema uputstvima i pod paskom institucija politike i vlasti. Uvijek iznova i na različitim nivoima, prema najrazličitijim preporukama i sugestijama, tekstovi su sve dalje i više dotjerivani, a tako uopćavani i lakirani do trenutka kada su prestajali ličiti na sebe, kada su gubili svaku vezu s porivom njihovoga nastajanja, s vremenom, stvarnošću i ljudima, kada su postajali sve, ali konkretni ne. Na sreću, ta vremena su prošla, pa će čitatelji Galijaševićevih tekstova i knjiga moći jasno razaznati prostor i milje koji im oblikuju san i javu.

Nastajući u neposrednom srazu sa životom, autorovim znanjem i životnim iskustvom, ovi tekstovi čuvaju patinu i odražavaju dah vremena, snagu smisla i dragocjeni životni impuls s kojim se trajalo i opstajalo. Potom, vjerodostojno zasnovana i

informativna kako jeste, ova knjiga je zanimljivo štivo za svaku životnu dob. Ovoj knjizi imamo se smisla obraćati i ako nismo iz tešanjske čaršije, jer je referencijalno suočena s paradigmatičnim pitanjima koja ne mogu izbjeći ni jedna sredina i ni jedan autor koji drže do sebe, do svoga ljudskog poštenja.

(Objavljeno u Galijaševićevoj knjizi, str. 337-343.)

IZDAVAŠTVO S REZONOM

U kulturnom miljeu koji čini Bosnu i Hercegovinu u posljednjih desetak godina posebno su ekspandirali mediji i izdavačka djelatnost. Stotine i stotine radio-televizijskih i izdavačkih kuća, i puno veći broj preduzimljivih ljudi koji su pomislili da na taj način osvajaju životni prostor, pronalaze sebe i stvaraju svojim ambicijama primjerenu priliku. Političko insistiranje na artikulaciji nacionalnih interesa u svim oblastima života tome je pridonosilo i djelovalo je podsticajno, mada je politika, najčešće multiplicirajući jednu/istu sliku, tek pokušavala da se projektuje u kulturi. To se događalo, jer je *neprogramirana kultura* bila *nepokriven*, slobodan prostor u kojemu se i mediji i izdavaštvo *dogáđaju* s elementima naglašene stihijnosti.

Veliki, od ranije poznati izdavači, tokom i poslije rata došli su u poziciju da zamru. Koliko zbog svoje etabliranosti, i tako samodovoljnosti, toliko zbog rušenja/nepostojanja društvene infrastrukture iz koje bi posredstvom svojih *hifa* ne samo crpjeli potrebna sredstva, nego i projektovali odgovarajuće utjecaje u smjeru artikuliranja i oktroiranja njima dragih/bliskih vrijednosnih sistema. Oni nisu pravovremeno *shvatili* i *vidjeli* svoju mogućnost prestrojavanja. Opterećeni *režijom,* kadrovima koji *čekaju* i glomaznom unutrašnjom organizacijom, zapostavljeni sistemski, skinuti s budžetskih jasala i ignorirani politički kao struktura prethodnog sistema, dovedeni su do prosjačkog štapa.

Novi izdavači, često sa sredstvima nejasnog porijekla, ali s nedvosmislenim namjerama da budu oslonac tekućoj politici kako bi se i sami mogli osloniti na politiku, arogantno su gurali megalomanske izdavačke projekte, krenuli na sajmove, preu-

zeli izdavanje udžbenika, koristili političku infrastrukturu vladajuće stranke kao prodajnu mrežu i tako definitivno dokinuli svaku mogućnost sistemskog i uistinu osmišljenog razvijanja izdavačke djelatnosti.

Formalno i pravno oslobođene mogućnosti registriranja izdavačkih kuća, tehnološki progres u pripremi i realizaciji štampe, tj. napuštanje klasičnih štamparskih zanata: tipografije, slovoslagača, cinkografije itd. za račun prelaska na tzv. *stono izdavaštvo* - učinili su čudo: u malim mjestima pojavilo se po desetpetnaest i više štamparija! Napravljene su kablovske televizije, a onda nabavljeni linkovi, radio i televizijski odašiljači, Zemlja je uključena u internet i globalnu satelitsku mrežu... Naprosto, izgubljena je predstava o mnogim stvarima.

No, u najdobronamjernijem pokušaju sagledavanja, sve to osim što je dragocjeno kao mogućnost, uistinu, donijelo je malo dobroga. Češće se to pokazalo kontraproduktivnim, jer služilo je svemu i svačemu i više koristilo preduzimljivim nego dobrim, više dušmanima nego prijateljima, a najmanje kulturi Zemlje u kojoj se događa. U stvari, pokazalo se po ko zna koji put da su kultura i politika opcije suprotstavljene do međusobnog isključivanja. Tj. politika može podržavati određenu kulturnu projekciju, ali je ne može razvijati ako ista nema svoj *raison d'être*. Jer impuls kulturnog razvoja *zakonomjeran je u svome biću* u kojem opstaje i iz kojeg emanira. Naravno, politika može to što najčešće i čini: gurati svoje vizije kulturnih projekata koji nikad ne mogu biti nešto drugo sem nakaze i svojevrsni mutanti. Odnosno, politika će se uvijek suprotstavljati projektima koji imaju stvarnu kulturnu sadržinu, prije svega zato što *političko* svode na adekvatnu mjeru.

Najmanje ovoliki i ovakav uvod čini se uistinu potrebnim i neizbježnim, kao prilaz, ako želimo pomenuti pojavu izdavaštva u Centru za kulturu i obrazovanje Tešanj, a koja je u posljednje dvije do tri godine, i to u više navrata, kvalificirana kao *čudo*. Ovo je i najbolje mjesto na kojem možemo reći da tu nema

nikakvog čuda. Nema, jer tu je čovjek, profesor književnosti i izvanredni književnik Amir Brka. Da se cijela stvar dogodila bez njega i sama od sebe, ili sama po sebi, uistinu, bilo bi to čudo nad čudima. Ali, čuda se ne događaju, možemo biti sigurni. Posebice, ako znamo šta je *mudžiza*. Prihvatanje čuda i u figurativnom smislu tek je nerazumijevanje pojave, odnosno zapostavljanje stvarnog sadržaja.

Zakonomjerno rečenom u prilazu prednjoj konstataciji o izdavaštvu, u postojećem izdavačkom miljeu svaki pjesnik može objaviti knjigu ako ima novaca, odnosno ako je dovoljno preduzimljiv, pa, kao takav, i sposoban prodati dio tiraža kojim će podmiriti štamparske troškove. Pjesnici i prozaisti to čine, shvatili su svoju *jedinu* priliku. Prijatelji iz branše pišu recenzije, Ministarstvo obrazovanja, kulture i sporta/športa FBiH knjige oslobađa poreza, a knjige se pojavljuju po pristupačnoj i popularnoj cijeni, najčešće kao broširana izdanja koja se rasipaju nakon nekoliko otvaranja... Tako još jedanput, *naprijed prolaze preduzimljivi umjesto darovitih i kvalitetnih*. Tome pogoduje i ide na ruku stanje u književnoj kritici kojoj će dobrim dijelom trebati i malo više vremena da shvati šta se ovdje s književnošću dogodilo u proteklih deset godina, te da podesi svoje instrumente, kriterije i mjerila...

No, u izdanju Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, pojavljuju se *drugačije* knjige. Pojavljuju se knjige iza kojih je jasna aureola izdavačko-uredničkog utjecaja i odabira, za koju nismo znali da tako jasno svijetli, jer smo u posljednjih desetak godina i zaboravili da postoji neprijeporna stvarnost književnog posla! *Takvo* ozračje širile su renomirane izdavačke kuće kao *Svjetlost*, *Masleša*, *Univerzal*, *Glas*, *Prva književna komuna*..., jer iza njih stajali su dugogodišnji studiozno i radom glomaznih redakcija i institucija realizirani projekti: *Kulturno nasljeđe, Logos, Esejistika i kritika, Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u 50 knjiga, Mala biblioteka Alfa - bibliofilska izdanja* itd.

Tako i poimamo da priča o *izdavačkom čudu u Tešnju* i tešanjskom *Centru za kulturu i obrazovanje* nema osnova. To *čudo* je, dakle, Amir Brka, profesor i pjesnik koji zna šta radi. Naime, postoje izdavači koji su u razdoblju od 1996. do 2001. godine objavili veći broj knjiga nego Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj, ali, nisu nazvani *čudom*. Ipak, dakle, čemu je riječ?.

Riječ je o tome, da izdavačka djelatnost zasnovana na način i shvatanju Amira Brke ima svoj puni smisao i opravdanje, svoj *raison d'être*. Tešanjski Centar za kulturu i obrazovanje nije samo mjesto gdje se može objaviti nova pjesnička ili esejistička knjiga. To je mjesto gdje radi i djeluje čovjek koji ima predstavu o kulturnim i kulturološkim potrebama koje su artikulirane emitiranjem zakonomjernih silnica bh. kulturnog miljea, prostora i vremena. Riječ je o čovjeku koji zna za potrebu i vrijednost obasjavanja prijeđenoga puta i koji zna da takvu svjetlost može *iznjedriti* i čuvati samo knjiga.

Dakle, izdavačka djelatnost Centra za kulturu i obrazovanje Tešanj, izdavačaka i uredničko/uređivačka politika Amira Brke, koji je uz sve i direktor pomenutog Centra, u posljednjih pet godina, realno: jedino su mjesto u BiH gdje i na kojem se konzistentno promišlja aktuelni trenutak kulture kao detalj *jedine opće historije čovječanstva* i mikroprojektiranog kulturološkog smisla koji je vijekovima proizvodio kulturnocivilizacijski amalgam na raskršću svijetova koji zovemo Bosna i Hercegovina. Riječ je o tome da je *tešanjsko izdavačko čudo* instanca koja ima svijest o suštini i njoj zakonomjernoj sadržini koja isijava adekvatnu energetsku vrijednost kao ozračje.

Ako je naprijed rečeno prihvatljivo kao razumno, da ne kažemo: kao jasno, precizno i tačno promišljanje ove pojave, na šta pretendujemo, onda je, iako spasonosno, za nas istodobno i zastrašujuće što je to tako. Jer, eto, u jednoj zemlji kakva je BiH, a koja prvenstveno i bjelodano ima kulturnu sadržinu: *Knjiga je spala na dva slova!* Ako je riječ o inicijalima, onda je to i poče-

tak abecede: *A. B.* Ima, dakle, još puno posla. Hvala Bogu. No, šalu na stranu. Shvatimo da je naš položaj uistinu težak, ali da upravo iz istih razloga nije beznadežan. Zakonomjerno naprijed rečenom je i to da su na isti način na koji je Centar za kulturu i obrazovanje Tešanj na čelu sa Amirom Brkom prepoznao tačno određena djela i autori: prepoznali svoga Izdavača. Dakle, u pitanju je stvarna i neupitna kulturna pojava i sadržina.

Dobro je što pomenutu kulturnu sadržinu čini više od 60 knjiga objavljenih u vremenu od 1996. do 2002. godine. Dobro je uočiti da knjige objavljene u tešanjskom Centru za kulturu i obrazovanje, slijedeći kulturnu potrebu prostora i bića ove zemlje, bitno niveliraju njezinu kulturnu klimu i situaciju. Dobro je shvatiti da su podjednako značajne knjige naučno zasnovanih književnokritičkih tekstova Envera Kazaza, Fahrudina Rizvanbegovića, Muhidina Džanke, Hamida Begića, Željka Škuljevića, Vedada Spahića, Nihada Agića, Nedžada Ibrahimovića; pjesničke knjige Amira Brke, Seada Mahmutefendića, Arasa Borića, Kemala Mahmutefendića, Franje Bratića, Amira Talića, Ivice Budulice Strikana, Daliborke Brković, Admirala Mahića; knjige proze, putopisnih i dramskih tekstova Rešada Kadića, Zilhada Ključanina, Nedžada Ibrišimovića, Ibrahima Kajana, Hasana Džafića, Jasne Šamić; monografske knjige Rifata Kantića, Vojislava Vujanovića, Gradimira Gojera, Alije Galijaševića, Mustafe Deljkića; posebna izdanja Mehmeda Mehe Bajraktarevića, Amira Brke (Abdurahman Mešić, Ademaga Mešić, Rudolf Zaplata, Hamzalija Ajanović), Husnije Kamberovića, Esada Zgodića itd, do prijevoda poezije rumunjskog pjesnika Dumitrua M. Iona i sjajnog poljskog pjesnika i slaviste Juliana Kornahausera, te stripa: Miralem Brkić & Izudin Kruško...

Nedvosmisleno je jasno da su tešanjski Centar za kulturu i obrazovanje i njegov prvi čovjek *imali sluha*, tj. znali šta objaviti, čime su bitno utjecali na sliku kulturne situacije u BiH, odnosno postali njezini najozbiljniji, neprijeporni kulturnohis-

torijski akteri. Postali su bitni u ukupnoj slici, ne zbog novaca kojima raspolažu, jer ih nemaju, ne zbog luksuzno opremljenih knjiga znamenitih autora i institucija, jer su knjige, mada likovno i tehnički s ukusom odmjerene, u suštini tehnički vrlo skromno opremljene, već zbog njihove sadržine kojoj ne postoji zamjena.

A, kao što rekosmo: kulturni djelatnici s prostora šireg od onog koji imenujemo kao Federacija BiH - prepoznali su *svoga* Izdavača. Shvatimo da su to ljudi koji znaju cijeniti stvarnu priliku, nasuprot *još živim* renomiranim izdavačkim imenima koja tavore i koja nisu u stanju nositi ni same sebe.

U stvari, to je onaj isti znak koji će pažljivi promatrači i istraživači decenijama, ako ne i stoljećima nakon nas, nepogrešivo prepoznavati kao *Brkinu žrtvu*, kao svojevrstan zajednički vakuf Izdavača i autora, kao tragični usud koji nas je pratio i koji je tešanjski Centar za kulturu i obrazovanje, na čelu sa Amirom Brkom, znao savladati. U svakom slučaju, i pojava i sadržina više znače u historijskoj negoli u konkretnoj i aktuelnoj projekciji, što ni najmanje nije neobično ni utješno. To je usud svega što može stati pod najmanji zajednički imenitelj *kultura*. Ko je to još mogao shvatiti sam sebe...? Pomislimo, barem, da to ni nama nije dato.

(Objavljeno u časopisu Stav, *Tuzla, II/2003, 2, 116-119.)*

O KONČINI

Sve u svemu, ova knjiga, kao i milje čiji je proizvod, samo želi biti dijelom kontinuiteta pozitivne energije kojom smo opstajali u prostoru i vremenu. Pozitivan predznak trebao bi, naime, biti njezin osnovni sadržaj i, svakako, više znak nego sadržaj. Jer riječ je o ovom trenutku - kojem i ne može biti više dato. Ona je, dakle, samo ishod djelovanja pozitivnog predznaka koji su imali ljudi i njihovo djelo na dugom putu do u ovaj čas. Ona je njihovo djelo koje bi bilo sramno iznevjeriti radeći hrđavo. Činjenica da se često radi drugačije i s negativnim predznakom jasno je suprotstavljena ovoj knjizi, njezinom naumu i pojavljivanju.

Znalci će, jer razumiju, imati u vidu kako su rijetke pojave koje konzistentno, po unutrašnjoj potrebi svoga bića, djeluju na strani Dobra i za opću dobrobit. Uporno. Čak i za dobrobit svojim dušmanima. Njima je jasno (znalcima) kako je sve što se događa moguće samo zato što postoji Dobro koje uvijek pobjeđuje. Čak i kad ga, dobrog i nedužnog, zatiru, jer je na Njegovoj Jedinoj Strani.

U ovoj knjizi često je pominjan jedan čovjek i ono što je uradio, što, inače, uporno i dosljedno čini. A, ipak, ova knjiga nije i ne pristaje biti glorifikacija njegove pojave i djela. Njezin krajnji nijjet i domet je ako se shvati kako se u njoj zrcali i sklapa slika kontinuiteta duhovno djelatnih ljudskih jedinki i njihovoga angažiranja - jer ih je, kao i njihovo djelo u svome djelu, taj čovjek učinio tako očiglednim u nizu koji blješti. I u istoj ravni u kojoj su opstajali i nestajali samo da bi se ostvarili uvjereni kako je to jedini smisao koji mogu imati i kojemu se trebaju dati bez ostataka.

Ni najmanje nije teško pojmiti kako bi izgledalo *sada* da ih takvih nije bilo.

Sada ne bi postojalo.

A čovjek koji to *sada* čini toliko očitim, a njihove pojave jasnim - gorio bi u nekoj drugoj vatri. I moja malenkost, kojoj je velikodušno pružena prilika da to *sada* podupre, barem svojom malom snagom, i sa njima da stane u isti niz.

Tako i blisko tome shvaćen povod ovoj knjizi i njezin sadržaj i smisao - ne mogu biti glorifikacija, pa makar se cijela priča i re/producirala u pojavi i radu jednoga čovjeka koji ne traži ništa osim da radi to što radi i što smo upravo uzeli kao povod i knjizi i ovome slovu u konačnici. Makar i rekli kako je to uistinu, u ovome času najvećim dijelom, ako ne i isključivo njegova zasluga. Pa, nečija zasluga to svakako mora biti.

Ponekad je potrebno puno riječi kako bi se reklo sasvim malo. Ili pojasnilo jasno. Ili uspostavila šutnja kao suglasje.

U tome je, ponekad, i najveće i najznačajnije postignuće.

Nadam se da smo ga postigli.

Vojislav Vujanović

MOZAIK DUHOVNIH PREPLETA TEŠNJA

Koncepcija knjige koju je pjesnik Atif Kujundžić ponudio, bez obzira što na prvi pogled izgleda neuobičajena - postavljajući sebi za okvir ili ucjelovljenje jedan prostorni činilac, zapravo je u dubokom dosluhu sa suvremenim tokovima mišljenja u kojima se prividno razdijeljene stvari dovode u unutarnji korespondentni odnos i time otkrivaju dublje suglasje između raznorodnosti predmeta. Možda bi se to moglo nazvati, ako bismo se priklonili pomodnom terminološkom egzibicionizmu, postmodernim standardom odnosa prema fenomenološkom, ali to za ovu knjigu nije bitno, za nju je bitna činjenica njene okupiranosti tematskom raznorodnošću, ali svedenom u jedno jezgro koje provocira i našu znatiželju i naše intelektualne seizmografe. Pri tom se ne smije izgubiti iz vida ni činjenica da je ova knjiga nastajala u sukcesiji i bez primisli da bi se njeni tekstovi ikada našli na okupu, da su, pri tom, sami tekstovi nastajali i iz intelektualne želje da se pronikne u probleme koji su se nametnuli, ali i iz pijeteta prema onima koji stoje iza tih nametnutih problema. Najzad, svi su ti tekstovi nastali i iz evidentne stvaralačke zažarenosti. Sve je to utjecalo na koncept tekstova koji su izišli iz pera Atifa Kujundžića.

Koji je to koncept?

Prije svega, Atif Kujundžić piše širokom, smislenom frazom, sa vidljivim otklonom od akademskog stereotipa, zasnovanog na naučenom, ali neproživljenom (i nedoživljenom), a, isto tako, sa bitnim otklonom od «nenaučenog», baziranog na egzibicionizmu i kovanju neologizama i genitivnih veza kojima se gradi dimna zavjesa privida, jedne stanovite logoreje koja bi htjela da opscenira i time da sakrije ispraznost govorenja i nerazumijevanja onoga o čemu se govori. Svoj stvaralački čun Atif Kujundžić provlači između ovih scila i haribda očuvavajući i svoj intelektualni integritet i

svoju osobnost koja se ne plaši da se eksponira u svome vidu spontanosti, a ne podilaženja.

Knjiga Atifa Kujundžića govori o intelektualnom Tešnju. To je prva novina. Tešanj kao tema djeluje pomalo zavodnički. On je jedna od najljepših bosanskih varošica kao urbani kompozit, i on ima svoju četvrtu, povijesnu dimenziju. Atif Kujundžić se oslobodio tih zavodničkih komponenata, možda i stoga što i sam živi u jednoj varošici (istina: bez prethodnih atributa). Njega je interesiralo ono po čemu Tešanj biva prepoznatljiv u ovome trenutku, s kojim dijelimo vlastito vrijeme. A osnovna oznaka toga trenutka jeste stvaralački agon koji se u Tešnju očituje i koji se, a to je začuđujuće, promeće u središte naših ukupnih zbivanja. To je onaj fenomen koji se u *zarobljenom umu* naučenog intelektualizma svodi na formulaciju *zar i toga ima tamo?* A zaista ima, i Atif Kujundžić to sa unutarnjim ponosom otkriva.

Šta je to što se može podvesti pod klauzulu - *zar i toga ima tamo?* Najprije, tu je pjesnik Amir Brka čijom smo stvaralačkom eksplozijom svi zatečeni. Tu je još nekoliko pjesnika vezanih za tešanjski *topos*: Ivica Budulica Strikan, Franjo Bratić i Daliborka Brković, slikari Ahmet Hundur, Hasan Mehinović i Osman Morankić (slikar levhi), historiograf Ahmed Aličić, istraživač tešanjske prošlosti Alija Galijašević i Salih Karahodžić, pisac monografije o tešanjskom stablu Karahodža.

Najviše je pažnje posvećeno Amiru Brki, obilju njegovih djela koja su se pojavljivala u stanovitoj sukcesiji i koje je Atif Kujudžić sustavno pratio. Pristupajući Brkinoj poeziji, Atif Kujundžić se uglavnom služi metodom interpretacije, radom na samom tekstu pjesme, rastvarajući sažetost pjesničkog govora u diskurzive eksplikacije, otkrivajući ono što se nalazi u podtekstu spregnutog pjesničkog govora. Ali metodu interpretacije Atif Kujundžić nije se priklonio samim izborom određenih postulata koje ovaj metod sadrži, već iz želje da uspostavi što prisniji kontakt sa samom pjesmom. Zato bismo radije rekli da je ovaj metod *iznuđen* nego što je samo opredjeljenje Kujundžićevo, težnja da iz toga stava izvodi i principe koji bi bili u suglasju s njim (tim stavom). To je, najzad, i

znak privrženosti pjesničkom sloju koji Amir Brka uvodi u bh. pjesništvo i koji se univerzalizira do tog stepena da on postaje prihvatljiv i na širem području. S druge strane - kada osjeti potrebu, Kujundžić slobodno izlazi iz okvira izabrane metode, mijenja svoju poziciju posmatranja i proširuje svoju metodu interpretacije a da se u toj izmjeni ne osjeća zijev, prazan hod, skok koji bi narušio kompoziciju samog njegovog teksta. Jer, to treba apostrofirati, Atif Kujundžić vrlo dobro zna koncipirati svoj tekst, zna mu dati cjelovitu fakturu zbog čega se iščitava u jednom dahu. Ima u tome konceptu i tragova svijesti čovjeka koji je prevashodno pjesnik, čime je, zapravo, predisponiran na razmjer i zbiranje svoga govora koji uvijek ima svoju žarišnu tačku iz koje se širi u tekstualnu mrežu. Tom svojom metodom, koja posjeduje još jedan unutarnji svoj kvalitet - nikad se ne zadržava na istoj ravni svojih postulacija već doživljava izvjesne transformacije, u zavisnosti od strukturalnog kompleksa pojedinih pjesničkih zbirki Amira Brke - dosegao je unutarnju istinu Brkine tvorbe. Ona se ogleda u sljedećem: pjesnički subjekt Brkina djela doživljava brojna iskušenja egzistencijalne tjeskobe koja mu nameće realnost opstojnosti, ali ih on nadilazi svojom demijurškom snagom stvaranja, relativizira ga ili ga, u nekim slučajevima i potire. To svoje saznanje Atif Kujundžić formulira na sljedeći način (mada te svoje spoznaje aplicira na samu ličnost pjesnika): «Tako, Amir Brka postaje demijurg - graditelj stvarnog/svoga svijeta. Pjesnikove riječi postaju sveobuhvatne i čiste kao beskonačnost i prostranstvo neba. On nije sanjar i ne može biti prosjak. On - ima sve.» On nastoji, dakle, na svoj način razumjeti Brkinu pjesmu, bez obzira što ponekad u svoj tekst inkorporira neka opća mjesta, kao recimo: «Brkina pjesnička riječ postala je neprijeporna vrijednost, gotovo meritum svake smislenosti ovoga pjesničkog trenutka i kulturnog prostora, a tako i njegova suština s našim odrazom u ukupnoj slici.» Ali, istovremeno, nalazimo na vrlo lucidne misli koje u sebi sadrže i ocjenu i obrazloženje, kao što je misao: «On zubima zdrave misli i njezine životvorne snage grize supstancu života oblikujući je prema svojoj kreativnoj mjeri u vrijeme koje označava sobom.» Ova rečenica, a takvih

je prilično u tekstovima Atifa Kujundžića, svojom analitičkom razložnošću implicira i vrijednosni sud, a, pri tom, služeći se izvjesnom metaforikom, usložnjava i zgušnjava sam iskaz.

Snagom lucidnog pronicanja u bit Brkina pjesništva odlikuje se i refleksija koja se mora izdvojiti u poseban odeljak:

«Brkina vjera u poeziju takva je, tako velika i snažna da bi ponekad, za račun *jedrenja tijela pjesme*, možda, mogao i zatomiti impuls vlastitog osjećanja snage i jasnoće, a za račun smisla i estetske vrijednosti postupiti samjerljivije, stati ispred riječi od koje puca, umjesto da se rodi plod. Takva mjesta doživljavaju se kao izdvojena u brižljivo građenoj arhitektonici pjesme i knjige i njezinoga dosega.»

U pristupu knjizi tekstova koje je Amir Brka posvetio značajnim ličnostima iz povijesti Tešnja, i koja nosi naziv *Svjetlosti kasabe*, Atif Kujundžić je donekle izmijenio svoju stajnu tačku iz koje je sudio o pjesničkim knjigama Amira Brke. Krećući *iz daljine*, da bi oslikao atmosferu i povijesne virove u kojima živimo zajedno sa Amirom Brkom, Atif Kujundžić sa divljenjem govori o duhovnom, pa i životnom, vertikalizmu koji je on uspio očuvati živeći u jednoj duhovno zakržljaloj palanačkoj sredini, prepunoj surevnjivosti i ljudskih nepodopština, dosljednosti koju je očuvavao i po cijenu bilo kakvih iskušenja. To poklonjenje Brkinom vertikalizmu Kujundžić je iskoristio da bi u razmišljanja o pogubnosti palanačkog duha projicirao i sopstvenu sudbinu, ili, pak, svoje sopstveno iskustvo sa takvom sredinom, sudeći o njoj *iz prve ruke*, čime njegov tekst dobiva na svojoj autentičnosti, ali i na izvjesnoj ekstenziji u kojoj se Brkina knjiga pojavljuje tek kao povod, mada će u drugom dijelu, svojom već ustaljenom metodom interpretacije, propratiti sve tekstove koji su se našli u knjizi *Svjetlosti kasabe*.

Nasuprot ovome tekstu, tekst *Izdavaštvo s rezonom* odlikuje se pregnantnošću i jasnom projekcijom ideje zasnovane na težnji da se, u općoj poplavi megalomanskih težnji za uključivanjem u mrežu radiodifuzije i izdavačke djelatnosti u kojoj se očituju preduzimljivost sa negativnom konotacijom i stihijnost, istakne snažna promišljenost u izdavaštvu Centra za kulturu i obrazovanje u Teš-

nju čijim duhovnim smjernicama upravlja pjesnik Amir Brka, a kojoj je cilj produciranje promptnih vrijednosti bh. kulture čiji se povijesni kontekst već sada može doslutiti.

Jedan od najprisnijih tekstova u ovoj knjizi jeste tekst pod nazivom *Esad Kreso, energija kojom nas je dotaknuo*. To je junak jedanaeste priče romana *Monografija grada* Amira Brke koji je, svojim gospodstvom, kao što je Šeherezada svojim pričama i Aska svojim plesom, pobijedio smrt. U ovome tekstu Atif Kujundžić ponudio nam je portret tog profesora glazbe u Doboju, ocrtavajući ga brižljivo odabranim citatima koji se odnose na njegovo glazbeno djelo, i sve to prožeto kristalnim emocijama ljudskosti.

Posljednji tekst u ovoj knjizi vezan za Amira Brku, naslovljen *Prizemljenje u šovenovo gnijezdo*, možemo prihvatiti kao svojevrsni rezime onoga što je rečeno o ovoj, po svemu, izuzetnoj ličnosti u suvremenim bh. kulturnim tokovima, a čiji je *radni kabinet* lociran u maloj, primitivnoj, provincijskoj sredini koja ne samo da nema sluha za ono što Amir Brka čini i za bh. kulturu i za samu tu sredinu nego je, u priličnoj mjeri, neprijateljski raspoložena prema njemu. Ima u ovom tekstu i nekih pasaža koji se ponavljaju, apodiktičnih stavova koji Amiru Brki uglavnom nisu potrebni, kao i onoga što predstavlja izvjesni manir kritičkog postupka Atifa Kujundžića: izvođenje eminentno duhovne problematike na ravan vulgarnog političkog svakodnevlja. Recimo i to da je ovaj esej bio potaknut posljednjom knjigom Amira Brke, raspravom *Teatar u tešanjskom teatru*, što je Kujundžiću poslužilo da u svoj tekst inkorporira i određene eksplikacije o Brehtovom epskom teatru i svojevremenoj izvedbi predstave *Brutov nož* u tuzlanskom Narodnom pozorištu koje stoje u vrlo uslovnom odnosu sa problematikom vezanom za duhovnu ličnost Amira Brke.

Kada Atif Kujundžić gradi svoje kritičke zapise i o drugim pjesnicima - on svome rukopisu postavlja osnovni, duboko ljudski zahtjev: suditi o pjesniku i njegovu djelu iz ključa prisnosti i pijeteta. Ne znači to popuštanje u kriteriju već duboko uvažavanje samog pjesnikovanja kao čina, pjesnika kao činitelja i poezije kao ishodišta. I tako bi, vjerovatno, Atif Kujundžić pisao ma ko to bio.

Jer to je, zapravo, put kojim on prilazi pjesmi, i tvoraštvu uopće, i, istovremeno, to je podavanje sebe tom putu, očitovanje sebe subjektom koji posjeduje svoje unutanje, ljudske osobine kojih se ne može odreći. A one bi se mogle svesti na sljedeće: Atif Kujundžić nosi u sebi neko čudo plemenitosti koje se ugrađuje u sve prostore u kojima sebe očituje kao subjekta, takvog ga prepoznajemo u svim vidovima stvaralaštva kojima posvećuje svoj duhovni angažman. To je duh prirodnosti, bliskosti i dobrote. Sa takvom osobnom poputbinom Atif Kujundžić kreće na svoj put traganja za vrijednostima koje stvaraju njegovi saputnici i sapatnici po peru.

Međutim, u metodološkom pogledu, Atif Kujundžić drugačiji je kada pristupa ostalim pjesnicima tešanjskoga kruga: ne služi se više metodom interpretacije već primjenjuje svojevrsni fenomenološki pristup sagledavanja ukupne vrijednosti pjesničkog čina razmatrajući, prije svega, značenjski sloj pjesme, ekstrahirajući ga u posebnu cjelinu svojih opservacija, kao filozofski supstrat pjesnikova razumijevanja svijeta od čega ovaj i gradi svoj pjesnički svijet. U tim opservacijama on očituje i sopstvene mogućnosti razvijanja misaonih potencija, svoju intelektualnu razigranost, prevodeći svoju kritičku postulaciju u svojevrsni estetički prosede.

Druga karakteristika njegovog kritičkog postupka jeste činjenica da je on uvijek na strani umjetnika i, ako ga treba braniti od nekih suđenja koja su usmjerena prema njemu, Atif Kujundžić će upotrijebiti sve svoje intelektualne moći da ga odbrani od toga. A, što je posebno značajno, on te svoje odbrane izvodi vrlo konzekventno, nalazeći katkad i ona uporišta do kojih intuitivno dolazi. Treba pročitati tekstove o pjesništvu Ivice Budulice Strikana, pa tu relaciju Kujundžićeva kritičkog postupka vidjeti u punoj mjeri. Očito je da se pjesništvo ovog pjesnika odvija u klasičnim formama u kojima se očuvava «neoromantičarski pathos i jesenjinski *spleen*», što, u svome zajedničkom imenitelju, podrazumijeva «anakronizam», da se realizira u ključu koji smo «prepoznali i već negdje odložili i da smo pronašli drugi, drugačiji, u kojem i sami funkcioniramo - *sada*». Da bi odbranio ovakav pjesnikov stvaralački postupak, Atif Kujundžić diže svoj glas protiv *uspostavljene*

sistematizacije, jer se njome uspostavljaju određena *ograničenja*, a ograničenja «predstavljaju najopskurniju moguću optiku za uočavanje i sagledavanje pojava», ta «nerazumna i rigidna ograničenja» suprotstavljaju se «svim mogućim ljudskim slobodama - pravima rađanja i stvaranja - posebice». Kujundžić u svojim nastojanjima postiže mjeru ubjedljivosti, bez obzira da li ćemo je prihvatiti ili odbaciti. I, kada je izveo svoje ekspertize u ime pjesnikovanja, on će utvrditi da «Budulica piše ljubavne pjesme blistave ljepote ili, barem, zavidnom vještinom».

U poeziji Franje Bratića Atif Kujundžić će prepoznati nekoliko elemenata kojima je zajednički imenitelj *usud*, riječ koja se nalazi u naslovu knjige *Usud, hud*. To su, prije svega, *Bosna* i *Pousorje*, zatim gubljenje sopstvene stajne tačke u *hudom* svijetu. Ali je posebnu pažnju posvetio pjesnikovom jeziku: «Riječ je o rafiniranom osjećaju i smislu za leksičko i semantičko značenje svake riječi koja uđe u pjesmu. Bratić pjesme mahom i gradi tako što neumorno i iscrpno obrće, i upliće svaku riječ i što je pojava svake naredne lekseme uistinu - produkt značenja i smisla prethodno ugrađenih riječi. Tako i nastaju Bratićevi samo njemu slični pjesmotvori. Bratić djelatno i hrabro preoblikuje riječ obogaćujući je novim smislom. Tada jasno i nedvosmisleno uočimo njegov pjesnički torzo, osjetimo njegovu zavidnu energiju, odnjegovan smisao i rafinman kojim dolazi do rezultata.»

Razmišljanja o poeziji Daliborke Brković Kujundžić vezuje za čovjekov usud kada se otisne urvinama pjesništva koje se začinje objavljivanjem knjige (dok pišeš poeziju i ostavljaš je u svome skrivenom pretincu, tada još nisi stavio na sebe usudni križ pjesnikovanja) i kojem se ova mlada pjesnikinja više neće moći oprijeti. U tematskom sloju pjesme ove pjesnikinje jeste ljubav, ljubav koju pjesnikinja doživljava kao razbijanje svake iluzije o uzvišenosti ovog osjećanja koje gubi svaku platonsku čistotu i svodi se na - plot.

No, Tešanj nije samo grad pjesnika, on je i grad slikara, grad povjesničara, i Atif Kujundžić ne dozvoljava da bilo koja pojava, kojom se Tešanj manifestira u našem vremenu, prođe mimo njega. Ali, nije to plod samo zainteresiranosti za sve pojavne aspekte Teš-

nja već je i plod Kujundžićeve osobne zainteresiranosti i za druge vidove čovjekovog stvaralačkog eksponiranja, što se očituje i tamo gdje se ne pojavljuje Tešanj kao objekat njegovih opservacija.

Četiri su tešanjska slikara kojima Atif Kujundžić posvećuje pažnju: Ahmet Hundur, Hasan Mehinović, kaligraf Osman Morankić i Sabahudin Kovač. U svome opsežnom tekstu o likovnom djelu Ahmeda Hundura posvetiće pažnju svakom aspektu njegovog stvaranja i potražiti nužne determinante. Crtež je prostor u kojemu se rasplamsavaju Hundurove maštovne moći posvjedočujući njegovo likovno umijeće kojim uspijeva u svoje likovne vizure zarobiti prostore «tešanjskih sokaka, mahala, ulica i zidina Tvrđave». Ipak, u središtu slikarevog interesiranja se nalazi Kudret-voda sa svom svojom mističnošću koju nosi u sebi i u čijoj se zelenkastosivoj bistrini zrcale «lukovi prozora ozidani klesanim kamenom i pendžeri starih tešanjskih kuća. Zidine starih gradnji. Taraba, kapidžika, zvekira. U njoj se ogledaju bijeli, patinom osjenčeni nišani koje voda i nije došla potopiti. Odražava se zelenilo bosanskih krajolika i plavetnilo vječne kupole...» U Hundurovom opusu Kujundžić posebno apostrofira slike sa pehlivanom, zatim slike sa likom konja i čovjeka u čijim se očima zrcali strah, i, najzad, portrete Tešnjaka koji su svojim životima oformljivali i samo lice grada. Svjetlo na Hundurovim slikama, istakao je Atif Kujundžić, dolazi odozgo, iz mističkih sfera, bez obzira da li se radi o umjetnikovu duhu ili nečem drugom, i tu svoju mističnost širi prostorom slike da bi svi elementi prešli iz svoje realnosti u prostor simbolike. Što se, pak, tiče bojenog faktora na Hundurovim slikama, on se očituje u valerima smeđe boje.

Uz ovaj tekst se mora staviti određena primjedba: pisan je sa prezažarenom intonacijom i ugradnjom nekih elemenata s kojima se ne bi smjelo suviše poigravati (pitanje Stvoritelja svijeta) koji slikarsko djelo Ahmeda Hundura i njegovu stvaralačku moć projiciraju na ekran na kojem se on ne može naći i gdje je više prisutan pisac nego objekat njegova pisanja.

Znatno je trezvenije pisan tekst o slikarstvu Hasana Mehinovića, sa osvrtom, uz blage kritičke valere, na njegovu drugu fazu kad

je ušao u samu sliku i iz te pozicije otkrivao njeno stvarno biće, koje se ogleda u dimenzijama «raskošnog dara, kolorističkog obilja i u svakom pogledu zavidnih estetskih postignuća», gdje se boje «nadmeću energetskom snagom valnog polja i kazuju ono što je želio saznati kad je prvi put uzeo kičicu u ruke», i kada je postao «vedri pjesnik boje», otkrio «podudarnost svoga urođenog smisla i potrebe za ljepotom i njegovu jednostavnu ostvarivost u kolorističkom pretakanju i variranju energetskih vrijednosti boje», «osjetio je pouzdanost stvarnosti boje kao svijeta po sebi».

Svoju će pozornost Atif Kujundžić skrenuti i na levhe Osmana Morankića ne ostavljajući ih u prostoru njihove klasične atribucije već ih čvrsto vezujući i za ono što atribuira sliku. Morankićeve levhe nisu samo zapisi ajeta iz Kur'ana već i likovna forma umjetničkog iskaza. Dva su elementa bitna za to *premještanje*: voluminoznost harfova, kako ih realizira Osman Morankić, i svjetlo koje dolazi iz nutrine oslikanog polja. Dobar dio teksta Kujundžić je posvetio samom značenju leksema *lawh* koristeći se leksikonom Nerkeza Smajlagića, koje je više aplikativno nego do kraja domišljeno. Ali je značajno za auditorijum kojem je tekst bio namijenjen.

Esej o slikarstvu Sabahudina Kovača može se posmatrati na dva dosta distingvirana plana: na planu koji bi se mogao uslovno nazvati - dijalog sa slikom i, na planu kojem Kujundžić pokušava objektivirati situaciju sa tri njena aktera - autor kao subjekt opservacije, slikar kao okvir sagledanja objekta opservacije i same slike kao središta.

Kada vodi dijalog sa slikom, autor uranja u njenu čarobnost i jasno razaznaje što konstituira tu čarobnost. Tada se otkriva onaj izvorni priklon slici, komunikacija je živa, neposredna, značenjski puna, analitički postupak se razvija sam iz sebe, čak dovodi i do uopćavanja do kojih autor dolazi intuitivno, ali su oni teorijski fundirani. Sagledajući tu stranu eseja, čovjek uistinu osjeti prijatnost s kakvom razložnošću Kujundžić vodi svoju misao. Kada pak pređe na drugi plan, Kujundžić popušta sebi, njegova emotivna vezanost nadjačava analitičku trezvenost, i on postaje neodmjeren u korištenju velukog broja atributa uzetih iz registra panegiričnosti kao

što su: iznimno talentiran crtač, iznimno talentirana osoba itd. Ta mjesta bi se mogla nazvati *praznim hodom svijesti*, za razliku od onih mjesta koja govore svojom *unutarnjom puninom*. Jedno od tih mjesta izgleda, recimo, ovako: "slikareva osjećajnost, oslonjena na podudarnost s unutarnjim događajem samoga sebe i *napadnuta ljepotom,* reagira lirski i tako što na platnu rekonstruira sam proces uočavanja estetskog. S povjerenjem u svoj susret s motivom i doživljaj posebnosti kojom se izdvaja kao slika, Kovač na slikama rekonstruira proces zapažanja i zaustavlja ga na mjestu na kojem stvari postaju slika svojim bićem i njegovim unutarnjim sadržajem koji je u njegovu svijest istisnuo figurativnu artikulaciju do nivoa doživljaja kojim je zatečen zastao."

Sve u ovoj opservaciji vidimo: i sliku, i slikara, i samog opservatora, a nigdje ni jednog - atributa!

U ovoj knjizi nalazimo još tri tematske cjeline kojima Atif Kujundžić posvećuje pažnju i njima upotpunjuje svoj mozaik o intelektualnim potencijama po svemu izuzetnoga bosanskog grada Tešnja. Jedna od tih cjelina posvećena je sakupljenim tekstovima Ahmeda Aličića, čiji je život tragično okončan u ranoj njegovoj životnoj dobi, 1945. godine. Za sobom je ostavio nekoliko radova pisanih više unutarnjom potrebom nego znanstvenom upućenošću, ali koji imaju i svoju znanstvenu težinu i svoje važenje kao vid pamćenja. O njegovom djelu je Atif Kujundžić dao lijepu definiciju: «Aličićevi historiografski članci i za današnje vrijeme i shvatanja pisani su uistinu lijepim jezikom i stilom, biranim i dobro odmjerenim riječima, pa odišu svježinom i autentičnošću njegove ličnosti i njegova pregnuća, plemenite i dobrohotne namjere da se osvijetle prostor i vrijeme radi opće koristi i bez štete po bilo koga.» Na drugom će mjestu ovu refleksiju dopuniti još jednom isto tako lucidnom odredbom: «U svojim razmatranjima on razumijeva interakcijsku logiku odnosa u miljeu, pa ne ostaje na površini priče koja već ima smisao predaje, legende, mita. Na ugaonim mjestima predanja Aličić brižljivo, s nesumnjivim darom za detekciju, utvrđuje stvarnu vezu s povijesnim činjenicama i historijskim ličnostima, identificirajući realne mogućnosti izvođenja zak-

ljučaka.» Ovo su duboko istinita i dragocjena zapažanja o ovome čovjeku čiji je život trajao samo tri desetljeća. Ostali dio teksta je izveden na ravan dnevne politike koji samo može štetiti punoj recepciji djela Ahmeda Aličića.

U tekstu o knjizi Alije Galijaševića *Na tragovima tešanjske prošlosti* Atif Kujundžić je, opet onim svojim prepoznatljivim duhom prisnosti i pijeteta, oslikao lik Alije Galijaševića u punom sjaju, pogotovo u preciziranju odnosa između njega i njegovog Tešnja. Oni su vezani pupčanom vrpcom i ne mogu se odvajati. Ta vezanost je toliko jaka da bi se moglo reći da Alija Galijašević, dok piše o Tešnju, piše i o samom sebi. Sam njegov rad naziva publicističkim, što on i jeste, ali će ustvrditi da je iznad «teksta pisanog radi objavljivanja u medijima» i da o svakoj temi, koja se nalazi u njegovoj knjizi, on piše sa znanstvenom meritornošću i punom upućenošću u činjenice.

Najzad, u knjizi se nalaze i opservacije na knjigu Saliha Karahodžića *Karahodžići iz Tešnja*. Za Atifa Kujundžića to je knjiga koja «na izvrstan način čuva pamćenje i uspostavlja prirodan i moralan odnos prema precima kao zahtjev bez kojega bismo se mogli degradirati sami u sebi», i ona može poslužiti kao izvor podataka «za druge istraživače u širem, etnološkom, etičkom i rodoslovno-onomastičkom smislu i značenju». Kao poseban kvalitet ističe činjenicu da Salih Karahodžić, ispisujući stablo tešanjskih Karahodžića, nije zapostavio žensku stranu koja je tako evidentna u drugim pokušajima ispisivanja rodoslovnog stabla.

To je, dakle, bio hod kroz knjigu Atifa Kujundžića *Tešanj između nas*. To je pokušaj zbiranja kamenčića u čijem se odsjaju zrcali duhovna komponenta Tešnja i njen intelektualni potencijal. Takvih knjiga nemamo u našoj sredini, i u tome se ogleda njena zanimljivost i opravdanje da se nađe pred čitateljem.

O AUTORU

ATIF KUJUNDŽIĆ rođen je 1947. godine u Gračanici. Objavio knjige: *Lira u predgrađu*, poezija, "Svjetlost", Sarajevo, 1976; *Nadrastanje*, poezija, "Univerzal", Tuzla, 1980; *Zora put nastavlja*, soneti, "Paralele", Doboj, 1983; *Mogućnost za samoću*, poezija, "Univerzal", Tuzla, 1985; *Prethodnica*, sonetni vijenac, "Drugari", Sarajevo, 1986; *Pjesma o prijateljima ili put*, poema, "Grafit", Lukavac, 1996; *Pjesme sa Rahmanom*, poezija, "Grafit", Lukavac, 1997; *Lukavac '92-'96*, sa Rifetom Haskovićem, publicistika, "Bosnia ars", Tuzla, 1997; *Pohod, nažalost, gorak*, esej o djeci i djetinjstvu u poeziji Avde Mujkića, Dom kulture, Lukavac, 1997; *Pjesnik u provinciji, provincija u pozadini*, osvrt o životnom putu pjesnika Avde Mujkića, "Grafit", Lukavac, 1998; *Put i krug*, poetsko-grafička mapa zajedno sa ak. slikarom Nijazom Omerovićem, Bosanski kulturni centar, Gračanica, 1998; *Pjesme o pticama*, pjesme za djecu, "Grafit", Lukavac, 1998 (iste godine, odlukom Federalnog ministarstva za obrazovanje, nauku, kulturu i sport, knjiga je uvrštena u program lektire za 1. razred osnovne škole); *Razglednice srca, ljubavi i prijateljstva*, pjesme za djecu, "Grafit", Lukavac, 1998; *Šta to znači biti čovjek*, poezija, Bosanski kulturni centar, Gračanica i NIK "Kujundžić", Lukavac, 1999; *Vuk i janje*, slikovnica, na bosanskom, arapskom i engleskom jeziku, "PrintCom", Tuzla, 1999. (dr. Dževad Jahić i mr. Hazema Ništović tekst slikovnice uvrstili su u *Slovodar*, čitanku za 1. razred osnovne škole, 2001.); *Pjesme o pticama*, lektirsko izdanje, "PrintCom", Tuzla, 1999; *Priče o dječacima i psima*, roman za djecu, "Monos", Gračanica, 2000; *Bajke o Srebreniku*, pjesme, "Bosanska riječ - Bosnische Wort", Tuzla -

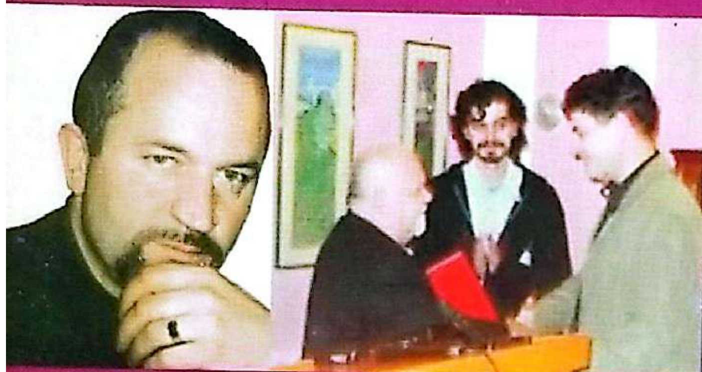
Wuppertal, 2000; *Muške, ženske i druge pjesme*, pjesme za djecu, Javna biblioteka, Lukavac, 2001; *Metafizički putnik*, poezija, ITD "Sedam", Sarajevo, 2001; *Raspust*, roman o mladim ljudima, "Osmijeh", Gračanica, 2002. (iste godine knjiga je uvrštena u program lektire za 7. razred osnovne škole); *Borba i život za slobodu*, reprint izabranih tekstova objavljivanih 1992-1995. godine, NIK "Kujundžić", Lukavac, 2002; *Epistola i pergament*, 100 pjesama za Amira Brku, bibliofilsko izdanje, NIK "Kujundžić", Lukavac, 2002; *Raspust*, roman o mladim ljudima, lektirsko izdanje, "PrintCom", Tuzla, 2002. (1. poglavlje ovog romana uvršteno u udžbenik Zejćira Hasića *Kultura izražavanja* za 5. razred osnovne škole); *Režem drva i druge reklame*, pjesme, NIK "Kujundžić", Lukavac, 2002.

Duže eseje, priređene kao posebne publikacije, objavio o slikarima Nijazu Omeroviću, Rahmanu Šabanoviću, Ahmetu Hunduru, Ćamilu Osmanoviću, Zdravku Novaku, Fuadu Čmančaninu, Ismetu Hrvanoviću, Đulejmanu Isiću, Nadi Dobnik, te o fotografima Oliveru Tjadenu, Risti Milićeviću, Faruku Ibrahimoviću i Muratu Jašareviću.

Zastupljen u desetak zajedničkih knjiga i antologija, a poezija mu je prevođena na slovenački, engleski, albanski i makedonski jezik, a eseji na engleski jezik.

Član je redakcije časopisa za kulturnu historiju *Gračanički glasnik* u Gračanici, član je *Uređivačkog vijeća* Radio-televizije Tuzlanskog kantona, član je redakcije lista za djecu *Palčić* Sarajevo, sarađuje u časopsima za kulturu i umjetnost: *Most* (Mostar), *Stav* (Tuzla), *Diwan* (Gradačac), *Život* (Sarajevo), *Cvitak* (Međugorje). Autor je većeg broja predgovora i pogovora, te urednik preko pedeset knjiga.

Živi kao pisac i bavi se izdavaštvom.

اهدنا الصراط المستقيم

